

Különszám az Első Világháború századik évfordulójára

Péntek Imre: A „Nagy háború”(és béke) nyomait kutatva...	3
Göncz László: Kései tiszteletadás nagyapáink nemzedékének	4
Vicei Károly: A szarajevói merénylet és előzményei	16
Péntek Imre: A hetedik	23
Vajna Ádám: Verdun	24
Gelencsér Milán: Katonasírató	25
Kardos Ferenc: Dédapám	26
Lángi Péter: Családi krónika, Két emlékmű	28
Bence Lajos: Élet és halál az isonzói fronton (Egy elfeledett mű elfeledett szerzője, avagy egy elsüllyedt ország apológiája – Bevezető és fordítói jegyzet)	31
Ábel Kornél: Nagy háború a doberdói karszton (Részletek egy kiadás előtt álló frontregényből)	35
Bence Lajos: Mindent meggyónni...	38
Fa Ede: DOBERDÓ – 1915	39
Szálinger Balázs: Tábori kabaré – 1917	40
Hubert Ildikó: Ismeretlen kézirat az első világháború három esztendejéből (1916-1918)	48
Kiss Benedek: Levél egy százéves halotthoz, Az este korma, Halvány csillag mellett	57
Talpasi Kabdebó Tamás: Háború és béke egy huszártszett életében	60
Molnár Krisztina Rita: „Apámat az elsők között hívták be...”	64
H. Hadabás Ildikó: Érted is szól (1914-1918)	74
Cseh Valentin: A zalaegerszegi cs. és kir. Hadifogolytábor felépítése 1915/16-ban	75
Gyimesi László: Történelem töröksípra	80
Kaj Ádám: PORTA HEROUM (Fiktív városi ünnepség az első világegés évfordulóján – Rendezői példány)	85
Legény Péter: Kilépés a komfortzónából (Magyar művészek az első világháborúban)	88
Benedek Katalin: Kővér Gyula frontrajzai	93
Péntek Imre: “Elesett évek” emlékére - Az Első Magyar Látványtár I. világháborús kiállításáról	96

Szerzőinkről

100

A folyóirat archívum a www.pannontukor.hu weblapon elérhető.
Ugyanitt információ a folyóiratról és a Pannon Tükör könyvsorozatáról.

IMPRESSZUM

Alapító főszerkesztő: Pék Pál

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Elnök: Balogh László-Nagykanizsa

Cséby Géza – Keszthely, Hévíz
Gyutai Csaba – Zalaegerszeg
Kiss Gábor – Zalaegerszeg
Papp Ferenc – Nagykanizsa

SZERKESZTŐSÉG

Péntek Imre – főszerkesztő
Szemes Péter – főszerkesztő-helyettes
Bence Lajos (Lendva) – főmunkatárs
Kabdebó Tamás (Newcastle, Írország) –
főmunkatárs
Kardos Ferenc (Nagykanizsa) – munkatárs

ROVATVEZETŐK

Tóth Imre – vers
Somogyi Zoltán – próza
Szemes Péter - tanulmány, kritika
Horváth M. Zoltán – képzőművészet
Király László – zene
Kaj Ádám – fiatalok, pályakezdők

Készült Zala megye,
Zalaegerszeg, Nagykanizsa,
Lenti, Hévíz önkormányzatának,
a Magyar Művészeti Akadémia
és a Nemzeti Kulturális Alapprogram
támogatásával.

Szerkesztőségi cím:

Pannon Tükör Szerkesztősége, 8900
Zalaegerszeg, Landorhegyi út 21.
E-mail: pannonfold@gmail.com
Telefon: 92/598-070

Kiadja a Pannon Írók Társasága

Kiadóvezető: Péntek Imre elnök
Előfizethető csekken vagy számlázással,
mely a szerkesztőség címén igényelhető.
Számlaszám:

Zalavölgye Takarékszövetkezet,
Zalaegerszeg 75500258-10809415
Az egyes számok ára: 1000 Ft.
Előfizetési díj egy évre: 3000 Ft.

ISSN 1219-6886

Előkészítés:

Náspáng Grafika

hmz@t-online.hu

Nyomdai munkák:

Gura Nyomda Kft.

8900 Zalaegerszeg,

Hock János utca 92/b

E-mail: info@guranyomda.hu

További támogatóink:

NB FORSZ

Szolgáltató és Tanácsadó Kft
Könyvvezetés - Könyvvizsgálat
Tel: 92-510005, Fax - 92-510006

Emlékkép az Első Magyar Látványtár gyűjteményéből

A „Nagy háború” (és béke) nyomait kutatva...

Őszintén szólva, ma is értetlenül állunk az I. világháború kitörésének, lefolyásnak és végeredményének rejtélyei előtt. Dátum nélkül, csak a Nagy háborúnak nevezték – Keleten és Nyugaton –, a világháború fogalma sem létezett az 1914. június 28-ával kezdődő események előtt. Milliókat mozgató meg, milliók kényszerültek bele – otthonaikat, családjukat elhagyva – a hosszan elnyúló, Európát szétszabdáló frontok húsdarálójába; tömeg-támadás, gáztámadás, légi harc, tankáttörés – ugyancsak a 1918-ig tartó csaták során váltak ismertté, az új barbárság jelképeiként. Igaz, idővel kissé elhalványult az emléke, helyesebben a II. világháború elhomályosította szörnyűségeit, a benne felbukkanó, itt-ott észlelt – megkésett – lovagiassággal együtt. Számptalan irodalmi mű született a véres ütközetekről, a lövészárkok állóháborújáról, a pergőtűzek verte rohamokról. Amelyekben egyetlen cél volt: életben maradni. Nos, igen, győzni, legyőzni, legyilkolni az ellenséget, ez is fontos volt. A jelszó kezdetben megdobogtatta szíveket: *Istenért, a királyért, a hazáért!* Előbb a hazafias dalok, a katonaindulók, győztesen harsogó operett-áriák, aztán a csönd és a szívfacsaró, a doberdói ég alatt születő népdalok, a férjüket, gyermeküket veszített édesanyák sírása.

Szinte minden magyar család érintett volt ezen az iszonytató erőpróbán. Veteránok, megcsonkultak, hadiárva népe lettünk. S akkor még nem szólunk a soha ki nem heverhető területvesztéséről, amely a Magyar Királyságot sújtotta. Ezek a fájó élmények generációk lelkét nyomták, nyomorították. Bár a Horthy-korszak a maga módján igyekezett a sebeket begyógyítani, s a szinte minden településen felállított hősi emlékművekkel az elesetteknek elégtételt szolgáltatni, ezekről a történetekről ritkán meséltek a hazaértek, ez nem volt igazán mesélni való. Generációk nőttek fel, főként a rendszerváltás előtti időszakban úgy, hogy roppant keveset tudtak az „elfelejtett” háborúról.

És hirtelen eltelt 100 év. És meg kell adnunk tartozásunkat ennek a világot, de elsősorban Európát felforgató évfordulónak is.

A rejtélyek azért mindannyiunkat izgattak. Látszólag beletörődtünk a tankönyvi sémákba, de azért a mélyben, a tudat alatt, ott kísértettek a feledésre ítélt, drámai események. S amikor az év elején több szerzőnknek jeleztem: mi is készülünk a megemlékezésre, meglepve tapasztaltam, hogy megmozdult, felszínre tört ez a többszörös feledés-réteggel elhantolt (korszakfordító) „ántivilág”.

Ebből adunk most – számomra is megrázó, felkavaró – ízelítőt, emlékeztetőt. Remélem, olvasóink is így ítélik meg.

Péntek Imre

Kései tiszteletadás nagyapáink nemzedékének

Száz esztendeje robbant ki az I. világháború, amely – az eléggé egybehangzó, újabb keletű kutatások szerint – összesen 19,7 millió emberéletet és 21 millió sebesültet követelt. A halottaknak közel a fele, a sebesülteknek több mint a fele a civil lakosságból került ki. Az óriási mennyiségű, addig soha nem tapasztalt emberáldozat, valamint a négy esztendőn át zajló háborúskodás okozta társadalmi, gazdasági és természeti kár ismeretében, több mint jogosak a tragikus négy esztendőre az olyan megnevezések, mint a „nagy háború”, az „első nagy világégés” vagy George F. Kennan közismerté vált „őskatasztrófa”-ja.

Tágabb térségünkben, a Kárpát-medencében és Közép-Európában az első világháború hallatán leginkább az említett sokmillió emberáldozatra, valamint a háborút lezáró béketárgyalások határozatainak a következményeire fókuszáljuk gondolatainkat. A mai Magyarországgal szomszédos országok és népek általában elégedetten emlékeznek az 1919-20-ban zajló eseményekre és politikai fordulatokra, így számukra, az őket is sújtó tragikus emberveszteségen túl, eredmény is párosult a korabeli eseményekhez. Nem is akármilyen, hiszen valamennyi környező ország, vagy annak elődje esetében nemzeti önállóságról vagy területgyarapodásról volt szó. Mi, magyarok, sokkal rosszabb helyzetben voltunk, vagyunk. A több százezres emberáldozat mellett (bizonyos régiókban nem volt család, amelyet ne ért volna közvetlen vagy közvetett veszteség), sajnos, nemzeti történelmünk egyik legsötétebb pontját jelenti a világháborút formálisan lezáró trianoni döntés, amely révén a történelmi ország területének kétharmada és a magyar nemzet egyharmada szakadt el Magyaror-

szágtól, és került idegen uralom alá. A világháború vége a történelmi Zala vármegyének is a végét jelentette. Mi, a mai Szlovénia területén élők, azt követően lettünk muravidékiek. A zalai kötődés száz évvel később már alig érződik...

Az akkortól eltelt időszak meglehetősen hosszú idő. Az én korosztályom, az ötvenes éveinkben járók szemszögéből mégsem tűnik az elmúlt száz év annyira távoli eseménynek. Közvetlen emlékezőből ma már alig akad néhány az egész földgolyón, azonban világszerte, így vidékünkön is még nagyon sokan élnek azok közül, akiknek szülei, nagyszülei vagy ismerőseik meséltek az akkor történetekről. Gyermekkoromból nekem is több élményem maradt, amelyek – közvetve – közelebb segítettek e tragikus esemény megértéséhez.

A Lendva-vidéki falvak lakodalmaiban, a hatvanas években, még ha azt a korabeli jugoszláv hatalom nem is fogadta szimpátiával – bár a szlovénok és a horvátok a magyarokkal és a németekkel 1914 és 1918 között együtt, egy hazáért harcoltak – az emberek gyakorta rázendítettek első világháborús magyar dalokra. Az Isonzó-völgyi harcokhoz kötődő „Ha felmegyek a doberdói nagy hegyre” című közkedvelt éneket, valamint a „Hideg szél fúj, édesanyám, hozza ki a kendőm” kezdésű melankolikus dal szövegét már akkor megtanultam. Amikor a banda éppen nem muzsikált, a világháború frontjait megjárt, akkor már hetven esztendő körüli férfiak többször elmesélték élményeiket az alkalmi asztaltársaságnak. Emlékeztemben megmaradt egy jó humorú gyertyánosi vagy völgyifalui ember, aki a lövészárkok halálfélelmével párhuzamosan jelentkező mókás jelenetekre is visszaemlékezett. Mivel három fronton is szolgált – rövid ideig harcolt

Szerbiában, majd Galíciába került, és végül a Píavénél fejezte be –, minden lehetséges alkalomkor elmesélte történeteit. Családi ünnepeken vagy a szomszédság és rokonság szélesebb körét érintő disznótorokon, akkoriban még gyakran az első világháború képezte a beszédtemát.

Rám már kisgyermekként nagyon hatottak azok a keserű élménybeszámolók, amelyek a több éves küzdelemből testi vagy lelki sebekkel hazatérők hazátlanságát tükrözték. Egy közeli idős ismerősöm fél évszázaddal a történetek után is bánatosan panaszkolta el, hogy amikor a csattogó gránátok és a folyamatos puskatűz végleges elcsendesedése után elhitték, hogy bejeződött, és visszatérhetnek otthonaikba, a haza, amiért harcoltak, és amelyért sokan az életüket áldozták, többé nem létezett. Ez azonban még nem volt elég, mert a következő évek is a megalázásról szóltak. Kisebbségiként el kellett viselniük, hogy nem kaphattak földet az agrárreform keretében, és gyermekük az iskolában nem tanulhatott magyarul. A kisebbségbe taszított nemzedékek közül nagyon sokan életük végéig küszködtek ezzel a lelki traumával.

A trianoni határ másik, magyarországi oldalán sem volt könnyű az élet. Nem csak a Mura mentén, egész Kárpát-medence-szerre azonos vagy nagyon hasonló volt a helyzet. Nagyon sok települést elszakítottak természetes vonzáskörzetétől, és ott az élet minden részletét újra kellett gondolni, szervezni. A gazdasági, infrastrukturális és egyéb, a lakosságra oktroyált, mesterséges országhatárral előidézett változások súlyosak voltak. A legjobban a lelki sérülés, az elszakítottság-érzet és sok esetben a személyes vagy közösségi megalázás fájt. Erről legkiválóbb íróink műveiből markáns tanúbizonyítást szerezhetünk.

Az első világháború utáni korszak irodalmáról Pomogáts Béla irodalomtörténész úgy fogalmazott, hogy „a magyarság nemcsak területi, gazdasági és hatalmi pozíciókat veszített el a trianoni döntések következtében, hanem súlyos lelki sérüléseket is elszenvedett... Ezekről a lelki sérülésekről hozott hírt az irodalom, midőn költeményekben, elbeszélésekben és személyes vallomásokban mérte fel a történelmi ország feldarabolásának, nagy magyar közösségek és régi kulturális központok elcsatolásnak lelki következményeit.” Ezt ideológiai, val-

lasi és egyéb kötődéstől függetlenül, egyhangúlag tették a nemzeti konzervatívok (Herczeg Ferenc, Vargha Gyula, Sík Sándor, Bodor Aladár), a nemzeti radikálisok (Szabó Dezső és Oláh Gábor) és főképpen a liberális polgári irodalom képviselői, a *Nyugat*-tábor nagyjai (Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Karinthy Frigyes, valamint az akkoriban fellépők, mint József Attila, Ilyés Gyula, Dsida Jenő, Szabó Zoltán).¹

Viszonylag hosszú időnek kellett elmúlni a világháború után, közben két-három generáció váltotta egymást, míg a kisebbségben élők számára valamennyire hétköznapivá vált a beilleszkedés az új környezetbe. A folyamatnak azonban súlyos ára volt! A beilleszkedéssel párhuzamosan, részben a tudatos asszimilációs politika hatására (ami jellemző volt valamennyi ún. utódállamra, különösképpen a két világháború közötti időszakban), részben a spontánul kibontakozó, más kultúrával és nyelvvel való azonosulás révén, kezdetét vette az 1919 után elcsatolt közösségek értékrend-váltása. Nagy tömbben és az adott földrajzi közegben abszolút többségben élő csoportokra a folyamat kezdetben kevésbé volt érvényes, de néhány évtized után már ott is lehetett, illetve lehet érezni az ún. impériumváltás hatását. Kisebbségi lélekszámú közösségekben, amilyen pld. a muravidéki magyarság, sokkal hamarabb kezdetét vette a fokozatos felszívódás. Nemegyszer – főképpen szórványvidékeken – sajnos a nyelvcsere és a nemzeti identitásváltás is bekövetkezett már. Többségében más anyanyelvű és objektíve kevésbé magyar érzelmű közegekben (például a túlnyomórészt horvátok lakta Muraközben) a trianoni döntés erőteljesen és nagyon gyorsan hatott, azonban annak jellege és jelentősége eleve más volt. Az 1920 után az elcsatolt vidékekre betelepítettek, valamint az odavezényelt nagyszámú hivatalnokréteg – tudatosan vagy akaratuk ellenére – a megváltozott társadalmi környezetnek sajátos színfoltjaivá, az erőltetett változások, a magyar felszívódás serkentőivé váltak.

A magyarországi oldalon 1920 után úgyszintén hosszú volt a „vajúdás”. A két világháború közötti

¹ Pomogáts Béla: *Querela Hungariae. Trianon és magyar irodalom.* Széphalom Könyvműhely, 1996. 10-11.

időszakban egyetlen érintett település vagy megye sem békült meg a békediktátum sújtotta következményekkel. A revíziós politika – bárhogy ítélje is azt meg manapság a szakmai vagy politikai közeg – természetes reflex volt a kialakult állapotokra. Ismerve déd- és nagyapáink nemzedékének érzelmvilágát és „igazságát”, aligha van azt jogunk különösebben bírálni. Ők mindent elkövettek a nagyhatalmak igazságtalan döntésének kijavításáért, amit kizárólag a területi revízióban tudtak elképzelni és elfogadni, még ha azt az 1930-as évek végéig nyilvánosan nem is állt módjukban kifejezni.

Konkrét példája a korabeli anyaországi magatartásnak, hogy zalai vonatkozásban, egészen a második világháborúig, a történelmi alsólendvai járás Magyarországon maradt része megmaradt eredeti nevén; kezdetben Zalabaksa, majd Lenti központtal. A helyzet csak a II. világháború idején változott meg, eléggé sajátos módon. Az időközben vidékközponttá átminősülő Lenti előljárósága kérvényezte Zala megye Törvényhatósági Bizottságánál, hogy – Alsólendva visszatérése ellenére – Lenti maradjon meg a történelmi járás keleti része központjának. Kérésük meghallgatást nyert. Később, 1945 után pedig Alsólendvát ismételten a délszláv államhoz csatolták. A történelmi járás keleti része akkortól végérvényesen a Lenti járás nevet viselte.

A Magyarországot ért terület- és embervesztések – bárhogy ítéljük is meg a magyar politikai szerepvállalást – összefüggnek az első világháború kirobbanásával. Az okok azonban objektíve sokkal mélyebbek és messzebbre nyúlnak vissza. Vannak szakemberek, akik konkrét bizonyítékokkal alátámasztva, a szálakat egészen a török idők utáni etnikai változásokig vezetik vissza. A modern nacionalizmus „rendszerének” megjelenése a 18. század végén is vitathatatlanul olyan történelmi jelenségnek számított, amely nélkül a következő század politikai áramlatait és nemzeti összetevőit nem lehet megérteni. Romsics Ignác történész szerint a magyar reformkorra – francia nemzetállami mintára – a magyarosítás is rányomta bélyegét. Annak hatására a Magyar Királyság lakosságának majdnem a fele – Horvátországgal együtt a 48%-a, anélkül az 54%-a – 1910-re magyar nemzeti-ségűnek vallotta magát, ami a száz évvel korábbi

adatokhoz képest átlagosan 5%-os növekedést képezett. Ettől függetlenül a polgárosodás intenzív időszaka ténylegesen nem „törte meg” a nagyszámú magyarországi nemzetiség, a románok, a szlovákok és a szerbek nemzeti tudatát. „Minél inkább polgárosodtak, annál inkább fogalmazták meg saját nemzeti céljaikat. Ezek lényege, mint 1895-ös kongresszusukon ezt világosan ki is fejtették: az ország nyelvhatárokat követő kantonizálása, illetve föderalizálása, majd azt követően potenciálisan az elszakadás és a rokon-, illetve testvérnépeikkel való egyesülés volt.”²

A reformkor elméletére alapozott, majd a dualizmus korában hangsúlyosabbá váló magyar állameszméhez eltérően viszonyultak az országban szétszórta élő németek és zsidók (eltekintve ezúttal az antiszemitizmus csírának megjelenésétől), akik nagy arányban elmagyarosodtak. A Zala és Vas megyei, túlnyomórészt földművelésből és kisipari tevékenységből élő szlovének magatartása sajátos volt. A körükből kikerülő, viszonylag szűk értelmiségi réteg többségében elmagyarosodott, kivéve a római katolikus papságot, akik az első világháború időszakában, majd erőteljesebben a háborút lezáró békekonferencia idején fontos szerepet játszottak a nemzetiségek önállósulási törekvéseiben. A háború végétől két-három hónapon át Mura-szombat központú szlovén autonóm megye létrejöttét támogatták, majd 1919 februárjától Klekl József³ a Magyarországtól történő elszakadás kezdeményezőivé és támogatóivá váltak.

A szlovén származású lakosság túlnyomó többsége az első világháború előtt a magyar állameszméhez erőteljesen kötődő, ugyan a magyar nyelvet nem vagy rosszul beszélő közösségnek számított. Délszláv környezetben azonban, erőteljes propaganda és agitáció, valamint egyoldalú információk hatására, magatartásuk és nemzeti, valamint állami kötődésük gyorsan megváltozott. A muraközi horvátok zöme úgyszintén agrárjellegű tevékenységet űzött, azonban Magyarországhoz való kötődésük

² Romsics Ignác: Huszadik századi traumáink. Trianon és a holokauszt. In. Rubicon 2012/9-10., 40-43.

³ Klekl, József – szlovén származású, nyugalmazott cserencsóc (Ma: Črenšovci) plébános, a szlovén nyelvjárásban kiadott hetilap, a Novine főszerkesztője, később országgyűlési képviselő a belgrádi parlamentben.

jóval gyengébb volt a szlovénokénál. Ennek egyik oka a vidéknek a zágrábi érsekséghez tartozásával függ össze, ugyanis a római katolikus papság az ottani lakosságban már jóval korábban erőteljes horvát nemzeti tudatot alapozott meg. Annak hatása a magyarországi szlovénokhoz is átszivárgott, akárcsak a stájerországi és krajnai befolyás is.

Hogy magyar szempontból bekövetkezhet ennnyire drasztikus nemzeti tragédia, mint amilyenre az I. világháború után sor került, arról a huszadik század egyik – magyar és európai – költőóriása, Ady Endre már 1912-ben „S ha Erdély elveszik” című írásában vészjóslóan fogalmazott. Miután a bukaresti politika bejelentette esetleges igényét Erdélyre, Ady a következőképpen elmélkedett: „Elpirulok a magam látszó romantikájától, de leírom, hogy Erdélynek külön lelke van, s fenyegető, brutális, de vajmi lehető térképváltoztatások két emlőről szakítanának le két ikergyermeket, a magyart és a románt... Mi magyarok s az erdélyi románok gyökereinkkel lennénk kiszakítva, mihelyst ez az örült militáris világ... diplomatak diagnózisa szerint kezd gyógyítani bennünket. Mai, barbár csodák idején el tudom képzelni azt is, hogy Erdély hamarosan megvalósulása lehet tüzes, vad álmoknak, mik nem minden alap nélkül kísértének az alsó Kárpátok alatt. De a dilemmás Erdéllyel évszázadok marasztaló szellemét látítja fel a vad hazapolitika, s hazátlanná tenne két szerencsétlen s minden más nemes fölzsabadulásra joggal váró nációt.”⁴

A legtöbb ember akkoriban a nyugat-pannon térségben szürke hétköznapjait élte, és – Adyhoz hasonlóan – csak kevesen sejtették, hogy milyen óriási veszély ólalkodik fölöttük. Az első világháború kirobbanását megelőző hetekben, napokban a nagypolitikában ugyan élénken zajlott az élet, azonban az emberek túlnyomó többsége nem tudhatta, hogy mekkora világégés küszöbére sodródott térségünk. Szűkebb pátriánkban, a történelmi Zala vármegye területén sem feltételezhettek különlegesebb világpolitikai eseményt, mert az emberek túlnyomórészt általános társadalmi kérdésekkel foglalkoztak. A következőkben a különböző korabeli

zalai újságok cikkeit is felidézve teszünk kísérletet 1914 nyarának, valamint a háború első hónapjainak bemutatására.

Az *Alsólendvai Híradó* hetilap 1914. június 21-én az iskolák tervezett reformjáról jelentetett meg vezércikket, amelyben – egyebek mellett – arról elmélkedett a szerző, hogy célszerű-e konkrét osztályzatokkal minősíteni a gyermekek tudását, és azzal már eleve számos fiatalban előidézni a másodrendűség, a rangsorolás vagy a társadalmi kítaszítotttság tudatosítását? Nem lenne-e hatékonyabb és célravezetőbb *megfelelt* vagy *ismétlésre szorul* minősítést bejegyezni a tanév végi bizonyítványba?⁵ – vetődött fel a kérdés élénk, országos szintű szakmai vita után. Az idézett újságszámában más helyi és regionális vonatkozású érdekességekről is olvashatunk, mint például a magyar beszélő mozi aznap induló bemutató előadásáról Alsólendván, vagy arról, hogy a megyei közgyűlés jóváhagyta az akkoriban intenzíven tervezett, Alsólendvát Regedével, azaz a mai Radgonával (Bad Radkersburg) Muraszombat érintésével összekötő vasút nyomvonalának közigazgatási bejárását. A tervezett vasútvonalra vonatkozó tájékoztatást, konkrétan és terjedelmesebben, a *Zalamegye* című napilap július 12-i száma is közzétette.⁶ A nagy terv sajnos máig nem valósult meg, amihez nem kis köze volt a közelgő világháborúnak, valamint az azt követő politikai eseményeknek. Ahhoz azonban aligha fér kétség, és főképpen erre helyeződik a hangsúly, hogy egy héttel az első világháború konkrét ürügyeként emlegetett sarajevói merénylet előtt, a történelmi Zala vármegyében senki nem feltételezett világméretű társadalmi konfliktust. Hogy a nagyhatalmak között különböző feszülő ellentétek, pld. a múltban sokszor hangoztatott gyarmatok és egyéb érdekszférák újraosztásának parciális szándékai léteztek, összességében nem vitatható. A nagyszabású háború időpontjának megválasztását és annak jellegét, valamint nagyságrendjét illetően a sarajevói merényletig aligha létezett különösebben titkos forgatókönyv. A tényleges tervek közül,

⁵ Alsólendvai Híradó hetilap (a továbbiakban: AH). XIX évf. 25.sz. 1914. 06. 21.

⁶ Zalamegye. Zalavármegyei Hírlap (a továbbiakban: Zalamegye). XXXIII. évf. 1914. 07. 12.

⁴ Pomogáts. i.m. 6.

amelyek 1914 nyara előtt láttak napvilágot, pedig egy sem az előrelátott formában történt.

Jelentős mértékben megváltozott a helyzet, valamint a közhangulat, a Gavrilo Princip által elkövetett merénylet után, aminek áldozatául esett Ferenc Ferdinánd trónörökös és a felesége. Közép- és Dél-Európában a megdöbbenés, a düh és a gyász szinte egyenlő súllyal és váltakozva érvényesült. E tragikus esemény után gyászmemorandumokat rendeztek a monarchia egész területén, Zala vármegyében is. A zalaegerszegi nagytemplomban Legáth Kálmán apátplébános celebrálta a gyászmisét, számos rangos paptársa közreműködésével, amelyen valamennyi megyei, városi és országos hivatali vezető megjelent. Rendkívüli városi képviselőtestületi ülés keretében az uralkodóhoz intézett gyásztáviratról határoztak.⁷ Az ilyen jellegű és ehhez hasonló események azt is szolgálták, hogy a közvéleményt kellőképpen felkészítsék az adott légkörben objektíve már nem mellőzhető Szerbia elleni háború szükségszerűségének elfogadására. A „monarchia önérzete”, ahogy a Zalamegye napilapban nevezték a politikai elit magatartását, akkor már nem tudta elviselni a számítható, mélyebb elemzést igénylő helyzetfelmérést az esetleges háború szükségszerűségéről, még kevésbé annak következményeiről. Az újságjegyzet rávilágított arra, hogy az állam „önérzete nyilvánult meg abban az erélyes és a diplomácia ravasz iratai között példa nélkül álló határozottsággal követelő jegyzékben, melyet a monarchia belgrádi nagykövete nyújtott át a királygyilkos szerb nemzet kormányának”.⁸ Az újságszöveg találóan rávilágított az ultimátum jellegének és értelmezésének egyértelműségére, ami semmilyen kételyt nem hagyott arról, hogy a monarchia már a Belgrádba küldött „feltétel” megfogalmazásakor a háború mellett döntött. A cikk folytatásában formálisan arra utaltak, hogy a megjelenéskor még nem ismerték a szerb választ. Ténylegesen azonban akkor már semmi kétely nem volt arra vonatkozóan, hogy a szerbek a háborút választják, s „ezzel bennünket is belekényszerítenek a véres megtorlásba”.

A magyar belpolitikai színtéren azokban a napokban még erőteljesebben megjelent a három, korábban is „szabotáló” nemzetiség, a románok, szlovákok

és a szerbek bűnbakká nyilvánítása az ország területi integritása vonatkozásában. A trónörökös meggyilkolását szerb nacionalisták követték el, ami külön okot adott az addig sem felhőtlen viszony elmérgesedésére. Bizonyos politikai körök a korábbi évtizedek nemzetiségi politikáját bírálták, amely szerintük lehetővé tette, hogy az említett, nagyszámú nemzetiségek visszaéljenek a magyarság jóindulatával. Az újságokban rendszeresen napvilágot látott a nemzetiségek elleni szítás, ami – amint az a fejlemények ismeretében kijelenthető – semmiképpen nem szolgálta Magyarország érdekeit a későbbi időszakban. A nemzet iránti jogos félelemmel párhuzamosan jelentkező, tapintatlan megnyilatkozások általában nem Ady korábban idézett írásának szellemében és színvonalán, hanem meglehetősen durván történtek. E sorba illik az *Alsólendvai Híradó* július 12-i számában megjelent, „Veszélyben a magyarság” című cikk is, amelyben egyrészt egységre szólított fel Budaváry László cikkíró, a nemzeti megmaradás érdekében, másrészt szövegében a nemzeti kisebbségek ellen meglehetősen durván szólt. Egyebek mellett írásában a következő olvasható: „... mert hiszen nemzetiségeinkkel táplált lovagiasságunkat, előzékenységünket olyannyira túlságba hajtottuk, hogy amúgy is könnyen éledő vakmerőségük immáron nem ismer határt. Minden bajunk hálátlan nemzetiségeink kifelé való gravitálásából származik”.⁹ A dualista kori magyar nemzetiségi politikában, amint arra már részben utaltunk, semmiképpen nem olyan jellegű, szélsőséges asszimiláló politika volt érvényes, amilyent 1920 után az utódállamokban általában a magyar közösségekkel szemben megfogalmaztak, azonban 1914-ben az sem volt indokolt, hogy az ország bel- és külpolitikai problémáit a kisebbségek terhére írták.

A sarajevói merényletről az *Alsólendvai Híradó* rendkívüli kiadásban számolt be június 29-én, „Anarchista merénylet” alcímmel.¹⁰ A hetilap július 5.-i száma is hosszú cikkben foglalkozott a tragikus eseménnyel, amely a következőképpen kezdődött: „Fekete zászlók lengnek az osztrák-magyar Monarchia területén. Mélységes, szomorú, döbbenetes gyászról beszél ez a sok lengő fekete lobogó. A trón

⁷ Zalamegye. 1914. 07. 12.

⁸ Zalamegye. 1914.07.28.

⁹ AH. XIX. 28., 1914.07.12.

¹⁰ AH. XIX. 26., 1914.06.29.

várományosát, leendő örökösét, Ferenc Ferdinánd főherceget és ideális lelkületű nejét, Hohenberg Zsófiát gyászolják szerte e hazában, kiknek életét a nacionalizmus egy fanatikus híve, egy 19 éves gyermek kioltotta.”¹¹

Hasonlóan hatott a merénylet híre a monarchia osztrák részének híres kikötőjében, Triesztben élőkre is. Az akkoriban erőteljesen multikulturális és többnyelvű Trieszt szlovén és német nyelvű lakosságát mélyen megrendítette a tragikus hír, de az olaszok túlnyomó többsége is hasonló állásponton volt. A nagy lélekszámú szlovén közösség akkoriban meghatározó trieszti napilapja, az *Edinost (Egység vagy Egyediség)* a merénylet utáni napon gyászos kivitelben jelent meg. A nagy szlovén kulturális centrum, az ún. Narodni dom homlokzatán is azonnal megjelent a fekete zászló, és az emberek felháborodásuknak adtak hangot. A trónörökös-házaspár, Ferenc Ferdinánd és felesége többször megfordult Trieszt polgárai között. A tragikusan végződő boszniai útra is onnan utaztak el hajóval, Dalmácia érintésével. Az említett napilap következő újságszámaiból az is kiderül, hogy a nemzeti konfliktust előidéző szelek az esemény révén mégiscsak valamennyire felerősödtek. A szerbek elleni általános ellenszenv hatására, bizonyos olasz beállítottságú körök részéről a szlovénok ellen is irányult nyomásgyakorlás, mivel a szláv nemzetekhez tartoztak. A szlovén közösség vezetői óva intették a lakosságot a provokációkra reagálástól, aminek volt foganatja. Később ugyanis egységes megállapításként közölték a különböző nyelveken megjelenő trieszti újságok (az egy-két szélsőséges sajtóorgánum kivételével), hogy a „szlovén és olasz Trieszt példásan tanúbizonyságot tett osztrák hazafiságáról”. Az állítás főképp a meggyilkolt trónörökös-házaspár trieszti búcsúsztatásra vonatkozott, amikor hazaszállításukkor a város vezetése, a különböző szervezetek és egyesületek képviselői, valamint több ezer polgár jelenlétükkel fejezték ki őszinte bánatukat. A trieszti gyászszertartást Andrej Karlin püspök celebrálta, aki néhány évvel később, a Zala és Vas megyéktől elcsatolt Mura menti területek katolikus lakosságának lett a főpásztora, akkor már maribori püspökként.¹²

¹¹ AH. XIX. 27., 1914.07.05.

¹² Primorski dnevnik (szlovén nyelvű napilap). LXX. évf.173. sz. Trieszt, 2014. 07. 27.

A Magyarországgal szomszédos országokban egészen máig az I. világháború kirobbanásáért a magyarokat is felelőssé teszik. Arról felesleges vitatkozni, hogy a történelmi Magyarországot terheli-e felelősség, és az is közismert, hogy bizonyos magyar hatalmi és politikai körök a háború erőteljes támogatói voltak. Azonban a magyar felelősség súlya semmiképpen nem tekinthető mérvadónak, és objektíve különösebben aligha tér el, pontosabban fogalmazva: aligha nagyobb számos más korabeli európai államtól (vagy nemzetétől). A történelmi Magyarországnál vitathatatlanul sokkal nagyobb bűnbakok is akadtak!

A két világháború között – amint arra vonatkozóan eléggé összecsengenek a legújabb kutatási eredmények – a trianoni szerződés revízióját külpolitikai célnak tekintő kormányok, valamint a korszak történészei és a korabeli média a magyar háborús felelősség erőteljes tagadására fókuszáltak. Majd a második világháborút követő szovjet megszállás időszakában az egypártrendszerbeli történetírás a jobbágyság és a munkásság osztályharcos elnyomása, valamint egyéb, leginkább kreált bűnök mellé az első világháború felelőségét úgyszintén a korabeli történelmi elit – grófok, bárók stb. – nyakába akasztotta. Leginkább Tisza István miniszterelnökre húzták a bűnbak szerepét.¹³ Anélkül, hogy ezúttal mélyrehatóbban vizsgálánánk Tisza felelőségét, amit teljességében hiba lenne cáfolni, feltétlenül fontos megjegyezni, hogy a múltban rá „kent” hibáknak mindössze a töredéke igaz.

Tisza István volt 1914 júliusában az a politikus, aki óva intett a háború azonnali megindításától, és miniszterelnökként hosszú ideig nem is adta be a derekát. Érzelemvilágát markánsan kinyilvánította unokahúgának, Zeyk Margitnak 1914 augusztusában írt levelében, ahol – egyebek mellett – a következő olvasható: „Az én lelkemben nyomort, szenvedést, pusztítást jelent minden háború, ártatlan vér kiöntését, ártatlan asszonyok és gyermekek szenvedését. Elkésérít, hogy ilyen nagy háború intézésében van részem.”. A magyar miniszterelnök – főképpen nemzetpolitikai szempontból – pontosan értékelte a helyzetet. Látnokként figyelmeztetett a történelmi Magyarország területi integritását befolyásoló

¹³ Marusza Zoltán: Tisza István és a háborús felelősség kérdése. In.: Rubicon 2014. 4-5., 66-73.

veszélyre, amely – bő négy évvel később – drasztikus formában bekövetkezett. Fontos megjegyezni, hogy Magyarország az első világháború kirobbanása előtt ténylegesen az ún. status quo-ban volt érdekelt, hiszen, ellentétben az európai külpolitikát befolyásoló hatalmi tényezőkkel, nem voltak semmilyen területi követelései. Másrészt, amint arra manapság már több történész rámutat, az ország számára a dualista, azaz közös államforma gazdaságpolitikai tekintetben is hasznos volt, mert a magyar agrárfelesleg meghatározó piaca a monarchia osztrák részének iparilag fejlett vidékei voltak, köztük a ma Szlovéniához tartozó tenger mellékkal, Krajnával és egyes dél-stájerországi területekkel.

A másik szempont, amit feltétlenül meg kell az első világháború kirobbanásával kapcsolatban említeni, és amit úgyszintén manapság számos rangos történész vall, a harci cselekmények majdhogynem könnyelműnek tekinthető felvállalása. A fontosabb európai uralkodók közül talán csak az angol király, V. György törekedett ténylegesen a háború elkerülésére. A többi meghatározó európai uralkodó vagy vezető a feltételezett következmények tényleges súlyának mérlegelése nélkül az akkor már nagymértékben megjósolható katasztrófát választotta.

A Nagykanizsán hétfőnként és csütörtökönként megjelenő *Zalai Közlöny* újság is utalt a világ vezető politikusai felelőtlen magatartására. A sajtóorgánium, *Világbéke* címmel, ironikus, „humoreszk” formában illusztrálta 1914 júliusában az adott helyzetet. A német császárral kapcsolatosan, akinek a háború hosszúságára vonatkozó közismert mondata, hogy „mire a falevelek lehullanak, katonáink hazatérnek”, nem hogy nem valósult meg, de az öldöklés négy évnél is hosszabb időre kitolódott, a nagykanizsai napilap a következőket írta: „Kaiser Vilmos: Phardhón, urrhaim! Sietek legőszintébb örömemnek kifejezést adni a propaganda céljai fölött sajátkezű levelemben. S mert levél, s nem diplomáciai jegyzék, megsúghatom, önöknek – porosz diszkréció! – hogy magam szándékozom az első szónoklatot tartani a Világbéke vasereje címmel. Előbb azonban hadseregem létszámát 50 ezerrel felemelni akarom: lenyelem az orosz és megemésztem kisázsia! Azután, phardhon uraim, jöhet a békekonferencia!” Az orosz cárral kapcsolatosan a következő szöveg jelent meg: „Atyai áldásom a mozgalomra! – cári fenségesség! – Már

minden intézkedést megtettünk, hogy teljes pompában jelenhessünk meg. Készen áll ötezer fegyveres testőr, s ötezer titkos rendőr. Egyben kérem a békebiztonsága érdekében ott is mozgósítani két gyalogezerdet ágyúkkal és bombavető repülőgépekkel együtt! Különben jól vagyunk. Az utolsó liter vodkát és az utolsó zsák gabonát most tesszük pénzzé. Hogy több mundért állíthassunk!” A horvátokról írt jellemzés az idézett cikkben eléggé durva hangnemmű, ami utal a két nemzet között előbb is létező, a kialakult helyzetben azonban még jobban kiéleződő konfliktusra (csak mellesleg jegyezzük meg, hogy Fejtő Ferenc egyik írásában arról számolt be, hogy a századforduló idején Nagykanizsa környékén, ahol gyermekeskedett, főképpen a várostól délre fekvő területen, a lakosságnak csaknem a fele horvát anyanyelvű volt): „Szecsko jedno! Nekünk mintegy! – szláv melanchólia! – Mi boldog hazánkban soha meg sem mozdultunk – idáig. De most beszédünk egy kis rakiát; mióta Petár Karagyorgyevics a král, s Nikita is král-kurunát szerzett, azóta vagyunk buzgó hívei a propagandának s ezért addig nem is nyugszunk, míg meg nem csinálni a Nagy-Hervacka birodalom Petár királlyal együtt. De előbb ide minden kucsa madzart kell nekünk megenni. Aztán zsvivó!”¹⁴

A világháború kirobbanása várt esemény volt-e – tehető fel a száz éves centenárium alkalmából jogosan a kérdés. A válasz mélyrehatóbb szakmai elemzők részéről általában nemleges. Magát a kérdésfeltevést mégis indokoltnak lehet tekinteni. Véleményüket sokan arra alapozzák, hogy évtizedeken át hamis kép élt arról, hogy 1914 nyarán a döntéshozók és az átlagpolgárok – hazafias érzésektől felbuzdulva – lelkesen fogadták a kirobbanó háborút.¹⁵ Akárcsak a zalai újságok korabeli cikkeinek elemzéséből kiderült, 1914 júniusában nehéz volt megjósolni, hogy egy-két hónap múlva minden gyökeresen megváltozik. Másrészt igaz az idézett Bihari Péter-féle jellemzés is, hogy „1914 békés júniusát az utókor csodássá varázsolta... A nagy európai háború kirobbanásával leginkább a haditerveket készítő tábornokok számoltak. Várták, esetleg kívánták is az elkerülhetetlennek ítélt összecsapást. A két szövetséges vezérkari főnök,

¹⁴ Zalai Közlöny. 53. évf. 50. sz., 1914.07.02..

¹⁵ Bihari Péter: Várva várt háború?.

History – Világtörténelmi magazin. IV.évf. 8.sz.

a német Helmuth von Moltke és az osztrák Conrad von Hötzendorf utolsó háború előtti tárgyalásukon, 1914 májusában abban egyetértettek, hogy a háború hosszabb távon elkerülhetetlen, de a következő hónapokban még nem fog kirobbanni...”.

Aztán a helyzet, mint „derűs égből villámcsapás”, szinte máról holnapra megváltozott. Az idős osztrák-magyar császár- király, Ferenc József ugyan kimondta híressé vált döntését, a „Mindent megfontoltam és meggondoltam” kijelentést, melyet a monarchia valamennyi népének nyelvére lefordítottak, általában a gondolataiba merült „őfelsége” képmotívummal illusztrálva. A király számításai később minden szinten kudarcot vallottak. A Habsburgok által évszázadok során összekovácsolt és vezetett, gazdasági tekintetben meglehetősen jól működő európai nagyhatalom bő négy esztendővel később végérvényesen széthullott, majd eltűnt Európa politikai térképéről. A kontinens akkoriban legöregebb uralkodója ezt már nem érte meg, mert 1916 végén elhunyt.

Manapság gyakorta állítják, hogy a korabeli német és osztrák hadvezetés kezdetleges hibákat követett el. Ez arról tanúskodik, hogy a háború melletti döntés teljes politikai és haditechnikai kudarc volt. Ennek tudatában a korabeli döntéshozók felelősége – a veszteségek ismeretében – óriásinak minősíthető. A nemrég elhunyt osztrák történész, Fritz Fellner alighanem jogosan fogalmazott annyira nyersen, hogy „annál dilettánsabb módon még nem robbantottak ki háborút, mint 1914-ben Szerbia ellen”. Hadászati szempontból jogos bírálatot illeti a Monarchia felelős vezetőit, „mert jóllehet már július elején tudták, hogy a szarajevói merényletet mindenképpen a Szerbia elleni háború kiprovokálására fogják felhasználni, mégis további három hétig késleltek, míg ultimátummal felérő követeléslistájukat Belgrádnak átadták, két kézzel herdálva azt az állítólag meglévő időelőnyt, amely az osztrák-magyar haderő mozgósításának viszonylagos gyorsasága révén a javukra mutatkozott.”¹⁶

A harcok kezdete után az általános hangulat jelentősen megváltozott. Az újságokban is egyre komorabb, bíráló vagy vészjóslást sejtető cikkek láttak napvilágot. Néhány nappal a harci cselekmények kezdetét követően a *Zalavármegye* című hírlapban „a legundorítóbb, a legborzalmasabb” fogalmak egyikének nevezte a háborút Matlák József szerző, amelynek már az említésénél is iszonyat fogja el az embert. Majd a cikkíró kitért arra, hogy ez nem a magyarok, hanem „mások háborúja”. Aztán – valamennyire ellentmondásosan – beismerte, hogy „lehet, hogy nagyon komoly napok várnak nemzetünkre. Lehet, hogy sok és erős megpróbáltatás leselkedik reánk a jövő titokzatos sötétségű útjain. Az is lehet, hogy a csapások, szenvedések eddig nem ismert tömege fog reánk zuhogni és hogy szükség lesz a végsőig menő önfeláldozásra, olyan önfeláldozásra, amely már az öngyilkosság küszöbén áll.”. A későbbi eseményeket eléggé pontosan megjósoló gondolatok után a szerző lelkesíteni kívánta a félelemmel és szorongással küszködő embereket. „Nekünk nem háború kell, hanem béke. A békét azonban már csak a fegyverek erejével tudjuk magunknak megszerezni”. A cikk továbbiakban a szerbek, illetve általában a szlávok megrovásával folytatódik. „A szláv gyűri már rettenetesen kezdett bennünket szorítani. Miért túrjuk tovább ezt a kellemetlenséget, amelyből azonban idővel igen komoly veszély fejlődött volna?! Itt az ideje, hogy útját vágjuk a nagyszerb ábrándok féktelenkedésének és golyóval, bombával dolgozó terjedésének! (...) Ha e háború nem is lesz világháború, hatása mindenestre világtörténelmi lesz. A nyers ereje alapján kizárólagos világuralomra törekvő szlávok nagy és csalóka ábrándjainak sírja fog megásódní a szerb harcmezőkön...”¹⁷ Az események közismerten más ütemben zajlottak, gyökeresen eltérő végkifejlettel. A szlávok általános korholása és kollektív elítélése a nemzetiségekkel kiéleződött konfliktusokból fakadt. A feszültségnek a világháború után még keményebb, a teljes későbbi ún. kisantant térségre kiterjedő, úgyszintén elítélendő, durva magyarelles retorika volt a következménye.

A háború kirobbanása éppen akkor történt, amikor a Mura menti térségben, így Alsólendván is, erőteljes fejlődés volt jellemző. A néhány héttel

¹⁶ Polmánn Ferenc: Dilettáns háborútervezés. In. Rubicon. 2014 4-5.

¹⁷ Zalamegye. XXXIII. 31., 1914.08.02.

korábban ismételen időszerűvé váló Nagykanizsa-Letenye-Alsólendva-Muraszombat-Regede vasútvonal kiépítésének konkrét tervezése mellett, az akkor 4.-5. legjelentősebb zalai városban már a kor elvárásainak megfelelő csatornarendszer működött, a fontosabb városrészekben aszfaltjárdán sétálhattak a polgárok, uszoda és kikövezett kocsiutak épültek, kórházat terveztek, valamint megvalósítás előtt állt a villanyvilágítás kiépítése.¹⁸ A négy esztendeig tartó háború során azonban minden pozitív folyamat megtorpant vagy megszűnt, majd a területi változások után az új hatalom részéről „magyar erődnek”¹⁹ minősített, a határra ékelődő város fejlődését nemzeti alapon a jugoszlávok két évtizeden át meglehetősen visszavetették.

Zalaegerszeg fejlődésének a kilátásait is leszűkítette az első világháború kirobbanásának híre, amely – ahogy országszerte másutt is – előbb lesújtóan, majd hirtelen, pálfordulás-szerűen, harci mámoroként hatott. A főképpen elkeseredettségre utaló újságcikk sokszínű és ellentmondásos képet tükröz Zalaegerszeg hangulatáról a világháború kitörését követő napokban. A beszámoló szerint „alig lehet még egyetlen egy megyeszékhely széles Magyarországon, melynek a világgal való kapcsolatát úgy elvágta volna a háborús idők szülte rendkívüli intézkedések, mint ahogy Zalaegerszeg városa néhány napja kikapcsolódott a fékevesztetten forrongó világgal való minden kontaktusból”. Okként főképpen a vasútpolitika terén elkövetett hibákat rótták fel a korábbi városvezetésnek, aminek következtében, „két és félnapi bizonytalanság után sikerült csak megtudni az ittenieknek, hogy megtörtént az osztrák-magyar seregek bevonulása Belgrádba és hogy a világbéke ügye jobban vagy rosszabbul áll-e azóta a három nap óta, hogy az utolsó nyomtatott betűt olvashattuk arról”. A *Zalamegye* újságból idézett cikknek „A megriadt város” című fejezetében a kezdeti bizonytalanság és tanácstalanság, valamint félelem említése után azonban már a háború szükségszerűségét támasztották alá: „A háborús hír szülte első megdöbbenést lassanként mind általánosabbá váló lelkesedés és a legharciasabb tömeghangulat váltotta fel. Már

hétfőn este a háborúért való lelkesedés örömrivalgása töltötte be az egerszegi utcákat. Nagy sereg ember verődött össze, kik tüntető felvonulásra készültek... Gyújtó indulókat énekelve járta be a mámoros tömeg a város főutcáit... Ekkor már cigányzene, Horváth Rezső kitűnő bandája is kísérte a vonulást, melyben ekkor több ezer főnyi lelkesült tömeg vett részt... Semmi, de semmi nem érdekli az embereket múlt vasárnap óta, ami nem a háborúval van összefüggésben.”

Azokban a kaotikus napokban a városi emberek hangulata érezhetően percenként változott. A melankóliából és bizonytalanságból nemegyszer gyorsan lehetett háborút éltető propagandával kedvező hangulatot teremteni. Arra is sor került, hogy az osztrák-magyar hadüzenet napján hirdetményben felszólította a városi tanács a gazdákat, hogy „lucernaföldjeikről a szerb tövist irtsák ki”. Az utazás és a postaforgalom korlátozására vonatkozó rendelkezések után a lakosság többségének véleménye gyorsan változott. Az idézett újságcikk alapján „futótűzként terjedt el városzerte a hír, hogy elrendelték az általános mozgósítást. (...) Egyszerre a város egy kavargó méhrajhoz hasonlított; minden iparos, kereskedő otthagya boltját, s egyetlen tömegbe vegyült az utcán hullámzók ezreivel. Az üzletajtókban pedig sírástól piros női arcok jelentek meg. Mindenkinnek van valakije, akinek be kell vonulnia... Városszerte híre kelt a szerencsétlen Pete Károlynénak. A szegény asszon nyolc gyermekével (kik közül a legidősebb 11 éves) maradt itt a legnagyobb ínségben, mert a nagy család abból élt, amit Pete Károly, a zalai rákász és kosárfonó esténként hazavitt.”²⁰

A „háborús” mindennapok egyre nyomasztóbbak lettek az egész országban, a zalai tájon is. A rövid ideig mámoros hangulatot egyre inkább csökkentették a szaporodó halálhírek és a megsebesült katonák megható levelei. Hogy a „villámháborúból” aligha lesz valami, azt az értelmiség, a vidéki újságok szerkesztői is, nagyon hamar felismerték. A nagykanizsai *Zalai Közlöny* már 1914 augusztusa végén – ugyan erőltetett nemzeti dacolást is tartalmazó – meglehetősen melankoli-

¹⁸ *Zalamegye*. XXXIII. 31., 1914.08.02.

¹⁹ Državni arhiv Slovenije (Szlovén Állami Levéltár) – fond 44 Esterházy. IV. zakupodaja in kolonizacija. 827.

²⁰ *Zalamegye*. 1914.08.02.

kus hangvételű vezércikket közölt. Egyebek mellett a cikkben a következő volt olvasható: „Elmentek, elbúcsúztak tőlünk ifjú véreink, ott járnak már messze, ellenséges földön, ott harcolnak ellenséges vidékek népei ellen, hol az égbolt sem oly derűsen kék, a csillag sem oly ragyogó fényű, s a madárdal sem oly édesen csengő, mint itt az édes otthonban. Nem az édesanya, a testvér, a hitves és a gögicselő, apró gyermekek becéző szava, hanem nehéz agyúk rettenetes döngése, puskák ropogása, kardok csatogása, szuronyok pengése, s a haldoklók hörgése hallik füleikbe. Kezükben a megszentelt trikolor, melyet szeretteik, véreik koszorúja ékesít, keblükön a virágbokréta és a klenodium (értsd: ereklye ebben az összefüggésben – a szerző megj.), melyet talizmánként vittek el, s amely folyton gyújtja, tüzeli, biztatja, erősíti, bátorítja mindannyit, hogy az édes haza földjéért, melynek porából egy maroknyit magukkal vittek – melyet dicső őseink annyi vér árán szereztek meg, s tartottak fenn századokon keresztül – a reánk minden oldalról fenekedő gaz ellenséggel szemben megvédelmezzék, s itthon maradt véreinknek a csendes, békés otthont továbbra is biztosítsák... Ez biztatja és vezérli a mi szíveinktől elszakadt véreinket ott, s oda, hol oly olcsó az élet, oly könnyű a halál, s ahová minden nap elszáll mindnyájunk esdeklő imája, hogy őket a győzelem cserfa-koszorújával mielőbb visszatérve viszontláthassuk, s dicsőséges harcaik után üdvözölhessük mindnyájan. Az a maroknyi hazai föld, melyet magukkal vittek, visszahozza őket álmaikban szeretteik közé az édes otthonba, ott lent a jeltelen sírban, az idegen és ismeretlen föld mélyében pedig megkönnyíti a nehéz hantokat, mely elesett véreink igazságos harcban szétrongyolt, kihűlt teteimeit takarja.”²¹

A rendkívül gyorsan beálló elkeseredettséget ellensúlyozni kellett, mivel egyes beszámolók szerint már 1914 szeptemberében felütötte fejét a kishitűség. Ezt vagy nagy csatákról, diadalokról szóló hírekkel tették, vagy – mivel a bizonytalan helyzetben ez sem volt elegendő – a társadalmi felelősség különböző kérdéseire fókuszáltak a figyelmet. A Zalamegye napilap vezércikke szeptember köze-

pén a következőképpen buzdított: „De azokhoz a diadalokhoz, amiket a diplomácia és hadsereg eddig aratott, még egy diadalnak kell sorakoznia, hogy a hadjárat valóban eredményes lehessen. Ennek a diadalnak a polgári életben kell lefolynia. Ezt a diadalt önmagunkon kell aratnunk... Azoknak, akik itthon maradtak, akiket nem hívtak fegyverbe a haza iránti kötelesség, azoknak külön harcot kell vívniuk a csüggedésen, az elfásultságon. Nem szabad hagynunk, hogy a polgári élet teljesen szüneteljen, mert ezzel csak azt érzük el, hogy országunkat és magunkat, társadalmunkat és az államot meggyengítjük. Ezt a diadalt kell még megvívni, magunkat erősíteni kell és ezzel fogjuk a harcot valóban eldönteni.”²²

A Muraközben, Csáktornyán kétnyelvűen vagy külön horvát tájszólásban és magyar nyelven megjelenő Muraköz – Medjimurje hetilap szellemisége magyar volt. A Mura mentén élő szlovénokhoz viszonyítva kevésbé magyar rokonszenvvel bíró horvát szempont, ami akkor már erőteljesen jelen volt a régióban, nem került a lap hasábjaira. Az 1915 húsvétjára megjelenő lapszám a Kárpátokban zajló nagy csatákról, dicső magyar és német győzelmekről hozott hírt. Ugyanakkor azt is közzétette, hogy az embereknek még nem volt szomorúbb húsvétja az akkorinál. Mindenki azt hitte, írja a hetilap, hogy gyorsan vége lesz a háborúnak, de nem úgy történt. „De most már addig ne is legyen vége, amíg össze nem törtjük az ellenség erejét” – jegyezte meg ösztönzően a szerző, aki főképpen a széthúzás ellen buzdított, ami a Muraközben különböző síkokon, egyebek mellett nemzeti alapon is zajlott. Utalt arra, hogy amíg egységes volt a nemzet, mármint a magyarországi társadalom, addig eredményes volt, mióta erősödött a belső ellentét nemzeti vagy más alapon, azóta sokkal kevésbé sikeres az ország.²³

Országos, megyei és városi lapokban 1914 őszétől rendszeresen jelentek meg beszámolók a frontokról, általában a központi hatalmak eredményeit hangsúlyozva. Az idő múlásával azonban a veszteségekről, a kilátástalan helyzetekről is valamilyen formában hírt kellett adni. A zalai újságok legin-

²¹ Zalai Közlöny. LIII. 66., 114.08.27.

²² Zalamegye. 1914.09.13.

²³ Medjimurje. XXXII. 14. 1915.04.4.

kább a magyar érdekeltségű harci eseményekről szóltak bővebben, azonban a többi frontról is rendszeresen közöltek jelentéseket. Kezdetben a szerbiai események, aztán a francia-német összecsapások és a galíciai harcok, majd az Isonzó menti, ún. olasz frontról származó hírek a vidéki olvasókhoz is eljutottak. A szabadságra érkező vagy sebesült katonák közvetlen élménybeszámolóit mellett akkoriban számukra az volt az egyetlen kapcsolat a forrongó világgal. A kialakult helyzet következtében az otthon maradottakat érintő problémák is egyre jobban a nyilvánosság elé kíváncsoztak. A háború miatt elmaradtak vagy szüneteltek különböző rendezvények, összejövetelek és iskolai programok is. A Lendva-vidéken is közkedvelt, szeptemberi vasvári búcsúk is elmaradtak, amelyekre korábban a Mura mentéről is tömegesen szoktak zárandokolni. Nagyanyám is emlékezett rá, hogy fiatal kislányként két napig gyalogoltak, míg mindkét irányban megtették a hosszú utat. A háború miatt aztán annak is vége szakadt. Az általánosan megromlott állapotra az is utalt, hogy a tanköteles gyerekek, akinek édesapjuk bevonult a hadseregbe, és nem volt ki elvégezze a mezőgazdasági munkát, a tanfelügyelőség jóváhagyásával rendszeresen kimaradhattak az iskolából.

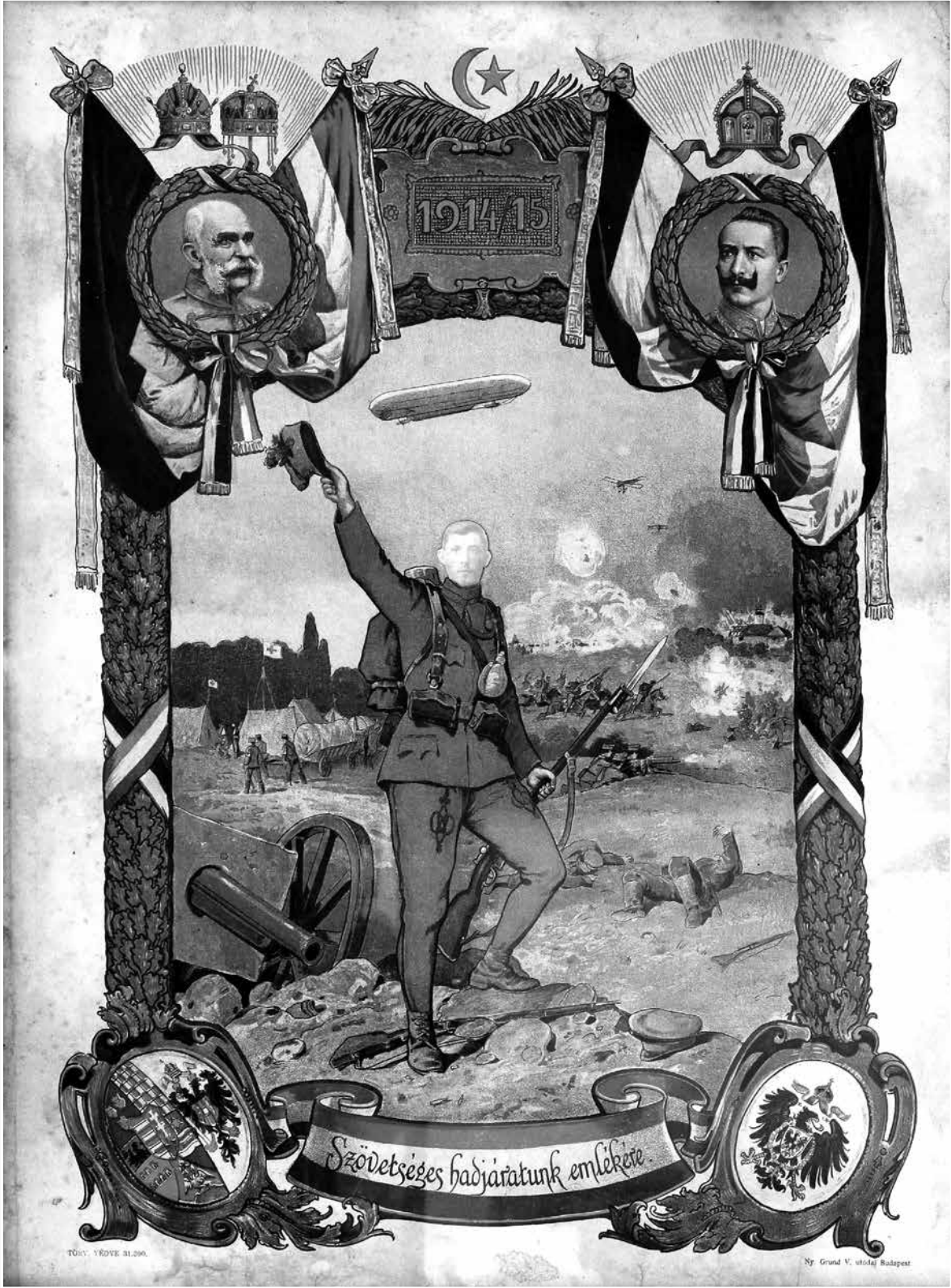
A sebesültek száma folyton nőtt. Már 1914 őszén megteltek a kórházak Zalaegerszegen és Nagykanizsán, ezért a kisebb városokat – Csáktornyát, Alsólendvát stb. – is felszólították, hogy rendezzenek be ideiglenes jellegű kórházi létesítményeket az arra alkalmas egészségházakban, iskolákban, vár- és más épületekben. A városvezetők, a Vöröskereszt szervezetekkel és a nőegyletekkel karöltve, mindkét városban már szeptemberben létrehozták az ún. tartalék-kórházakat. Emellett arra is felszólították a lakosságot, hogy magánházaiknál is helyezzenek el kisebb sérülést szenvedett sebesülteket, mert a környékbeli bevonulók közül is naponta érkezett haza több ápolásra szoruló. Alsólendván azonnal vállalkoztak 60-70 sebesült elhelyezésére. A sebesültek és a szegénységgel küszködők megsegítése céljából nagyon sokan rendszeresen adakoztak.²⁴

A különböző I. világháborús harcterek közül a történelmi zalai területeken az Isonzó menti front volt az egyik legemlegettebb, amely földrajzilag legközelebb helyezkedik el hozzánk. Azonban aligha ez volt a legfontosabb oka az „érdeklődésnek”. A kötődés sokkal inkább annak köszönhető, hogy egyetemes magyar szempontból is az egyik leghírhedtebb eseménynek tekinthetjük a 12 isonzói csatát. Találón fogalmazott Ungváry Krisztián történész, amikor azt állította, hogy „a rendkívül mostoha földrajzi körülmények mellett az ellenség hatalmas túlereje és a magyar csapatok jelentős felülreprezentáltsága egyaránt indokolta, hogy az Isonzó folyó és a Doberdó-fennsík neve generációk kollektív tudatának részévé vált”.²⁵ Előfordult, hogy az említett és megénekelt fennsík állásait abszolút többségben magyar alakulatok védték. Nem csoda, hogy az ott elpusztult magyar katonák száma a legújabb kutatások egybehangzó állítása szerint meghaladja a százezret. Közülük ezres nagyságrendet képez a zalai származású magyar és más anyanyelvet beszélő elesettek száma.

Nagyapáink nemzedékének alig adatott meg, hogy túlélőként, emlékezni visszatérjenek e gyönyörű földrajzi területre, amelyet a rettenetes I. világháborús mészárlás egy óriási sírkertté változtatott. Ma a szlovéniai és olaszországi oldalon – az Isonzó ugyanis manapság határfolyó – a több száz katonai temető és számtalan sírhely megjelölt és gondozott. Elődeink emlékére, és tiszteletből a „nagy háború” valamennyi áldozata és sérültje felé, akik szerte a világon a téves politikai döntések, elhibázott emberi cselekedetek közvetlen károsultjai voltak, az utókor embere száz esztendővel az események után az Isonzó mentén méltóan leróhatja kegyeletét. A magas hegyek közötti temetőkben a kanizsai, keszthelyi, alsólendvai, csáktornyai, egerszegi és novai fiatalemberek egymás közelében pihennek cseh, bosnyák, német és más népek fiaival, valamint az akkor ellenségnek számító olasz katonákkal. Immár békességben...

²⁴ AH. XIX. 38., 39. 1914.09.20., 1914.09.27.

²⁵ Ungváry Krisztián: Isonzó, Doberdó, Caporetto. In. Rubicon. XXV. 274. 2014/9

TÓTH, YÉKÖVE 31.200.

Ny. Grund V. utcaján Budapest

A szarajevói merénylet és előzményei

A viccbeli telhetetlen ember császár szeretett volna lenni, de a kívánságot teljesítő aranyhalacska csak hercegi címet volt hajlandó adományozni. Emberünk azzal is beérte, és másnap felesége hívó szavára ébredt pazar palotájának szobájában: „Ferdinánd, ma indulunk Szarajevóba!”

A mókás élce modellje száz évvel ezelőtt nejevel együtt csakugyan ott ébredt a bosnyák főváros közelében, Ilidzse fürdő előkelőségeknek fenntartott Bosna nevű szállodájában. Az alacsonyabb sorból származó feleséget nem illették meg férjura előjogai, emiatt nem csatlakozhatott Triesztből kihajózó párjához, így Budapesten át vonaton utazott a déli tartományba. A június 27-én, szombaton befejeződött katonai gyakorlatokat követően a főrangú vendég elégedetten táviratozott öfelségének: „Remek a szellem, magas szintű a képzés... Holnap Szarajevóba utazom, este pedig indulok haza.” Eközben Zsófia hercegné a belvárosban sétált, vásárolgatott, és jó benyomást tett rá az őt meleg szívvel köszöntő szerb lakosság.

A pompás hangulatú vacsoránál aztán emiatt is intette le a másnapi parádés vonulást ellenző, veszélyt huhogó főudvarmestert. A bizonytalankodó főherceg hajlott ugyan a tervezettnél korábbi távozásra, de tartva a tekintélycsorbulástól nem futamodott meg.

Az utolsó vacsora ezekből állott: halles, pisztáng aspikban, gazdagon körített csirke-, bány- és marhasült, spárga, saláták, kompótok, ananászkrém és hatalmas, lángoló fagyaltbomba... Tokaji aszú, francia pezsgő.

Június 28-án, vasárnap kék egű, nyári reggel, a völgyek ritkás köde felszállóban. A pihentető alvástól felélénkülve misén vesz részt a hercegi pár a szálló kápolnájában.

A trónörökös és kíséretének különvonata rövid-

del fél tíz után gördült be a szarajevói állomásra, ahol Potiorek tábornok és a fezt viselő Fehim efendi Ćurčić polgármester köszöntötte a vendégeket. Rövid vizit a közeli kaszárnnyában, aztán irány a városháza.

Excellenciásék autókaravánja csupa magánkocsiból állt; az elsőkben tette kész detektívek helyett lomha, puhány rendőrtisztek ültek, a másodikban a polgármester és a rendőrfőnök, a fenséges pár pedig a Harrach Ferenc tulajdonát képező Graf und Stift kabrioletben. Utánuk jöttek a szárnysegédek, s az oszlop végén hatodikként a tartalékautó. A tömegeből és az ablakokból a „zsívió!” és a „hoch!” éltetés hangzott fel.

Tíz óra tíz perckor egy kalapos ifjú a közelében álló rendőrtől azt tudakolta, hogy melyik kocsiban ül a trónörökös. A készségesen eligazító válaszmán csakhamar odavágta bombáját a kabriolethez, ám a kiszemelt áldozat, maga a herceg fürgén lepöccintette, és csak a követő kocsik egyikénél robbant, megsebesítve egy szárnysegédet és húsz bámeszködőt.

A gránátos merénylő az út menti, sekély vizű Miljacka folyón átgázolva menekülne, ám egy Marosi nevű magyar fodrászmester utána veti magát, tán még le is lövi, ha az ott termő tiszték nem fogják le.

Történelmi tárcámat itt megszakítom, és a továbbiakban is megszakításokkal fogom „adagolni”, hogy be-beszúrhassem az előző száz év vázlatos balkáni krónikáját.

Nyomban megvallom, hogy nem török történelmi babérokra, s írásom nem nyújt tudósi finesszel kikutatott újdonságot. Nem tagadom, hogy elbeszélői balekság olyan krimiszerű történetbe kezdeni, amelyek gyilkosát már a mesélés elején

mindenki ismeri. S a továbbiakban is széles körben ismert tényeket fogok felidézni, olvasóim elé tárni, de a kiemelendő tényeket magam válogatom meg, s azok sorrendje is egy kibic szépíró szeszélyével alakul, ekképpen sugallva új összefüggéseket, következtetéseket

A tizenkilencedik századi Európában a napóleoni birodalom felszámolását követően előbb a Szent Szövetség, majd újabb és újabb csoportosulások, szövetségek, koalíciók és tömbök alakultak. A szövetkezők szólamaikban az erőegyensúly és a béke megőrzését hangoztatták, holott valójában a majdani területszerzéshez kellő erőfölényre törekedtek.

Hosszú időn át – mondhatni, hagyományosan – fennállott az angol–francia ellentét, és ugyancsak több évszázadon át tartott a francia–német szembenállás. Az említett párosok nem egyszer háborúztak is egymás ellen.

Földrészünkön a tizenkilencedik században a teljes kontinenst nem fenyegető helyi háborúk zajlottak, amelyek többnyire szabadságharcnak tekinthetők. Ilyenekről beszélhetünk a szerbek, a görögök, lengyelek, magyarok és olaszok esetében. 1849-ben Oroszország osztrák kérésre eltiporta a magyarság függetlenségi mozgalmát.

A tárgyalt évszázad második felében két birodalom válságos meggyengülése tűnik szembe: az egyik a Habsburg, a másik a török. Ausztria a Solferinónál, majd pedig Königrätznél elszenvedett vesztes csaták következtében területileg és tekintélyben, rangban is megfogyatkozott, már nem uralhatta Velencét, és kimaradt a formálódó egységes Németországból.

Törökországra az oroszoktól szított, elharapózó balkáni lázongások és a több frontos orosz támadások mértek csapást.

Ausztria szorult helyzetéből a magyarokkal kötött kiegyezésben látott kiutat, a porosz fenyegetés ellen pedig osztrák–olasz–francia hármasszövetséggel vélte bebiztosítani magát.

Felhívom a figyelmet erre a ritkán emlegetett vagy inkább agyonhallgatott hármasszövetségre. Kik vettek részt benne? Azok, akik kevés idővel a megállapodás előtt Solferino csatamezején ellenségként álltak szemben egymással. Az egyik oldalon az olaszok és a franciák, a másikon az osztrákok. Nem

hihetjük, hogy egyszeriben mély és megbízható barátság támadt a felek között. Bennünket, magyarokat mélyen, talán sorsunkat meghatározó módon érintett a szóban forgó nemzetközi szerződés, annak következtében, hogy az 1867-es kiegyezéssel a német – egyelőre az ausztriai német – hatalomhoz kötöttük a nemzet szekerét.

Akkor jött el a hármasszövetség próbájának az ideje, amikor III. Napóleon francia császár megdöbbenéssel hadat üzent Poroszországnak, amivel kiváltotta a német államok addig soha nem tapasztalt egységesülését és közös föllépését.

Már a legelső összecsapás ékesen demonstrálta a németek fölényét. A francia császár foglyul esett, a győzedelmes német hadsereg pedig Párizst is elfoglalta. A német fejedelmek a versailles-i kastély tükörtermében választottak császárt az egyesült német államok, azaz Németország trónjára. Summa summarum: 1870-ben Ausztria – az osztrák–olasz–francia hármasszövetség tagjaként – szőszegő módon tétlen maradt a franciaellenes egyesült német invázió idején. A habozó Ferenc Józsefet Andrássy Gyula magyar miniszterelnök beszélte le a beavatkozásról. Lehet, hogy a gallok nem felejtettek, és fél évszázad múltán álltak rajtunk bosszút Trianonban?

A sarajevói városházán szokványos díszbeszédet. Aztán a kapu előtti tömeget szerb nyelven köszöntötte Ferdinánd főherceg. A befejező program pont a múzeum megnyitása. De a magas vendég közbeiktatja az imént megebesült Merizzi szárnysegéd kórházi meglátogatását. Továbbra sincs különösebb biztonsági intézkedés, pedig kivezélynethetnének sorfalat képező katonaságot. Ez dukál a császári cím várományosának, viszont az udvari etikett szerint nem illeti meg a hercegnét. Mindössze öt titkos ügynök és húsz tébláboló rendőr képezi a trónörökös személyes testőrségét.

Új útvonalat jelölnek ki, csak hogy az első sofőr erről megfeledkezett, vagy nem is tudott; a korábbi útra tért, a második önkéntelenül követte, és csak a harmadik torpant meg az útelágazásnál, hogy Potiorek parancsára tolasson a rakpart menti útra; a pillanatnyi megállás biztos és közeli célpontot kínál a járda szélén háromlépésnyire ácsorgó újabb, gyilkos szándékú suhancnak, aki nyomban tüzelt

a házaspárra. Aztán a maga fejébe emelte volna a fegyverét, de többen is rávetették magukat. Ököl-lel, karddal lazsnakolták. Görcsben rángó teste az ilyen esetekben szokásos méregkapszula lenyelésére utalt, de a „lejárta szavatosságú” szer csupán némi hányást okozott.

Oskar Potiorek rezidenciáján ekkor már terített asztallal, tízfogásos ebéddel várták a vendégeket, stimmeltek a zeneszerszámokat, hogy Chladek koncertkeringője mellett lágy operett-dallamok hangozzanak fel.

Németország 1871-ben birodalmához csatolta Elzász-Lotaringiát, amivel a bosszú, egy majdani háború magvát hintette el, mert az nem volt kétséges, hogy Franciaország a reváns megfelelő körülményeire várt.

Amikor az oroszok 1877-es és 1878-as balkáni hadjárata győzelmesen véget ért, a megtépzott Törökország megalázó békét kötött San Stefanóban. A szerbek bosszúságára ekkor jött létre Nagy-Bulgária. Csakhogy Ausztria-Magyarország nyomására Oroszország beleegyezett, hogy a szóban forgó békeegyezményt egy európai fórumon, a berlini kongresszuson vitassák meg. A kongresszus és a határozatok előkészítésében nagy részt vállalt az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztere, Andrássy Gyula.

A lezajlott kongresszuson valamennyi nagyhatalom egyetértésével született meg a záródokumentum, amit – bár vonakodva – még Törökország is aláírt. Hangsúlyozom: nem egy mohó birodalom kebelezte be a meggyengült török szomszéd zürzavaros tartományát, Boszniát, hanem angol és francia előterjesztésre egyhangú nemzetközi jóváhagyással került a térség osztrák–magyar gyámság alá.

Ekkoriban keletkezett Arany János *Civilizáció* című verse:

„Ezelőtt a háborúban
Nem követtek semmi elvet,
Az erősebb a gyengétől
Amit elvehetett, elvett.
Most nem úgy van. A világot
Értekezlet igazgatja:
S az erősebb ha mi csinyt tesz,
Összeül és – helybehagyja.”

A San Stefano-i szerződést Berlinben tehát módosították; az Obrenović Milán királysága alatti Szerbia államiségát elismerték, területét – Bulgáriától is elvett részekkel – gyarapították. Az addigi orosz irányultságot osztrák–magyarbarát viszonyulás váltotta föl.

Mielőtt a huszadik századdal beköszöntő nagy-szerb imperializmus tárgyalásába kezdenék, vázlatosan áttekintem a török igát fokról fokra lerázó szerb nép történetét.

A meglehetősen fordulatos, s mai olvasónak nehezen követhető események után a hetvenes, nyolcvanas években Szerbiában regnáló Milán fejedelem nagybátyját, Mihajlót tehát lelőtték, és látni fogjuk fiának, Aleksandarnak a szomorú végét is. Az ország hosszú időn át külső hatalmak – a törökök, az oroszok és az osztrákok – kegyéből lépegetett a területi bővülés és az önállósodás felé, miközben dinasztiaharcok is napirenden voltak. Az elüldözött Aleksandar Karadorđević volt fejedelem élete végéig Budapesten és Temesváron élt, s az ő fia, Petar, Péter a svájci és francia tanulmányok után sem térhetett haza sokáig; a hetvenes évek lőporos Boszniájából Montenegróba költözött, ahol nőül vette Nikola fejedelem lányát, Zorkát.

Térjünk vissza Milánhoz! Országának függetlenségét biztosított a berlini kongresszus, aminek köszönve igen barátságos lett Szerbia és Ausztria viszonya. Ezt az 1881-ben megkötött titkos szerződés is megpecsételte. A szerint az irat szerint Szerbia jórészt földadta szuverenitását, ígéretet tett arra, hogy a monarchia szerbjeit nem hergeli a birodalom ellen, s cserébe elnyerte Ausztria beleegyezését abba, hogy Szerbia királysággá váljon. Milán fejére 1882-ben került a korona. A királyra nézve akkoriban vált fenyegetővé – a száz százalékban bolgár származású – Nikola Pašić egyre népszerűbb, oroszbarát radikális pártja. A pártvezér nem bízva a szavak erejében fegyveres lázadást szított, amivel halálos ítéletet vont a fejére. Ám a büntetés elől Bulgáriába menekült. Milán pedig az alattvalók szüntelen elégedetlensége miatt hagyta el hazáját, 1889-ben, és budai vendéglőkben búslakodott, ha hinni lehet a krónikás Krúdynam. Mindenesetre jó sajtója volt magyar földön az exkirálynak; még Füst Milán is neki köszönheti keresztnevét.

Milán fia puccsal félretette útjából a gyámkodókat, tizenhat évesen elfoglalta a trónt, és kegyes volt hazaengedni apját, aki a század utolsó éveiben a hadsereg megreformálásába kezdett. A jórészt paraszti sorból fölemelkedett tisztikarnak nem volt ínyére a változtatás, se annak üteme, és az udvarral szemben érlelődött az engedetlenség. A radikális Pašić megint úgy érezte, hogy az ő ideje jött el, és Iván napján megpróbálta eltetetni láb alól Milánt, de nem volt szerencséje. A lefokozott király kis ideig még vehemensen üldözte a radikálisokat – ezzel is szaporítva a belső ellenséget –, de miután hevesen ellenezte fiának az ellenszenves Draga Mašin udvarhölgygel tervezett házasságát, az ifjú királlyal összerúgta a port, és végleg odahagyta hazáját. Bécsben halt meg 1901-ben.

Ekkor már javában szervezkedett az elégedetlenkedő tisztek csoportja, amelynek élén egy rátermett intrikus állott, Dragutin Dimitrijević Apis, aki a továbbiakban hivatásszerűen űzte az összeesküvést, tőkélyre vitte a merényletek megszervezését. Beszervezett tisztársainak legénysége 1903-ban egy májusi éjszakán megrohamozta a királyi palotát, és feleségestől lemészárolta az utolsó Obrenović királyt, a huszonhét éves Aleksandart. A királygyilkos tiszti banda – Apis, Tankosić és mások – együttműködése folytatódott. Ez a szélsőséges csoport minden bizonynyal szorosan összefonódott a hatalomra segített Karadorđević-dinasztiával és Pašić miniszterelnökkel.

Dragutin Dimitrijević vezérkari századosból alezredessé lett. Számomra kikutatandó izgalmas kérdés, miért nem vitte többre az ezredességnél, hiszen méltóbb előléptetésre is rászolgált dinasztiaaváltó gáztetével. Mint a hírszerzés főnöke, állandó kapcsolatban volt Artamonov orosz katonai attaséval. Orosz közvetítéssel alighanem Apishoz futottak be áruló oszt-rák kollégájának, Redlnek a jelentései.

Apis talán azért nem emelkedhetett a ranglétrán, mert a királyi házban tartottak tőle. Az ugyancsak terrorista múlttal rendelkező főemberek – a király és miniszterelnöke – jól ismerhette az Apis-i terrorista természetet. A vén róka, Nikola Pašić már 1883-ban összeesküvésben, 1899-ben pedig merényletben vett részt Milan király, illetve exkirály ellen, sikertelenül, és valahogy megúszta, Péter király pedig boldogult úrfi, azaz civil korában, 1875 táján Petar Mrkonjić álnéven útonálló jobbágycsapatot vezényelt Boszniában.

Bosznia 1908-as annektálása szinte azonnal fegyveres összetűzéssel fenyegetett.

Miután Németország kiállt Ausztria mellett, Oroszország magára hagyta Szerbiát. Március 30-án Oroszország, Anglia, Franciaország és Olaszország közös jegyzékben szólították fel az annexió elismerésére Szerbiát, amit az meg is tett. Ezzel gyakorlatilag véget ért az annexió válság.

Ami azonban nem jelentette azt, hogy Szerbia a továbbiakban ölbe tett kézzel ült volna; a szerb társadalom súlyos sokként élte meg az annexiót, melynek következtében titkos és félhivatalos szervezetek sora alakult Szerbiában és a Monarchia szerbek lakta területein.

Ekkoriban a megrögzött merénylők akciókat terveztek határon innen és túl. A szertelen, dührohamos György trónörökös megmérgezésén törték a fejüket, de az élet más megoldást kínált; a királyfi halálosan hasba rúgta inasát, s emiatt 1909. március 15-én lemondott trónigényéről. Apisék már a lexikont lapozgatták, hogy egy alkalmas herceget találjanak a szerb trónra, amikor a színre lépő új trónörökös, Aleksandar (Sándor) színlelt simulékonyságával elfogadhatónak bizonyul a pártok és a rebellis tisztek számára egyaránt.

Noha az 1903-as palotaforradalom az addigi ausztrofil politikát egy csapásra sutba vágta, és orosz, angol, francia irányba fordult, a szerb tisztikar ismert rossz fiúi a mielőbbi háború kirobbantásán ügyködtek, s a nemzet javát sürgető türelmetlenségükben 1911-ben megalakították az *Egyesülés vagy halál*, avagy a *Fekete Kéz*, úgy amennyire titkos szervezést. Ennek sok boszniai szerb tagja is volt, főleg diákok (kicsapottak is) a Mlada Bosna (Ifjú Bosznia) osztrákellenes szakadár mozgalomból. A trónörökös Sándor – miközben szemmel tartotta a zavarosban halászó Dragutin Dimitrijević bandáját és taktikusan jó viszonyt ápolt a miniszterelnök Nikola Pašić radikálisaival – a két balkáni háború során sikeresen megszilárdította egyeduradalomra törő hatalmát.

Apis nem csupán magánlakások diszkrét fedezékében, hanem a belgrádi Moszkva szálló kávéházának „kirkatában” is fogadta a horvát és bosnyák földről jött testvéri „szabadságharcosokat”, és – miután a cinkos Voja Tankosić őrnagy terroristaiskolájában kiképzésben részesültek – afféle diszpécserként osztotta ki a föladatokat, s küldte merényelni fanatizált embereit Zágrábba, Mosztárba, Szarajevóba...

Gavrilo Princip 1912-ben a balkáni háború kitörésétől följazottan Boszniából Belgrádba sietett, hogy kiskorúként, ám életkorát elhazudva, bekérje magát a szerb seregbe, csak hogy satnyasága miatt Tankosić eltanácsolta, ami égető szégyen volt Principnek; meg akarta mutatni a világnak és önmagának, hogy igazságtalanul ítélkeztek képességeiről, és valami nagy tett végrehajtásával akarta kiküszöbölni a csorbát. 1914-ben már szóba állt vele Tankosić, és Princip a június végi vasárnapon az osztrák–magyar trónörökösre várva hetedmagával lesben állt a Miljacka folyó partján.

Az utókor előtt már ismeretes valamennyi tettes neve; a felbujtóké, a kiképzőké, a cinkos háttérőké, az összeesküvőket szállítóké és rejtegetőké; a gyilkos csoport mozgása óráról órára követhető, a topčideri lögyakorlatoktól a véres tettig.

Ezerkilencszáztizennégy június huszonnyolcadika vasárnapra esett.

Ferenc Ferdinánd osztrák–magyar trónörökös és kíséretének különvonata Ilidžából háromnegyed tíz tájt érkezett Sarajevóba. A vasútállomáson Bosznia kormányzója, a hatvanas éveiben járó, szikár Oscar Potiorek köszöntötte a magas rangú vendégeket. Az indóháztól hat automobil kelt útra a program szerinti úti célok felé. Elsőül egy katonai laktanya volt tervben, ahonnan tíz perc múltán távoztak.

Pontosan tíz óra tíz perckor az egyik rendőrtől egy sötét ruhás, fekete kalapos nyúlánk legény azt tudakolta, hogy melyik járműben ül a trónörökös, majd az udvarias eligazító válasz nyomán a folyóparti falnál meredő vasoszlophoz ütve kibiztosított kézigránátját a megadott célpont irányába dobta. A Leopold Sojka nevű cseh sofőr látta, hogy feléje röptül egy furcsa fekete tárgy, gázt adott, így a leeresztett tetőn landolt a robbanószerkezet, amit a főherceg bal kézzel leütött. A bomba a következő kocsiban kerekénél robbant föl, harmincegy centiméter széles és 16 centiméter mély lukat ütve. A robaj rettenetében Ferdinánd neje felugrott az ülésre. Ugyanakkor a merénylő a folyóparti falon átugorva a hat méteres mélységbe vetette magát.

A trónörökös kocsija nagy sebességre kapcsolva tartott a kormányzósági épület felé, ám a herceg állj-t parancsolt, hogy tisztázzák, mi történt, nyomukban ugyanis nem volt egy kocsis sem. Harrach

alezredest a robbanás színhelyére küldte, aki nemsokára futva jött a beszámolóval: Merizzi szárnysegéd és még egy tiszt megsebesült. A polgárok közül körülbelül húszan sérültek meg.

Jónak látták útjuk azonnali folytatását, mert álltukban egy újabb merénylő ideális célpontjával szolgálhattak volna

– Ez egy eszement örült volt – jegyezte meg Ferdinánd. – Uraim! A program folytatódik.

Az első két kocsis utasai – a biztonságiak, a főrangú rendőrök és a polgármester – már rég célba értek, tanácstalanul vároztak a városházánál anélkül, hogy sejtelmük lett volna a merényletkísérletről. Hallottak ugyan valami durrogást, de azt az ünneplés velejárójának vélték. Csak a feldúltan érkező trónörökös szembesítette őket a valósággal.

Fehim Ćurčić polgármester két sorba állított – fezt viselő és törökös ruházatú, illetve frakkos, cilindres – muzulmán és katolikus képviselői élén állt, s amint látta a főherceget, belekezdett köszöntő mondókájába:

– Császári és királyi felség! Szívünket boldogság tölti be, hogy legkegyelmesebb látogatásával megtisztelte fővárosunkat...

Ám a főherceg félbeszakította.

– Herr Bürgermeister! Hagyjuk a locsogást! Baráti látogatásra jöttem Sarajevóba, és bombákat dobni rám?! Hallatlan!

Fehim efendi Ćurčić zavartan pislogott. A hercegné férje fülébe súgott valamit, mire a nagyúr biztatón szólt a város első emberéhez.

– Folytassa!

A császári családot és kegyelmességet dicsérő, hálatalt szavak árja után hosszú csend állott be – nem a meghatottságtól (senki se hitt a szólamok őszinteségében), hanem –, mert a sérült kocsis egyik utasánál maradt a válaszbeszéd írott szövege. Végül előkerült az írás, még nedves vérpetytyek tarkították a papírt. Ferenc Ferdinánd rögtönzéseként elismeréssel nyugtázta a lakosságnak a merénylet sikertelensége fölötti örömét. A felolvasás után a magas vendég szerb nyelven szólt a városháza előtti tömeghez.

– A legszívélyesebb üdvözlétemet kérem átadni szép fővárosuk népének, és biztosítom önöket el nem múló jóindulatomról.

Később a hercegné a városháza első emeletén

– udvarhölgyei és a polgármester kíséretében – muzulmán asszonyágokkal és gyerekekkel találkozott, a trónörökös pedig az előcsarnok hallgatósága előtt kijelentette: „Ma még biztosan kapunk néhány golyót”. Keserű tréfát sütött el: „Figyeljék meg, jó osztrák szokás szerint egyszer még kitüntetik ezt a bombás illetőt, ahelyett, hogy ártalmatlanná tennék!” Ezután Potiorek kormányzóhoz lépett, és nyíltan neki szegezte a kérdést: „Ön szerint újabb merénylettel is próbálkoznak?”

Potiorek válaszáról nincs megbízható feljegyzés; több tanú szerint is állítólag arra biztatta őfenségét, hogy nyugodtan folytassa programját, amiért ő felelősséget vállal. A kormányzó a biztonság kedvéért a további úttérvek, illetve útvonalak megvaltoztatását javasolta: az előzetes beharangozásban szereplő, szűk Ferenc József utca helyett haladjanak a néptelen folyóparton, a látvány elmaradásával ekképpen is „büntetve” a „hálátlan népséget”. Egyesek a program azonnali megszakítása mellett kardoskodtak. Ferenc Ferdinánd maga döntött: mindenekelőtt az imént megsebesült Merizzi szárnysegéd meglátogatását óhajtja; irány a katonai kórház! Utána jöhet a múzeum.

Az útvonal módosításába nincs mindenki kellőképp beavatva; az érintettek némelyike nem hallhatta meg, elengedte a füle mellett azt az új rendelkezést, miszerint a rakpartról nem szabad befordulni a Ferenc József utcába. A német alapossggal szembeni balkáni hebehurgyaság végzetesnek bizonyul, aminek a későbbiekben egy házaspár, egy birodalom s az egész emberiség lesz a kárvallottja. A konvoj rendőri főtiszteket szállító első kocsija a folyópartról az eredeti terv alapján bekanyarodik a Ferenc József utcába!

Hogy kik és milyen étvággal költötték el a főrangú vendégeknek szánt lukulluszi búcsúébedet Potiorek asztalánál, arról nincsenek ismereteim, de feltételezem, hogy az eredeti program szerint meghívottak ülték körül az asztalt. Csak a fő helyek maradtak üresen; Ferenc Ferdinándé és a nej Chotek Zsófiáé. Potiorek terítékénél úgy faltak a reggel óta lakomára leső bendők, mintha kevéssel odébb nem is léteztek volna a jeges tepsikben tárolt tetemek.

A postahivatal távírdásza csak alapos késedelemmel jelentette a császárvárosnak a világra szóló tragédia hírért, amely (június 28-án, vasárnap) a déli óráktól kezdve „fertőzte meg” a derús bécsi légkört, ha ugyan megfertőzte. A főváros polgársága szintenem vette tudomásul az idegen déli tartomány eseményét; az öröms hétévégehez tapadt Péter-Pál ünnepe is, és a jó bécsiek az Óriáskeréken és a Práter zenéjére mulatoztak. (A vígan megyünk tönkre elvének megadva a módját ugyanazzal a nyegle nemtörődömséggel fogadták a bécsiek a poroszoktól elszenvedett vesztes, 1866-os königgrätzi csata hírért, s a romlás, a pusztulás, a halál mákonyából fakadó derűvel lepték el a kertvendéglőket, és vették magukat féktelen tivornyákba.)

A merénylet másnapján a harangzúgásos szarajevói alkonyban meghatott polgárok ezrei vettek búcsút a kormányzói palota elé helyezett koporsóktól, amelyek azután dobpergés kíséretében katonák dízsora között négyes fogaton jutottak el a Metkovič kikötőbe tartó különvonatra.

Az előkelő halottakat ugyanaz a hadihajó szállította hazafelé – a Viribus unitis – amely a minap még elevenen hozta hátán a trónörökösöt. Csak akkor a szabályok értelmében nem tarthatott vele – vonatra kényszerült – az alacsonyabb rangú feleség, ám halálukban immár, ellenkezve a spanyol udvari etikettel, együtt utazhattak. A trieszti kikötést táviratilag jócskán késleltették Bécsből, tanácstalanság és felkészületlenség miatt.

Amint befutott a különvonat a bécsi pályaudvarra a merénylet áldozataival, a főudvarmester nyomban érvényt szerzett a szertartásrendnek azzal, hogy alacsonyabb ravatalra helyeztette a feleséget. Aztán a Hofburg kápolnájában a főherceg lábánál bársonypárnán halmozták föl a rendjeleket, kitüntetések, a tollbokrétás tábornoki főveget, a kardot és a koronát, míg nejének – az udvarhölgy jelvényeiként – csak a fehér kesztyű és a legyező jutott. A másodosztályú gyászünnepeyre egyetlen uralkodót sem hívtak meg. Csupán az arisztokrácia tagjai, a főhercegek és a tábornokok szolgáltak díszkíséretül, amikor – a dinasztiahoz tartozóknak dukáló kapucinusok sírboltja helyett – vonatra került ismét a két koporsó, és egy háromszáz lelkes falu, Artstetten kriptájában lelt végső nyughelye július 4-én, éjjel.

Noha a fővárosban és a birodalom országaiban szinte nyoma sem volt a gyásznak, az utókor kíváncsi kutatójának örömeire hiteles feljegyzések maradtak fenn néhány meghatározó személyiségnek arról a lelkiállapotáról és reagálásáról, amit a tragikus történelmi események váltottak ki.

Az Ischlben nyaraló császári és királyi felség állítólag azt mondta a sarajevói távirat olvastán: „A Gondviselés helyreállította a rendet, amelyet én képtelen voltam biztosítani.” – Hangja ugyan fátyolos volt, de inkább izgalom érzett ki belőle, semmint fájdalom; erről értesülhetünk Mária Valéria főhercegnő naplójából. Az uralkodóról tudni vélték a beavatottak, hogy Ferenc Ferdinándot nem tartotta alkalmasnak a trónra, s a tőle történt megszabadulás talán megkönnyebbülést is hozott az öregúrnak.

Ugyanakkor a monarchia társországának költőfejedelme Érmindszentről így ír menyasszonyához: „...kicsit beteg vagyok. Már a nagyváradi szereplés, a Sarajevói hír, az aggodalom éretted és értünk kimerítettek. (...) Minket Váradon (Jászit, Bírót és engem) a szó szoros értelmében megríkatott a trónörökösök drámája.”

Ady Endrét nem az impérium, hanem egy konkrét ember sorstragédiája rendítette meg, olyan emberé, aki életében Magyarország leradírozását helyezte kilátásba. Költőnkkel szemben a lélekelemzés bécsi atyja, Sigmund Freud, már az első hadüzenet nyomán megadta magát a kollektív kábulatnak, s kijelentette: „Harminc év óta először érzem osztráknak magamat, és szeretnék még egy próbát tenni ezzel a kevésbé reményteljes országgal. (...) A hangulat mindenütt kiváló. A bátor tett felszabadító érzése és Németország szövetségének biztonsága sokat nyom a latban.”

Freud Zsiga lélekidomár ellenében éppen egy költő, Ady Endre tanúsít önmérsékletet, amikor a Nyugat folyóiratban ítéletet mond egyik új „ellen-ségünkről”: „...a francia ember a legkedvesebb, de egyben a legkomiszabb is. Mégis testvéreimet az Úrban, Párizsban és a latinságban félve intem, hogy ne legyenek túlosan dühösek és igazságtalanok. Franciaország nem a mai kormányzat, nem a csócselék, hanem az örök francia génius. (...) Franciaország ma csúnya, kicsinyes, ostoba, dühös, de tessék elolvasni Anatole France könyvét: a francia géniusz él.”

Ha Ady történetesen nem szakított volna korábbi kedvesével, Adéllal, netán Párizsban rekedve még Anatole France se akadályozhatta volna meg korai vesztét. A július végi, Szerbiának szóló osztrák-magyar hadüzenet követően az államterror utcai pribékjei a Monarchia polgárainak hadosztálynyi tömeget fogdosták össze Franciaország-szerte, és vetették ötévi súlyos rabságra. A gall szellem rajongói – írók, művészek, vállalkozók, kétkezi munkások és turisták – Párizs-imádatuktól készletlenül érkeztek a humánus, a szabadság és felvilágosult eszmék hazájába. Közöttük volt a zombori Bárczi Géza (később híressé vált nyelvészprofesszor), az író Németh Andor és Kuncz Aladár, és egy zentai világfi, bizonyos Dudás Emil, Zenta egykori polgármesterének a fia, aki az aviati-ka és Blériot pilóta megszállott híveként ment oda. Aztán mindannyiukat plakátok szólították föl jelentkezésre, és egyenruhás martalócok sorfala között, a helybeliektől leköpdösve masíroztak a marhavagyonok felé. Aki pedig nem tett eleget a felhívásnak, kémgyanúsként tarkólövessel végezte valamelyik várárookban.

A hetedik

Szarajevó a végzetes város Miljacska folyó a Latin hídnál
1914. június 28. fél 12 körül

A trónörökös és felesége konvoja mégis az eredeti útvonalon halad
a szűk Ferenc József utcán
A sofőrök megállnak utasítást kaptak hogy más biztonságosabb útra térjenek

Ezen a napon amikor a merénylők a kávéházból 10.10-kor elindultak
Mehmedbasics megzavarodott az éljenző sokaság láttán és ráadásul egy csendőr is faggatni kezdte a keze
izzadni kezdett amikor a pisztolyhoz ért amit elő kellett volna rántania nem volt biztos
magában az autók túl gyorsan haladtak
Cubrilovics bombáját mégsem dobta el megsajnálta a trónörökös párt mindig olyan érzelmős
alak volt
Popovics berezelt a szemüvegét igazgatta hogy jobban lásson de mire feleszmélt
az autók elszáguldottak
Grabez a tömeg miatt nem dobta el a bombáját a robbanásban biztosan sokan megsérülnek életüket veszítik
felébredt benne a humanista egy humanista merénylő nem ez mégsem ideális megoldás
Nedelko Cabrinovics viszont nem volt szívbajos: kibiztosított kézigránátját miután a rendőr megmutatta
neki a trónörökös kocsiját biztos kézzel hajította el hogy nem talált talán maga Ferenc Ferdinánd ütötte
tovább egy hirtelen ösztönös mozdulattal s előbb a mögötte haladó jármű ponyvájára esett majd a 4.
kocsi alatt robbant néhányan megsebesültek legsúlyosabban szárnysegédje akit kórházba kellett szállítani
Cabrinovics a folyón át akart elmenekülni és izgalomban elfelejtette átharapni a ciánkapszulát
Danilo Illic fegyvertelen volt neki a menekülés útvonalát kellett volna biztosítani
Gavrilo Princip a diák a hídfőnél várt és egyszer csak ott volt előtte a gyűlölt célpont
Nem habozott lőtt egy rendőr próbálta elütni kezét a monarchikus angyalok úgy látszik elbáméskodtak és
Zsófia főhercegnő hasi aortája kilyukadt és Ferdinánd főherceg nyaki ütőere végzetes találat kapott
Még nem ütötte el az óra a deket az áldozatokból kibuggyant a vér
és elöntötte egész Európát az ismert világot

A hetedik két golyója kioltotta a béke reményét
amiben milliók a végsőkig naivul hittek

Vajna Ádám

Verdun

„A tömeges áttörés – mivel az erőforrásaink sem elegendők hozzá – felesleges.”
(Erich von Falkenhayn tábornok levele II. Vilmos császárnak)

nem siet, célja a kivézetetés,
artéria helyett vénát vág,
emberi testek szivárognak abból,
mindegyik az enyém.

az önfeláldozás mintaképe leszek,
felfelé fordítva tartom oda karom,
de azért örülök, ha a vértől nyálkás
kés nyele kicsúszik kezéből.

végül szivattyút rak a sebre,
műanyag zacskókba gyűjti a nedvet,
s egy régi-régi háborúról mesél,
figyelek rá de minek.

a kitüntetések az alsó fiókban
várják, hogy valaki emlékezzen rájuk,
de én közben már kitaláltam
hova épüljön a Maginot-vonal.

Gelencsér Milán

Katonasirató

*„Ahogy a véletlen egymás mellé
terítette őket”*

(Szörnyek évadja)

sápadt a hold és már csak
te vagy nála sápadtabb
tetszik ahogy magad a
sápadtságnak átadtad
időznék veled ott fent
ha nem mondtam most mondom
látnod kéne majd ahogy
a remegésed hordom
arcod finom hártya és
kék giliszták az erek
köldökétől torkáig
a nyirkos föld felreped
mozdonyfény a glóriád
tömjéngőz a lőporszag
sápad a hold és most már
egy perc múlva megvirrad

Kardos Ferenc

Dédapám

Kedélyesen mesélt.
Nem volt benne se harc,
se halál. A félelmek, árkok
betemetve, csak a hiányok
kútjai telhetetlenek
s az érzésé, hogy van
ki senkinek sem kell igazán,
ódon holmi csupán,
külhoni idebenn s
magyar odakinn,
ki félmondataiba nyeli még
a lövészárkok mélyét.

Boldog volt, hogy túlélte
ám az újabb gyászok elvették
a régiek ízét.
Szavai merengéssé
váltak, sűrű köddé, hol az
üszök halványszürke,
a vér rózsaszín,
a sapkarózsa örökfehér.
S ha mesélt siratnivaló
szép lovak vágtáztak,
virgonckodtak,
ágyúk, gépfegyverek,
hullák, emberek
díszlete közt.
A csikólehellet volt csak
igaz, maradandó.
Meg a tölgyfamankó.

S néha katonadal csendült föl
a ködből, majd egyre lassulva
hömpölygött tova
a megfagyott csöndbe
magával sodorva mindent.
Sziklafehér falakról lepattanó
emléklövedékek elől
riadtan ugrált el a szembogár.
Nem tudtam meg semmit,
csak hogy a csizma, a foszlott
zubzony és a kanálgép járt Isonzónál.

.....
Vershättér

Egyik dédnagyapám ,Vendel papa, az olasz fronton veszítette el a lábát. Ács volt, s mesemondó. A háború előtt inkább ács, 1916 után jobbára mesélő. Tündérmesékkal szórakoztatta a gyerekeket, tréfás, pajzán trufákkal felnőtteket, de a háborúról jobbára hallgatott. Belekezdett néhány történetbe, de mindig abbamaradt valahol, még az elején.

Másik dédapám, Hajnal papa lovász volt a háborúban. Ő legendákat mesélt - leginkább a lovakról...

Családi krónika

Anyai nagyapám nem katonaként élte át a háborús időket. Vasöntőként dolgozott Budapesten, s e honvédelmi szempontból is fontos tevékenység miatt nem kellett bevonulnia. A hajnalban megkezdett munkát este úgy hagyta abba, hogy még kapuzárás előtt hazaérjen, mert az egy órára kapott díjból nem futotta volna a kapupénzre.

Apai nagyapám kellett „a nagy arénára”, a Monarchia katonájaként vett részt a háborúban. Arról volt híres a faluban, hogy hét nyelven beszél. A magyaron kívül – így sorolta – németül, szerbül, horvátul, bosnyákul, csehül és szlovákul. Az 1867 utáni Császári és Királyi Közös Hadsereg parancsnoklási nyelve papíron a német volt, de a valóságban léteztek az „ezrednyelvek” is, azaz elvileg több nyelven is érintkezhettek egymással a tisztek és a katonák. Egy ilyen „többnyelvű” ezredben szolgált ő is patkolókovácsként, s jó nyelvérzéke lévén tudott kommunikálni a nem magyarul beszélő katonatársakkal. A napi parancsot minden nyelven felolvasták, ez az ismételt szöveghallgatás volt az alapja tanulásának. Talán ennek köszönheti azt is, hogy túlélte a háborút.

Kétszer esett fogságba. A szerb fronton visszavonuláskor. A papírtalpú cipő nem bírta a sok menetelést, s a pótlására használt kapca, melyet a kisebesedett lábra tekertek a katonák, gyakran igényelte az igazgatást. Egy ilyen kapcaigazítás során nagyapám lemaradt kissé a vánszorgó csapattól, s egyszer csak ezt hallja maga mögött: „*Sztoj, puskule!*” (Állj, dobd el a puskát!) Miközben teljesítette a parancsot, megértette, hogy rabul ejtői azon vitáznak, életben hagyják-e. Szerbül kapcsolódott be a szóváltásba: „Mi hasznod lesz a halálomból? Lehet, hogy holnap te is erre a sorsra jutsz.” Feltehetően az anyanyelvén elhangzó válasz győzte meg az ellenséges katonát, hogy ne húzza meg a ravaszt. Nyelvtudása miatt engedékenyebbek voltak nagyapámmal fogva tartói a későbbiek folyamán is, s pár nap múltán – jól megválasztva a terepet – meg tudott szökni a sok foglyot terelő kevés számú fegyverestől.

Később megsebesült, de felgyógyulva nem sok pihenőt kapott. Megjárta a román frontot is. Ott a harcok hevében átmenetileg szintén az ellenség kezére került. Itt úgy szabadult meg, hogy a csata változásait kihasználva, összefogva fogolytársaival sikerült lefegyverezniük őreiket. A háború után már nem tudta folytatni egykori mesterségét.

Szülőfalum mintegy 2000 főnyi lakossága 385 katonát adott a háborúzó hadseregnek, közülük 86-an haltak meg. Az 1926-ban emelt emlékmű hátoldalán olvashatók a hősi halált halt katonák nevei.

Arról, hogy otthon hogyan nyomorgott nagyanyám a 3 kicsi gyerekkel, csak elképzeléseim vannak. A családi emlékezetből, mint nemkívánatos fejezetek, kiestek ezek a lapok. (Háttérbe szorították őket a nagyobb borzalmak, melyeket a második világháború idején a 17-szer gazdát cserélő falu lakói átéltek. Gyerekkoromban ezekről esett több szó.)

Az első világháború legfájóbb következménye – az emberéletek vesztésén túl –, hogy a történelmi Magyarország 2/3-át elcsatolták, s az ország lakosságának egyharmada határon kívülre került. Nagyapám katonabarátjának kézzel írott versei – melyeket gyerekként még olvashattam – leginkább ezt a veszteséget siratták.

E gyalázatos békediktátumnak számos vonatkozása kihat mai életünkre is. Szeretnénk remélni, hogy eljön az idő, amikorra teljesen behegednek a két háború által ütött sebek.

Két emlékmű

Az első

*ma már fehér,
hiába lepi be por, moha;
könny síkálta, vér,
bennem Ady, Babits, Gyóni ezerszáz sora,
Móricz áldozat-gyilkosa:*

*kitüremkedik kőből, időből
- gondosan lapátolt halom a földből -
az örök katona.
Kőarca csak álca,
mögötte bukdácsol, hull a sárba,
véres levélként halálba
Hajnal, Tanárki, Katona.*

*Ott látom őt is, nagyapámat;
legyűri bár a kapca világot,
lelkében csendfaló mély seb tátong,
temethetetlen árok,
kedélye alól is ki-kiásít
halálig.*

*Ma már fehér, hiába lepi be moha,
akár nagyapám haja, bajusza, szava,
szállhat rá málló koporsó s korhadó percek pora.*

A második

*nem bronzból, fából, kőből épült.
Bennem mélyült.
Csattanó puskatus apám homlokán,
anyám szívében rettenet -
a rés talán így repedt
gyermeki nyugalmam falán.*

*Tágította tátongó lyuk szobánk oldalán,
konyhánkban nyirkos bunkermély-homály.*

Az 1926-ban emelt emlékmű

*Növelte csonka lábak, kezek ijesztő furcsasága,
kis társaim - sok apátlan árva -
hiányra döbbenő csodálkozása.*

*Messziről félni ideszaladt
bucsi leventék temetőszéli
kiglancolt csendje beleszakadt.*

*Rozsdában lapuló löveg
front, fogság poklát megjárt
nagybátyám lesve meg,
fészket rakosgató nekibuzdulását,
pici lánya sorsát színezgető álmát,
derüből, fortélyból szétsugárzó fényét,
életre élezett varázslatos lényét
semmibe gyalázva,
- mélyüljön tovább! -
közepébe vágta.*

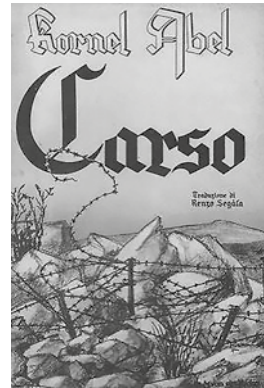
*Eszmélkedésem nyíló ablakán
hullt át a millió halál;
alvadt adatokban zúdultak bele;
beledermedt Don-mellék tele,
szétesett, égetett
emberi hús szaga
ivódott pórusaiba.*

*Így áll ma:
félelem járta tárna.*

*Naponta kínosan bezárom,
naponta kinyitva találok.
Be nem temetheti - tudom - csak halálom.*

Élet és halál az isonzói fronton

- (Egy elfeledett mű elfeledett szerzője, avagy az elsüllyedt ország apológiája – Bevezető és fordítói jegyzet)

Ábel Kornél (Abel Kornel) nevét hiába keressük a magyar történelmi, illetőleg hadtörténeti források szereplői között. A *Karst – Ein Buch vom Isonzo* (*Karst – Egy könyv az Isonzóról*) német nyelven megjelentetett könyv szerzője, a Monarchia magas rangú tisztjeként teljesített szolgálatot a fronton. Később pedig remekbe szabott, a naplórészlet és a realista próza eszköztárát is váltogatva, lírai betétekkel átszőtt műve olyan esztétikai minőséget villant fel, melynek stílusértéke – ebben a formában – páratlan a magyar irodalomban.

A fenti könyv, melyen Ábel másfél évtizedig dolgozott, 1934-ben jelent meg Salzburgban, majd egy évvel később olasz nyelvre is lefordították.

Helmut Marchhart és Dario Frandolič: *Február 8-án hosszabb időre elutazom...*(1) című tanulmányában éppen ennek a második világháború kezdetén eltűnt, magyar és cseh felmenőkkel rendelkező, zsidó származású örnagy élettrajzának a rekonstrukciójára tesz kísérletet. Hitler hatalomra jutásával, a fokozódó zsidóüldözések időszakában, a Monarchia védelmében vállalt hősi helytállás nem számított érdemnek. Ezért a fenti sorok, melyeket 1940 februárjában a bécsi nyugdíjazási hivatalnak küldött Weimarból, „nyomós okokra” való hivatkozással, még kísértetiesebbnek tűnhetnek. A szerzőről, a legutóbbi időkben előkerült levéltári forrásokon kívül, részletes életrajzi adatok nem álltak rendelkezésre. De már a szöveg felszínes olvasása is arról győzt meg, hogy rendkívüli tehetséggel megáldott, a történelem- és az irodalomtudomány számára egyaránt érdekes, vérbéli író munkája, ami nem csak a kortárs, de a hasonló, háborús tematikájú irodalmi termés javából is kitűnik.

A 12 fejezetre tagolt narratív szöveg nagy empát-

íával írja le az embertelen viszonyokat, amelyeket 1916 nyarán és őszén a Karsztvidék isonzói frontszakaszán végighúzó lövészárkok népe átélt. A Bécsi Hadtörténeti Levéltári anyag áttanulmányozása után a 2008-ban szlovén nyelven megjelent *Karst, az Isonzó könyve* című munka utószavában néhány alapvető, a szerző kilétét tartalmazó életrajzi adatot is találunk; mi több, a mű szerzőjén, családi és egyéb kapcsolatain keresztül a mű megszületésében fontos társadalmi és kultúrtörténeti háttérre is fény derül.

Ábel Kornél (Kornel) 1881. augusztus 1-jén született az alsó ausztriai Pötzleinsdorfban, mely korábban Bécs elővárosának számított. Apja, Emanuel Abeles (1830-1884), csehországi zsidó kereskedő, Budapesten tartott fenn üzletet. Mivel első felesége, Kornfeld Emília fiatalon meghalt, másodsor is megnősült, ezúttal a 12 évvel fiatalabb Löwy Maria Franciskával kötött házasságot (1842-1898). A sokgyermekes család legfiatalabb tagja volt Ábel Kornél.

Kornél édesapja akkor költözött át Budapestről Bécsbe, amikor az egész Habsburg császárság területéről számos zsidó közösség tódult az osztrák fővárosba. Erről az időszakról írja Stefan Zweig a *Búcsú a tegnaptól* című művében, valamint Joseph Roth a *Jude auf Wanderschaft* (*Örök zsidó*) (2) című riportkönyvében: „kereskedővé válni annyit jelentett, mint lemondani a gyökerekről, kompromisszumokat kötni... változtatni az öltözködésen, lemondani a hosszú szakállról, hajról, a szombati istentiszteletről, egyszóval asszimilálódni...”.

Ilyen sorsra jutott Abeles Emanuel és Löwy-Hevesi Franciska népes családja is, amikor Budapestről Bécsbe telepedtek át. 1882-ben nevet

is változtat, így Abelesből Abelre, elfogadván a katolikus vallást, majd apjuk halála után 1885-ben mindannyian megkeresztelkedtek.

Ábel Kornél az általános iskola elvégzése után 6 évig gimnáziumba járt, majd 4 évig gyalogsági hadapródiskolát látogatott, miközben katonai karriert tervezgetett.

A 20. században meghonosodott modernizmus, illetve „modern” a művészi kifejezés számos területén megjelent. Azon művészeti irányok és szerzők jelölésére szolgál, akik szakítanak a múlttal és a hagyományos művészetekről vallott nézetekkel, mint a valóság, a realitás visszatükrözése, átengedve az effajta kifejezési formát a fotográfiának.

A művészek felszabadulnak a kötöttségek alól, már nem a természeti jelenségek pontos reprodukciója érdekli őket, hanem a tudatalatti belső mélységeibe behatolva, a még fel nem fedezett lelki tartalmak felszínre hozására törekuszenek... A körülöttük lévő világ szubjektív interpretációja elsődleges céljuk.

Ezt a nézetet a „modernizmus” egyik meghatározó irányzata, a szecesszió jelmondata fejezi ki legtisztábban: „Der Zeit ihre Kunst, der Kunst ihre Freiheit”. (Magyar fordításban: Mindenki megkapja a maga művészetét, minden művészet a saját szabadságát.)

Mindezidáig homályban maradt az is, hogy Franciska fivére, Kornél nagybátyja, magyar-osztrák író és újságíró, Heves községben született 1842-ben, majd az osztrák és magyar kulturális közegben Ludwig Hevesi, illetve Hevesi Lajosként (3) vált ismertté. Ő maga nem nősült meg soha, majd nővére halála után 1898-ban nevelési gyám-ságot vállalt a kiskorú Kornél felett, aki katonai kadétiskolába járt. Hevesit tartják az osztrák szecesszió fő kezdeményezőjének, a képzőművészeti modernizmus szószólójának. Kritikai élű írásaiban a stílus térhódítását egyengette.

Abel Kornél anyja, Franciska íróként is tehetséges volt, novelláit, tárcáit Frederike Alberti állnéven jelentette meg. Talán nem véletlen, hogy fia már a katonáskodás alatt megpróbálkozott az írással, hiszen példaképet a családban is talált. Hedwige nővére is sikeres zenekritikusnak számított, másik nővére, Margareta Leona pedig képzőművészeti pályán próbálkozott, nem kevés sikerrel.

Ábel Kornél katonai pályája az 1901-es augusztusi felesketést követően felfelé ível. Előbb a bécsi 25. vadász zászlóaljhoz osztották be, majd a hírszerzők parancsnokaként az orosz határra kapott áthelyezést. Itt a regruták és a segédtiszték kiképzésével bízták meg. Ezt követően a katonai kórházban tevékenykedett, majd 1906-tól ismét egy Bécs melletti katonai iskolában találjuk, majd 1909-ben főhadnagyi rangot kap. Mivel pedagógusi vénájával is kitűnt, a francia és a német nyelv, valamint a történelem tanítását is reá bízták az alsó-ausztriai Strass helységben, innen pedig Kőszegre helyezték. A katonai forrásokból tudjuk, hogy „nevelőként még tapasztalatlan volt, és a növendékekhez némely esetben durván viszonyult, de ambiciózus, jól felkészült, jártas a német, a francia nyelvben, ezeken kitűnően beszélt és olvasott, szolgálati célokra pedig a cseh és az olasz nyelvet sajátította el, illetve ezeken is kellő tapasztalattal rendelkezett.”

1912. szeptember 1-jével a 2. vadász zászlóaljhoz, majd 1912 novemberében a 10. gyalogezredhez osztják be, a lengyelországi Przemyslbe. Itt századparancsnok-helyettesi és ideiglenes kerületi zászlóaljtiszt munkákat látott el. Egy időben sí-tanfolyamot is vezetett. Az itteni beszámolók egy „nagyon intelligens, határozott, barátságos és közkedvelt tiszt”-ként mutatják be Ábelt.

Az állítás, mely Ábelt a realista ábrázolásmód mesterének tekinti, nem véletlen. A későbbi kutatások bebizonyították, hogy már katonaként is jelentetett meg önálló alkotást, egy elbeszélést *Ivo Pian* címmel a dubrovnikai szolgálat során, 1913-ban, két másik novellával együtt. Ezek 1970 tájékan kerültek elő a lipcsei hagyatékából.

Az frontregény élményanyagát szolgáltató világháborús események és az abban való katonai részvétele 1914. július 28-án, az Osztrák-Magyar Monarchia Szerbiához intézett hadüzenetével vették kezdetüket. Abel azonnali behívót kap, s a 10. gyalogezredhez osztják be. A harctérre először augusztus 14-én vezényelték, itt könnyebb sérülést szenvedett. A 10. gyalogezred 1. zászlóaljának parancsnokként a szerbiai Valjevóban vett részt katonai akciókban. Egy hónappal később századosi rendfokozatot kapott, november 7-én ismét megsebesült, egy szerémségi (Szerbia) kórházban ápolásra szorul, majd hazautazik szabadságra.

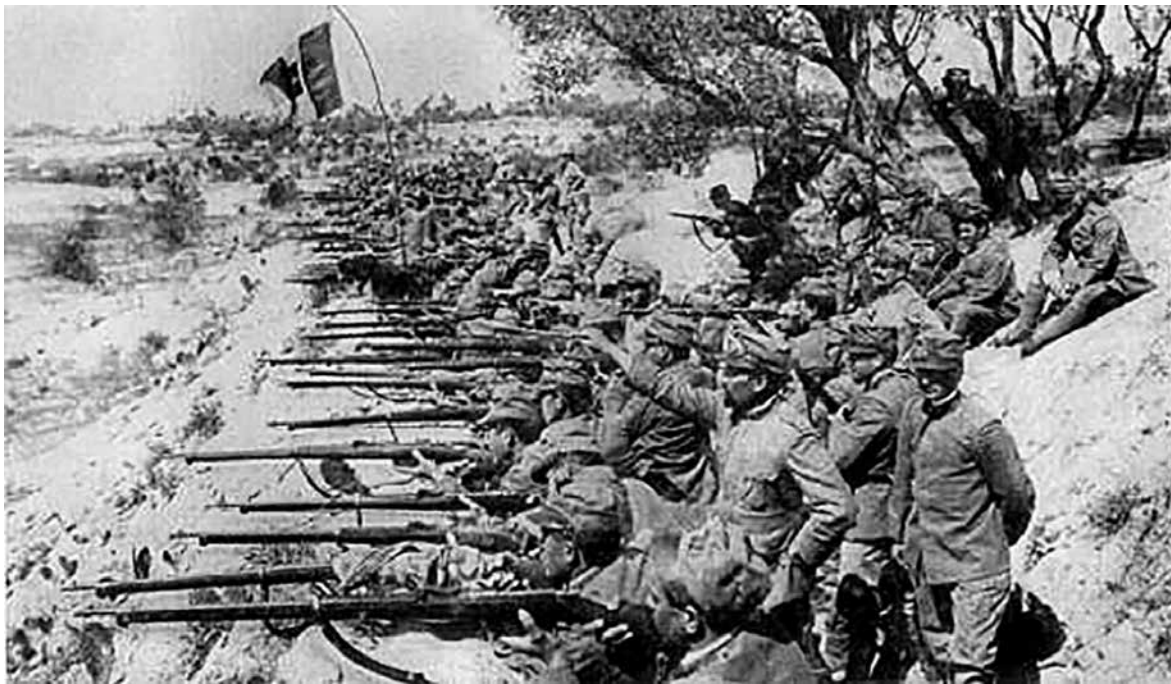
Az állományhoz 1915. április 7-én érkezik vissza, majd április 25-ig a 10. gyalogezred helyettes állománya parancsnokságán tartózkodik. A Bohinjba vezető vasutat és a tolmini hídszakasz Sv. Lucija-i (ma: Most na Soči) vasútállomás védelmével bízzák meg. Augusztusban a 2. isonzói csatában vesz részt. 1915. szeptember 21-től a Selsko vrhi 588-as magaslati pont csapatának parancsnokságán teljesít szolgálatot. A harmadik, október 28-i isonzói csatában különösképpen kitűnt. Példás magatartásáért kitüntetésre is javasolták, a katonai kereszt III. fokozatával tüntették ki. 1915 decemberében, miután a tolmini parancsnokság szabadságkérelmének eleget tesz, a katolikus vallásból az evangélikusra tér át, majd szabadsága alatt Weimarban, Ester von den Velden (4) akadémiát végzett festőművésszel házasságra lép.

A szabadságról való visszatérés után Ábel a Tolmin melletti Sv. Marija-i (ma: Mengore) frontszakaszra osztották be, vezérkari tiszti szolgálatra. Ebben a hadászati-stratégiai szempontból rendkívül fontos küldetésben kisebb-nagyobb megszakításokkal 1916. március 17-ig maradt.

A 12 isonzói ütközet közül szinte mindegyikben részt vesz, részletes leírásukat azonban a 12. győztes csatáról írott, a csata részleteit isteni és emberi hatalmak összecsapásaként, grandiózus látomásban összegzi, nem rejtve el csalódottságát sem, hiszen a győztesekből – az óriási emberáldozatokat követelő összecsapások következményeként és a történelem furcsa fintora révén – hamarosan vesztesek lesznek.

A győztes csata aprólékosan leírt fejezete mellett a „memoáírói” tehetséggel is megáldott Ábelnél – a doberdói fennsíkon eltöltött katonai szolgálat és a vele kapcsolatos események precíz, máig dokumentumértékű leírása mellett – az időjárási viszontagságok és területi-táji „adottságok” miatt földi pokolként emlegetett Karsztvidék a maga teljességében megjelenik. Ezekben a fejezetekben címszóként szerepelnek: forrás, kőfal, kavernák, dolinák, karszti barlangok stb.

A kemény katonai szolgálat és fegyelem mellett Ábel mindvégig lélekember marad, a többnemzetiségű, Közép-Európa összes népeit és nemzetiségeit kötelékében tartó hadsereg tagjai között nem tesz különbséget, mindegyikhez hasonló embertársi

szeretettel és rendkívül nagy megértéssel viszonyul. Az erdélyi (nagyvárad) roma fiúhoz éppúgy, mint a vajdasági parasztfiúhoz, segíti a fronton összetalálkozó apát és fiát, a hátrányos helyzetűeket, s azokat is, akiknek az értelmetlenség tűnő öldöklő háborúról, szenvedésről és sanyargatásról nem a „hősi halál” dicsősége jut eszébe. Különös értéke a könyvnek, hogy a Monarchia katonai vezetésének baklövéseit sem hallgatja el, s katonáival együtt elképedve áll olyan stratégiai melléfogások előtt, mint az erdélyi hadosztályoknak, illetve tartalékosaiknak az isonzói frontra vezénylése, ahol a táji-terepi adottságok nem hasonlíthatók össze a galíciai harcterekével. A katonák joggal teszik fel a kérdést: vajon nem a szülőföldjüket kellene inkább védeniük?

A doberdói fennsík hegyei között járőröző Ábel egy teljes fejezetet szentel a hátszágban találkozó, szabadságoló tiszte és újdonsült neje közti viszony leírásának, melynek idilljét a hirtelen kézbesített távirat, s a benne szereplő Görz elestéről szóló hír, illetve parancs teszi semmissé.

Egy dologban azonban hajthatatlan, nevezetesen abban, hogy az Isonzónál kioltott emberéletek és az elfolyt vér – ellentétben azzal, amit a történelem kreálói, az antant hatalmak hangoztattak – hiábavaló volt. Mert a szemben álló felek képtelenek voltak békés eszközökkel konfliktusaikat megoldani, az csak a halál mindent elsimító, az ellenséget testvérré változtató kezének sikerült.

Az író a mű utolsó mondatában a II. világháború utáni békeidő eljövetelét is megjósolja, benne a jobb sorsra érdemes egykori Monarchia feldarabolását, melyet talán a Nyugat is bánni fog: „Amikor ez a szív megszűnik dobogni, a Duna-császárság gondolata pedig elsüllyed a romokban, a világnak a Nyugat sorsa miatt még sokat kell aggódnia, s talán szenvednie”.

Jegyzetek:

1. Kézirat, a készülő magyar fordítás utószava. Az életrajzi adatok első ízben kerülnek közlésre az említett szerzőktől. (A szerk.)
2. Joseph Rot, Ebrei erranti (Örök zsidó) Adelphi ed., Milano, 2000.
3. (Löwy) Hevesi Lajos (Ludwig Hevesi) (1843 Heves -1910 Bécs). Egyetlen magyarul megjelent műve, a Jelky András kalandjai, melyet a kalandos életű világjáró és csavargó által leírtak alapján regényesített meg.
4. Feleségének apja, dr. Adolf von Velden (1858–1928) szintén festő volt, címer- és családfakutató, régi, nemesi család sarja. Anyja, Elsa, szül. Schadow (1863–1942), leszármazottja Johann Gottfried Schadownak, a berlini Brandenburgi kapu quadroja megalkotójának.

Hímzett falvédő
Szentendrei Zsuzsanna
gyűjteményéből

Nagy háború a doberdói karszton

● (Részlet a kiadás előtt álló frontregényből)

A csata

A dandár állásain béke honol. A napi lövöldözésnek is vége szakadt. Néhány nap óta még az „esti áldás” is elmarad.

A délelőtt folyamán néhány tapogatózó, nagyobb kaliberű lövedék esik a karszti csúcs jobb oldali brigádvölgyére, kőlavínát zúdítva a barakkra. De ez minden. A távolról érkező nagy lövedékek új irányból jönnek. Ez azért már gyanús.

Este érkezik a várva várt dezertőri őrzőjárat.

Vörös és sárga varratokkal! A szemben állomásozó olasz test rohamosztagából!

A segédtsízt fütyül. A tiszt szolga kezében jegyzetfüzet, jegyzetel, de nem figyel.

„Figyeljen egy pillanatra, aztán hallgassa ki ezt a makarónizabálót!”

Az átfutó sötét bőrű, alacsony termetű, állandóan röhög, cigarettával vették meg. Aztán elkezd csencselni. A 144-es magassági ponton, a mi útjelzőknél, a dróttorlasz egyetlen, szándékosan, az olasz dezertőrök számára nyitva hagyott járatán keresztül érkezett. Az útjelzőn nagy vörös betűkkel a következő szöveg olvasható: „Direzzióne maccheroni!” Nem tudjuk, egyáltalán helyes-e olaszul. De a túloldalon minden bizonnyal értik az üzenetet. Már számtalan találat érte, de még mindig áll. S az olaszok, főleg a támadások előtt, nagyon szeretnek ezen a hasadékon keresztül hozzánk jönni.

A dezertőr csak vigyorog majomfehér fogait mutatva. Persze nem tud semmit. Azt sem tudja, hogy jutott el a 144-esig. Csak azt, hogy ezredével valahonnan fentről, északról jött, s Dolban vertek tábort. Ez viszont jól jön a tüzérség részére, akik a táborverésnél segédkezni tudnak nekik!

Miért szökött át? Elege van, nem akar többet. Rossz a koszt, verés. Mindenkinek elege van a háborúból. Ezt mi is szeretjük hallani. Legtöbb valószínűség szerint mindez nem igaz. A szökevények ilyen dolgokkal is előhozakodnak, csak hogy rokonszenvesebbnek látszanak. Lehet azonban, hogy a fiút az ellenség félrevezető cselként felderítő szolgálatra küldte.

Hogy megtámadnak-e bennünket? Erről semmit sem tud. Félre ezzel az idiotával, küldjék a hadosztályhoz. Azok, sajátos módszereikkel, talán többre jutnak nála. Állj! Még valami.

„S mi van a nehéztüzérséggel?”

„Áá, nagyon sok ágyú, nagyon nagyok!”

„Hogy úgy. S mennyi?”

„Moltissimi, nagyon sok.”

„Hány? Körülbelül hány van belőlük, fel tudja mérni?”

„Eccola, száz, kétszáz, mit tudom én.”

„Hol?”

„Lá, lá...”, s abba az irányba mutat, ahonnan a nehéz gránátok érkeznek.

„Bene via... vége, küld át a hadosztályhoz!”

Hm... a vörös-sárga brigád megint itt van. Már néhányszor civakodtunk velük. Jó kis csapat... kitűnő fiúk, akiket akkor vetnek be, amikor az olaszoknak ég a talpuk alatt a talaj. Az új ütegek lövöldöznek, közöttük nagyon nagyméretű tengerészágyúk is hallatszanak...

Új csata előtt állunk. Az olasz parlament türelmetlen, de lehet, hogy magától az antanttól kaptak parancsot. Minden bizonnyal végre Triesztig kívánnak előretörni.

S ez a 144-es magassági pont! Ez az elátkozott karszti csúcs. Hónapokkal ezelőtt, amikor hadállásaink még büszkén foglalták el a karszti fennsík szélét, bizakodtunk, hogy ...

Mint tespedt varangyos béka terül el ez a fáradt kőpúp. Magából, mintha lábai lennének, kidomborodnak éles bordái. Néha úgy tűnik, mintha rájuk támaszkodna, ugrani készülne. Ezen az áldozati kövön már sok osztrák-magyar hős vére kifolyt, sok élet oltatott ki. Ezen a sima csúcson minden oldalról látszanak a hadállások: szemben a 208-as hármas csúcs, balról a 121-es magassági pontról (amelyet a hazaiak csak Golcnak neveznek), s a fönti repülőkből. Ez a hely már többször cserélt gazdát. Legutóbb a bosnyákok ütege rohamozta meg egy szeptemberi estén, egészen Dolig úzva az olaszokat. A következő napon az olaszok pokoli tűz kíséretében kiűzték őket árkaikból, kisszámú kavernáikba kényszerítve őket vissza. Majd ismét a mi tarackosaink kergették el amazokat.

Most a mi češki lesi rohamezredünk, mely a benešovcival váltogatja egymást, tartja a csúcst a strázsákkal együtt biztos kézben, míg a katonák zöme előttük állomásozik, az ezred maradék része pedig az alatta lévő hatalmas kavernákban kuporog. A brigád a Jamljei-medencén túli 144-es magassági fok és a 208-as hármas csúcs közötti területet védi. A sziklás csúcs nyugati oldalán az ellenség ágyús figyelőállása van, akik állandó zaklatásaink ellenére még mindig tartják állásaikat. Nem is csoda, hiszen ilyen kiváló megfigyelőhelyről, ahonnan állásainkra és összekötőinkre is rálátás nyílik, egyetlen igazi ágyús őrszem sem mondana le. Eltávolításuk csak határozott és célzott rohammal lenne lehetséges.

A brigád tehát lezárja a Jamljei-medencét, s vele a Triesztbe vezető Brestovica–Nabrežina utat. Mindenekelőtt azonban az isonzói hadsereg bal szárnyát védi, mely a fennsíkon, a Dol peremén harcol, Trieszt és Ljubljana felőli utolsó előtti hadállásait védve.

Hogy mi van a mi brigádunkkal? Eddig nem engedett át egy talpalatnyi földet sem az ellenségnek. Ez a jelentésben annyit jelent: „a 238. brigád minden áttörési kísérletnek ellenállt”. S ez így helyénvaló. Ezért vagyunk a legpokolibb pontokon. A törzskar és az ezred továbbra is tartja magát. Még mindig megfelelő a régi szellemiségnek és az egykori értékrendnek. Viszont szakadatlanul jönnek-mennek az egységek minden oldalról – a háború roppant arénájának résztvevői. Ez főleg a román nemzetiségű ezredekre érvényes. Amióta Románia a központi hatalmak ellen háborúba lépett, ezeket az egységeket nincs szándékunkban felhasználni az új, még mozgó fronton. A hadseregek tulajdonképpen nincs is olyan nemzetisége, amelyeknek ne lennének a túloldalon nemzettársai.

Ezért a románokat mi kapcsoljuk be. Közben pedig a saját csodálatos bajtársi és katonai szellemiséggel felszerelt egységeinket, akik megingathatatlanul mindig is a mi oldalunkon álltak, a román frontra küldjük.

Naponta érkeznek hozzánk vendégek Erdélyből, Dél-Magyarországról és Bukovinából. Az ő felvarrásaik szürke és zöld színűek, alapjuk narancssárga, vagy császárian sárga. Ezek az emberek közepmagas termetűek, erősek és jól tápláltak, sötét hajúak, bőrszínük kissé barnás, nyugodtak, szófogadók, kitartóak, de kissé nehéz felfogásúak és lusták. A mi soványka, mozgékony, hűvös és mindig éhes fiaink közelebb vannak szívünkhöz. Az új egységekben néha erdélyi szászok és bukovinai svábok is vannak. Az ember szívét melegség önti el, ha ezekkel a világos, tisztarajzú arcokkal és a kék, szigorú szemek mögött lakozó megingathatatlan tekintetekkel találkozhat.

Egyébként, az új egységekről előre nem tudunk semmit. Egyeseket közülük a dél-tiroli offenzíva alkalmával a trónörökös előtt tüntettek ki. Tőlünk északabbra, a fennsíkon is vannak leszállásoltak. A lövészárkokban mindenesetre idősebb, kipróbált katonákból álló őrséget tartunk fenn. Az üteg frontkiágazásánál, a 144-es magassági pontot a sorkatonák őrzik. A Jamlje előtti medence hadállását a sárga román üteg védi. Tartaléknak Medja vas mögött egy-egy üteg román és lengyel, valamint két üteg češki lesi állomásozik. Így várakozik a dandár a bevetésre.

Tüzérségünk most sem kielégítő.

Bárcsak ezek a román egységek is legalább néhány hónapig lettek volna a dandárban!

A segédtsízt összes szabadidejét az egységnél, az állásokon és a tartalékosoknál tölti. A tábornok a tiszték

összejövetelét vezeti. Az urakat a harcmező megtekintésére invitálja. Tanácstalanul állnak a feladat előtt. A mély orosz és galíciai földhöz szoktak, nem pedig az ilyen köves, fa, bokor és víz nélküli fennsíkhöz, dombságához. Meg lehet-e egyáltalán tanítani a maradék néhány napban nekik a kemény próbatételnek számító karszti harcból valamit? Ezen a gyilkos fronton minden katona a saját vezére is kell, hogy legyen. A hadállásaink folyton lerombolva, soha újra felépítve és befejezve, s nem utolsósorban, állandó jelleggel az ellenség látószögében vannak. Ezért a lövészárkainkat sohasem tudjuk teljes egészében elfoglalni. Még jó, hogy az őreink az állásaikon vannak. Puha földbe vájt menedékhely nálunk szinte nincs. A hadállások alatti mélyedésekben és a lövészárkokban embereink 6-8 méter mélyen kuporognak. A dohos, nedves, csöszzerű lyukak tele vannak patkánnyal és rovarokkal, ide létrán vagy kiépített lépcsőkön lehet eljutni. A le-feljárás ezeken az ingatag létrákon és lépcsőkön külön tanfolyamot igényelne. Ha valaki megcsúszik, s a saját, állandóan kapkodó bajtársira esik, nagy balesetet okozhat. Az olaszok támadása közepette pedig minden másodperc kincssel ér fel.

De az ellenség támadását előbb ésszel kell felfogni.

Először csak tompa dübörgés hallatszik, éjjel és nappal, majd füst, por, sár és romok... Mihelyt az olasz repülőgépek jelentést küldenek, hogy az osztrákoknál minden megsemmisült, az ellenség a zárótüzet az árkok mögötti területre és a tartalékosok bejárati útjaira helyezi át. Ezt a pillanatot már minden isonzói harcos ismeri. A hirtelen tűzbeszüntetést, a lőtávolság meghosszabbítását... S ekkor a tartalékos egységek medencéiben mindenki szorongva tartja kezében a kézigránátot, a rohamkést és elkészül a gyors, létrán történő kiszállásra, a lövészárkok elfoglalására. Mert a karszton nincs megszokott értelemben vett támadás, sem ellentámadás... Amikor az olaszok állásaink minden négyzetcentiméterét megsemmisítették, rohamra indulnak menedékeikből, amelyek általában néhány méterre vannak a miénktől, ránk törnek. Magukkal cipelik a géppuskát, homokzsákokat és a kitűnő műszaki felszerelést. Sebtében megerősítik az éppen elfoglalt állásokat. A kőmező megművelésében egyenesen lekörözhetetlenek, s nincs hozzájuk hasonló. A mi katonáinknak így kell ellentámadást felépíteniük, tudva, hogy minden késés megbosszulja magát. Már a felállított géppuskával és a homokzsákokból épített menedékekkel találják magukat szemben... A támadás, az ellencsapás, mint a törvívásnál: előbb a „parádé”, majd a „riposzt”... Ezt a karszti taktikát a parancsnokok és a századok véres és iszonyú tapasztalatok árán tanulták meg. Mindenre idő kell, ezért kellenek olyan egységek is, melyek a háború kezdetén az ellenség útját állják, nehogy a haza szívéig hatoljon...

Fáj látni, ahogy naponta idegen, kiképzetlen egységek jönnek, a mi tapasztalt ezredeink meg más frontokra távoznak. Ezért a dandár a közelgő csata pillanatát nagy gondok között és lankadó önbizalommal várja.

De itt, a Karszton valami más is van...

Régi egységeink már hónapok, sőt, sokan közülük már évek óta őrzik az állásokat, ezeket a szent védőfalakat és -árkokat. Igen, felszentelték őket! Bajtársaink százával, ezrével, falubéliek, harcostársak, akiknek a testét nem lehet meglelni, ezek alatt a kőromok alatt pihennek, felismerhetetlenül, széjjeltépve, feldarabolva, letaposva és ledöngölve. Az élők nem tudják, lábukkal vagy kezükkel, melyik pillanatban érintik földi maradványaikat, nem állnak-e éppen a széteső hulláján, vagy nem támaszkodnak-e éppen egy mellvédbe temetett harcos halott mellcsontjának. Ebből a láthatatlan temetőből az ismeretlen elesettek lelke emelkedik felfelé, e fölé a halálmező fölé, s különleges erővel tölti fel a karszti veteránokat, akiknek csak sejtelve lehet minderről. Minderről nem is tudnak. Összeköti őket az árkokkal, falakkal, az akadályokkal, mindennel, amiért harcolnak és véreznek. Ez a letaposott, fölszántott, széttört és tönkretett föld lett vérrel kivívott hazájuk – különös, barátságatlan és iszonyatos –, halottak és élők hazája.

Bence Lajos

Mindent meggyónni

Ábel Kornél segédtsztnek

Ki tudná legyőzni a
megsemmisítésünkre kitalált ármányt,
a gyilkos golyó manipulált ívének
útját ki tudná kiszámítani, mondd, ki?
S ki lenne képes – merő gyűlöletből –
falhoz állítani a szederarcú,
egyre halványodó szivárványt.

S a szörnyűségeket ki tudná
helyettük is meggyónni,
az első bajonett döfés
őrületét feloldani, feloldozni,
ahogy átdöfi a bordát,
s az áldozat hörögve elzuhan,
ki képes átélni a parancs súlyát,
ahogy – rohamra! – szólítva
lomhán indul a sereg az éjszaka
leple alatt ölni, öldökölni.

S ki remélhetett volna,
megjárva a poklot, tiszta lelkű
katonáinak bemocskolt öltözékébe
takarózva, feloldozást...
A poklot megjárta Gyóni talán,
Galíciában, s lent, ott az
isonzói pokolban vérezők.
Európa közepén, a csukaszürke bakák
a hazáért mindhalálig, bűnhődve
az elvérzett birodalom valós,
vagy el sem követett vétkeiért,
– Isten és Ember előtt–
megbékélve önmagunkkal is,
kinek tudnának
őszintén mindent meggyónni?!

DOBERDÓ - 1915

HORVÁTH ÁDÁM TIZEDES HARCTÉRI NAPLÓJÁBÓL: E sorokat 1915 június hónapjában vetem papírra, a harcok szünetében. Ezredünket a poklok poklába: a Doberdó-fennsíkra vezényelték. Amint megérkeztünk ránk szakadt az ég!... --- HARMINC ÉV MÚLVA ÍGY EMLÉKEZETT ÁDÁM PAPA EGY CSALÁDI ÜNNEPSÉGEN: Még kitalálni sem lehetne Doberdónál sivárabb helyet! Dolmen-katlanok mélyedtek mindenfelé, sokhelyütt bűzös-férges esőpocsolyákkal. Körös-körül vörösre száradt fű kornyadozott. Abból meredtek ki, mint a koponyák, a karszthegy piszkos-fehér, rideg kövei... Az utászok még nem robbantottak ki a sziklákból lövészárkokat és bunkereket. A kemény karsztkőből meg egy nyúlfekvésnyi búvóhelyet sem tudtunk kikaparni. Beletörött a gyalogsági ásó. Durva szikladarabokból raktunk barikádokat. Ezzel meg az volt a baj, hogy találat esetén a szétröpülő kövek épp úgy sebeztek és öltek, mint az ágyúgolyók vasrepeszei. --- HARCTÉRI NAPLÓ: A nagy melegben egyre szörnyűbb hullaszag terjeng! A szakadatlan ágyútűzben nem lehet temetni: kora hajnaltól késő estig lövi állásainkat az olasz tüzérség. Mellettünk rothad bajtársaink teste. A mellvéd-kövek előtt meg az ellenséges rohamok elesettjei bűzlenek szerteszét. Orrunkat-szánkat hiába kötjük be. Ez már őrjítő! Istenem, ez elviselhetetlen!... --- ÁDÁM PAPA EMLÉKEZÉSE: Összeszorul a torkom azóta is, ha a Doberdó név dobpergését hallom. De azokban a nyomorult kövekben testesült meg akkor a HAZA!... Ti ezt nem éltétek át, meg sem értitek... --- HARCTÉRI NAPLÓ: Ki vagyunk szolgáltatva az ellenség ágyúinak. Nagy messziről, teljes biztonságból lőnek 200 milliméteres ágyúikkal. A Monarchia tüzérsége csak ritkán válaszol. Sóvárogva várjuk a pergőtűz végét. Jöjjön inkább a gyalogsági roham, vagy akár egy kézitusa!!!... --- ÁDÁM PAPA EMLÉKEZÉSE: Csak éjjelente hozták a nagy melegben megromlott menázsit. Nem csak a hullaszag, a romlott étel is hányingert keltett. Ráadásul tetük kínoztak bennünket. Csúnyán lefogytunk. Tíz napnál tovább sehogy sem bírtuk volna ki. Különben is, a váltások idejére már felére-harmadára fogyott az ezred... --- HARCTÉRI NAPLÓ: A mai napon meg-megújultak a taljánok adáz rohamai. Jöttek, elvakult bátorsággal, Avanti Savoyá-t üvöltve. Az ujjam bedagadt a puska ravaszán. A jobb vállamat meg nem is érzem: teljesen elzsibbadt a puskalökésektől. A kőbarikád előtt nagy halmokban hevernek a hullák... --- ÁDÁM PAPA EMLÉKEZÉSE: Ősz felé járt már, amikor egy heves harc közben váll-lövést kaptam és elájultam. Mire magamhoz tértem már bekötöztek és hátra vittek a szanitécek. Sikerült feljutnom a kórházvonatra. Istenem, milyen jó volt a doberdói szörnyűség után lábadozni a kanizsai honvédkórházban! Nem tudtam betelni a túlélés örömeivel. De ugyanezt a boldogságot láttam a bajtársakon, még a csonkákon és rokkantakon is. Frontemlékektől rengtek a falak! Az ápolónők szelíd mosollyal intették le az emlékezés zajos, harci rohamát... Csak a háború rémségeitől szabadulva tudtam meg, mekkora áldás a tiszta levegő, a nyugtató ágy, vagy a húsleves fenséges íze – még akkor is, ha olykor égett, sajgott, gyötört a sebem ... De életem legnagyobb örömét akkor éreztem, amikor újra találkozhattam a feleségemmel – nagyanyáttal – és magával hozta ... Janikát ... meg a kicsi ... Esztit ... - ÉS AKKOR EGYÜTT SÍRT FÖL BENNE A FIATAL HORVÁTH ÁDÁM TIZEDES ÉS AZ IDŐS ÁDÁM PAPA.

Tábori kabaré – 1917

1

Mégis huncut az osztrák,
A szájába vesz, oszt rág.

2

KONFERANSZIÉ

Pardon-pardon, hát itt vagyok.
A ma estéhez jó szórakozást
Kívánok a tisztelt nagyérdeműnek.
Áldja mindenki jó sorát, hiszen
Csuda fagyban is jó melegben ülhet.
Hirdetéseink: Horváth hadnagy temetésén
Nyolcvanan vettek részt, köszönjük,
Álló hétig minden napon
Érte imádkozunk a vacsora után.
A honvédtáborban a heti hullás
Kilenc, Isten nyugtassa őket.
A jégpályához újabb harminc
Hordó vizet kell venni, mert a múltkori
Szállítmánynál magas volt a fagyás,
Körletenként egy szivar lesz az ára.
Lapot kapott Huszár, Nádas, Kelemen
Főhadnagyk, Kelemen tisztese,
A nevét nem tudom, Fogarasi,
Nemes, Kovács, Ország, Bíró
És Hadnagy hadnagyk (*értik, ugye?*),
Zalán hadnagyé visszajött,
Azt írták rá: a címzett ismeretlen.
A Vöröskereszttel Kesztey grófnő
Érkezett, holnap tart meghallgatást.
Mai vendégünk Ozmán, a török,
Pontosítok: a török tisztikar
Képviselőtében teszi tiszteletét
A magyar kabaréban, mert szeretne
Valami hasonlót meghonosítani
A török foglyok között is, ugye?
A török bólogat. De magyaroknak
Jó-e az, ha bólogat egy török?

Igen, főhadnagy úr, megyek-jövök,
Addig a drága tizedes zokog
Picit az országról, ami mögöttünk
Unja a békét. De melyik is ez
Az ország? Ó, mindenki ismeri!
Ott díszlik egy szép, koronás pecsét
Alatt a neve, ott díszlik az összes
Halálózási karton tetején,
Műsor után is megtekinthető
A tisztikörletben, az irodán.
És mert nincs más (mért is lenne),
Akkor kezdődhet a műsor.

3

TIZEDES 1

Hírt adok egy honvédő háborúról...

KONFERANSZIÉ

Ne hozz nehéz helyzetbe, kisfiam.
Nem is te jössz. Na sipirc vissza.

TIZEDES 1

Csak nem értem, hogy miként védem én
A Mátrát az Amúr folyó jegén...

KONFERANSZIÉ

Főhadnagy úr, elnézést, jó napot,
Ez a fiú mindent összekevert,
Nem is ő jön, na és a rímei
Nem is rímek, senki sem ismeri.
Kérek egy halvány biztatást,
Folytassuk-e – amúgy most szütyögős
Dal jönne a mi szép derék hazánkról.

FŐHADNAGY (halványan biztat)

4

Mégis huncut a román,
Béka terem a nyomán.

5

TIZEDES 2 (*nőnek festve énekel*)

Itt, hol konok burjátok állnak
Fálnak támasztva, mellettük állat,
Itt, hol a szél is félszegen húzza
Lábait, s nincsen alatta utca,
Itt, hol medve, farkas vadászik
Hosszú határban, nem jutva házig,
Itt, hol az Isten is mogorva dunyha
Mögül tekint le, s amit lát, unja,
Itt, hol orosz és török és osztrák,
Van egy körbezárt, korcs Magyarország.

Hú, Magyarország, hajj, Magyarország,
Apró katonák keletre hordtak,
Amit tudhattak, megtudták rólad,
És mégse tudnak
Nálad-nálad,
Nálad-tenálad
Kirakni jobbat.

Itt, hol megél a púpos, a sánta,
Megél a tegnap a holnap kárára,
A jelen erős fiai hullnak,
Sormintájaként egy háborúnak,
Hejj Magyarország, jajj, Magyarország,
Nem haragudhat úgy az orosz rád,
Ahogy haragszunk mi itt nyolcszázán
A te képeddé összezártan.

Hú, Magyarország, hajj, Magyarország,
Apró katonák keletre hordtak,
Amit tudhattak, megtudták rólad,
És mégse tudnak
Nálad-nálad,
Nálad-tenálad
Kirakni jobbat.

Mégis huncut az örmény,
Isten rúgja nyakörvén!

6

KONFERANSZIÉ

Milyen jó is lehet, hát ugye otthon...

HANGOK HÁTULRÓL

Nem tudjuk! És nem érdekel!

KONFERANSZIÉ

Van egy újoncunk, mondja el!

ÚJONC

Otthon, kérem szépen, a bérlet ára
A lélektani küszöböt lehányta,
Úgy hányta le, mint egy orosz fejét.

KONFERANSZIÉ

Jól van, jól van, elég. Ez a fiú
Nem tudja még, hogy mi a háború,
Jön ezekkel az otthoni bajokkal...

ÚJONC

Tisza István meg hazudott, az ótvar.

KONFERANSZIÉ

Folytasd, fiam, de finomabb modorban.

ÚJONC

Hát kérem, az árukereskedés
A megszokott mederben folyik, és
Talán inkább az elképzelhetőnél.
A gazdaság s a gazdasági gondok
Tovább duetteznek, de jobbat mondok:
Egész Pestet ma az kavarja föl,
Hogy hol kapható ghánai fókabőr.

MÁS

*Mert az sikkes, mert az finom,
És jól mutat a partikon,
Bárhogy feszítjük, nem kopik,
Bárhogy koptatjuk, nem feszül.*

HANGOK HÁTULRÓL

Jaj, ez kit érdekel? Mit tudnak *rólunk?*

ÚJONC

Bájossy Puncsi pacsirtahangja
A frontkuplékat jó érzéssel adja,
Az emberek zokognak, és igen:
A közönség gondol ránk, kedvesen.

HANGOK HÁTULRÓL

Puncsit várjuk előadás után,
Nem selyemágyon, de kukoricán!

ÚJONC

Az operabálon Bájossy Puncsi
Az indiai alkirály oldalán
Úgy feszített, mint egy smaragdvirág.

HANGOK HÁTULRÓL

Majd megismeri a magyar bakát!

MÁS

Amíg magunk után merjük a szart,
Csillog-villog a pesti Duna-part!

7

Mégis huncut a muzulmán,
Ameddig él, géppel gyúrnám.

8

KONFERANSZIÉ

Küldjetelek hát magyar újságokat,
Mert: olvasunk, még ha nem is sokat,
Újság nélkül bizonytalanodunk:
Ha elalszunk, van-e még otthonunk.

TIZEDES

Hahó, hahó, ébresztő, jó uram!

KONFERANSZIÉ

Igen, mindez most olyan arctalan,
Mert nem kapunk újságokat hazulról,
Azt érezzük, hogy letértünk az útról,
Mert az utat magát kell védeni.

9

Mégis huncut a szlovák,
Vésném rá a mosolyát!

10

KONFERANSZIÉ

Mit kérhetnénk állami ünnepen
Szent Istvántól, aki nekünk királyunk?
Nézz le, te szent, látod, hogy térden állunk,
Így üzenünk a magas ég felé.
Királyunk, legyen jó neked fölül,
Mi elvagyunk alul intelmeiddel,
És bizony Isten nem unatkozunk!

Követjük a világpolitikát,
Tudjuk, hogy cárnak lenni mégse jó,
Pétervár vizén lődöz egy hajó,
Jönnek a mindenféle emberek a náluk
Is több eszmével, azt nem mondanánk,
Hogy kézenfogva, de jönnek, igen,
És eszméik olykor összekoccannak
A hatalom felé, a forgalomban.

István, azt mondtad, nem árt, ha megértünk
Ennyi meg ennyi népet, de talán
Elmondhatnád nekünk, hogy miből éljünk,
Mivel sózzunk, fűtsünk, sírt mivel ássunk,
Ha nem teszi meg a szívdobbanásunk –

Tudjuk, ma nem vagy itt, megértjük, Pesten
Kell megjelenned az István-napon,
Egész nap hurcolnak és tesznek-vesznek,
Nyilván szédülsz a saját lábadon,
Ahogy jobboldal senkik hadonásznak,

De most azt kérjük, hogy képviselj minket,
Rázd fel az otthon ragadt véreinket,
Mondd el nekik, igen, hogy van az állam –
Szép, de van az államon túl egy ország,
Négyzetméterben mérhető világ,
Deszkakerítésű, apróbetűs,
Tájékozott a szív dolgaiban,
Idegenek beháborúja által
Sodort, messzi, magyar nyelvű kis ország,
Ahol te még létezel mint közös lény,
Akihez szólni jó, ha szólni kell,

Tehát szólunk: beszélj Moszkvával szépen,
Hadd osztozzunk a Moszkva sikerében,
Puhítsd meg az orosz örök szívét,
Legyen fölöttük bársonyos az ég,
Legyen új államuk olyan kegyelmes,
Amilyen kegyelemre minket biztatsz
A nálunk is elesettebbel szemben,

És ha nem megy, gyűjts sereget miértünk,
Fogjuk át egymás messzi ujjait
Éghajlati övek, frontok fölött,
Gyere győztes sereggel, mi segítünk
Idetalálni, csak harsogva járj.

Legyen neked könnyű az ég, király!

11

SAJÓ HONVÉD
Egyetlen háborúnk a mostani,
Amit úgy veszünk el, hogy kardcsapás
Árnyéka se lógott be Magyarország
Területe fölé.

HACSEK HONVÉD
Ó, ez komoly siker. Halljam, meséljen!

SAJÓ HONVÉD
Nem úgy van ez mostanság, mint volt régen.
Jöjjön, elmondom.

HACSEK HONVÉD
Kíváncsi vagyok.

SAJÓ HONVÉD
A magyar üstökös tovább ragyog,
És megdermednek az északi népek,
Ha délirányba néznek: a határ
Fölött lóbálja a Szent Koronát
Valami Isten a felhők mögül,
Igen, bukunk, nem is kicsit, igen,
De egy kósza puskalövés se éri
A hullámzó magyar búzamezőket.

HACSEK HONVÉD
Szeretnék erről megtudni többet.

SAJÓ HONVÉD
Nézze, itt van a front. Megmutatom.
Ezek itt az oroszok, a magyar
Arcvonal, látja, itt-ott, igen,
Lássa, amit látnia kell.

HACSEK HONVÉD
Engemet ez a téma érdekel.

SAJÓ HONVÉD
Tudja, mi volt Breszt-Litovszkban, ugye?

HACSEK HONVÉD
Hát valamit megírtak az újságok.

SAJÓ HONVÉD
Akkor elég, amit tud. Ezek itt a rácok.

HACSEK HONVÉD
Most mit mondjak. Teljesen felcsigázott.

SAJÓ HONVÉD
Nézze, háború
Van, így tudnám összefoglalni ezt.

HACSEK HONVÉD
Kezdem érteni. De menjünk bele,
Nem félek az új információktól.

SAJÓ HONVÉD
Új információk? Jaj, mire gondol?
Az egész a nyersanyagokról szól,
Látja a térképen? Itt. Meg itt. Nyersanyag.
Mi vagyunk itt.

HACSEK HONVÉD
Lelkessé tett ez a sok új adat.

SAJÓ HONVÉD
Az egész arról szó, hogy valakik
Ezt annyira ügyesen kitalálták,
És tudja, hol?

HACSEK HONVÉD
Na mondja, hol?

SAJÓ HONVÉD

Pont itt, pont egy ilyen asztalnál,
Ahol mi ülünk éppen.

HACSEK HONVÉD

Úgy érzem,
Eddig szinte semmit se tudtam. Itt
Most komoly dolgokról folyik a szó,
Jól érzem ezt? Szóljon, ha tévedek.

SAJÓ HONVÉD

Ez még semmi. Repülőgép! Az új világ.

HACSEK HONVÉD

Rettenetesen tisztellem magát.

SAJÓ HONVÉD

Nézze! Tudja azt, hogy hol gyártanak
Repülőket? Mutatom: itt, meg itt, meg itt.

HACSEK HONVÉD

És ez arra utal, hogy...

SAJÓ HONVÉD

Pontosan.

HACSEK HONVÉD

Egy senki vagyok, megadom magam.

SAJÓ HONVÉD

Látom, kezdi érteni már a dolgot.

HACSEK HONVÉD

Másodpercenként többször is csalódom.
Annyira más az új világ, a mostani.
Öt perccel ezelőtt boldog ember,
Tehetséges közvitéz, a jövő,
A két lábon jövője voltam
Egy országnak, amiért harcolok.
Most egy kiművelt és minden szitán
Átlátó gép vagyok, nem lelkesít
Semmi más, csak egy kérdés, fölteszem.
Szabad?

SAJÓ HONVÉD

Ugyan, kérdezzen, persze, bátran.

HACSEK HONVÉD

Itt a kérdés, melyre választ kerestem...

SAJÓ HONVÉD

Válaszolok, és megígérhetem,
Hogy a legjobb tudásom szerint.

HACSEK HONVÉD

Hogyha mi itt vagyunk, szerelmeink
Kit szeretnek a boldog Budapesten?

12

*Összeültünk a tábortűznél
Levelet írni Ady-nak
Küldjünk talán egy véres történyt
Mi lehet Pesten a divat?*

*Mi lehet Pesten a tábortűztől
Ezer kilométerre szép
Van-e láng van-e tűz amihez az ember
Amihez tartja a tenyerét?*

*Van-e brettlidizőz
Aki jönne kifőz-
Ni a vért a kabátból?
Szeparék fenekén
Van-e lány aki fél
Mialatt táncol?*

*Van-e most mulató, kabaré valahol,
Amiben hadiballada szól?*

13

KONFERANSZIÉ

Itt ül a táborig kocsma zugában
Tök egyedül, úgy hajnaltájában...
Hozzák be a hajnalt! Hajnal! Na úgy... *(behoznak
valamit, ami a hajnalt jelenti, narancssárga paravánt,
akármít)*
Már hihetőbb? Igen. Magába roskadt.

BAKA

Keserűség! Rossz íze van a bornak.

KONFERANSZIÉ

Ezt a bort pár órája még igencsak

Édesnek érezte, s a bor azóta
Nem változott, elárulom.

BAKA
Fogja be, mert még leszúrom.

KONFERANSZIÉ
Agresszió, igen, elfelejtettem
Említeni. Ez az ember kegyetlen.

BAKA
Ez az ember csak egy hiú bolond,
Aki magát egyedülire itta.

KONFERANSZIÉ
Kilenc körüli jókedvét kihízta.
Na de kezdjük: mi történt itt kilencig?

BAKA
Ó, hogy mi történt? Egyszerű!
Megmutatom. Gyere már, te tetű! (BAKA 2 bejön)
Úgy, ülj le oda. Mutathatom?

KONFERANSZIÉ
Erre várunk, nem is kicsit.

BAKA (BAKA 2-re mutat)
Épp itt ült egy tűzok. Nevezük ennek.

BAKA 2
Mít kötözködik? Már mind hazamentek.

BAKA
Szóval itt ült magában. Aztán sodort
Egy cigarettát, kivárom, igen...

BAKA 2
Voltak itt ma urak, nem kevesen.

BAKA
Itt ült a táborig kocsma zugában
Tök egyedül, előtte hajnaltájban...
Itt van már a hajnal. Tehát magába roskadt,
És azt mondta...

BAKA 2
Rossz íze van a bornak!

BAKA
Ezt a bort néhány órával előtte
Könnyeivel keserűvé csöpögte,
Pedig megkóstoltam, és édes ez a bor,
Kóstoljuk meg megint. Hű, ez nagyon...

BAKA 2
Fogja be, mert mindjárt pofán csapom.

BAKA
Mellé ültem. Nehezebb lett a vére,
Éreztem, hogy átfolyik a szívébe,
Átalakul lélegzetté, kilégzés,
Láttam, ahogy ömlik ki a levegő,
Szavakká alakul...

BAKA 2
Ó, a szavak!

BAKA
És ha ő mondja őket: súlyosak.
Márpedig ő mondott itt eleget.

BAKA 2
Emlegettem tán egy női nevet?

BAKA
Azt hiszem.

BAKA 2
De volt a név mögött...

BAKA
Egy nő?

BAKA 2
Volt?

BAKA
Hát nézze, ön annyira
Hitelesen volt itt boldogtalan,
Hogy...

BAKA 2
Szóval volt. Aztán ide leült.

BAKA

Nem sajnáltam magától a vigaszt.

BAKA 2

Sikerrel járt?

BAKA

Nem mondanám.

BAKA 2

Paraszt.

BAKA

Engem maga nem sérteget, világos?
Maga itt most összehúzza magát,
Mégpedig igen kicsire. Maga
Elrontotta a kedvem. Leültem
Magához, hogy megnyugtassam, mire
Belevágott valami rémmesébe.
A képei, elismerem, megráztak,
Én sem vagyok kőből, aztán magával
Zokogtam...

BAKA 2

Maga egy rettenetes
Gyöngé jellem. Magával még búsulni
Sem lehet, mert amint az ember
Kiönti a szívét, arról magának
Eszébe jut a maga még nagyobb
Baja, amit meghallgatni muszáj,
Komolyan venni kötelesség,
Aztán átveszi a szót, maga lesz
A rosszkedv legfőbb névadója,
Alig lehet követni már magát
Könnyekkel, az én bajom elfelejtve,
Megyek a magáé után... Elég volt!
Én sírtam itt előbb, világos?!

BAKA

Nem emlékszik maga az éjszakára.
Emlékeztessen?

BAKA 2

Jaj, nem akarok bőgni!

BAKA

Magának hiányzik ez a nőcske.

BAKA 2

Igen.

De tudja, mit? Fordítsuk át magára.
Összegezzük: önnek honvágya van.

BAKA

Hagyja abba.

BAKA 2

Maga bele van betegedve

Abba, hogy a maga édes hazája,
Ez a szent és itt-ott, így-úgy bevezert
Szemhéjú kis hazája elmaradt
Maga mögött, mint egy kóbor kutya.

BAKA

Most mit akar? Hogy bőgjek én is?

BAKA 2

Maga dögljön meg. Leül az ember
Békésen csak busongani, s maga
Idedugja a pofáját, és ráemel.

BAKA

Vallja, be, meggyőző voltam, a maga nőjét...
(Hoppá, nem is a magáé! Ki tudja,
Hogy éppen ki teszi boldoggá otthon...

BAKA 2

Megölöm!

BAKA

Szóval azért ezt a látatlan nőcskét
Elég módszeresen befoglaltam
A haza-tematikába, és felkínáltam
Magának egyben ezt a két problémát.
A nő és a haza teljes egységben.
Ha egyiket szereti, ott van a másik,
Ha a másik hiányzik, nincs sehol az egyik.

14

Mégis huncut a magyar,
Minden szarba belehal.

15

Túl az emberi méltóságon,
Amely belém jórészt hazudni jár,
Fölnégyel és letagad mint egészt,
Pusztán nyersanyagként kezel, s úgy járok
Mint egy frissen vett lángvágóval
Szétkapott szobor háború után,
Mikor új nép vesz át egy régi várost,
S nincs szükség a régi hősökre már,
Amúgy sem védtek semmitől, minnek,
Ott álltak mogorván pár évtized
Békés, meleg sarában, végignézték
Az összeomlást, és egy szót se szóltak,
Mikor más nyelvű, apró gyerekek
Kezdték totyogni a szemük előtt;
Tartás és méltóság szobrai lettek,
Kerülendő kegyhely a győzteseknek,
Száras, hideg, nem kellő tömbvasak,
Csak állnak, és nem adják magukat,
És míg állnak, nem lehet elfogadni,
Hogy vége van, hogy álom volt, ezer,
Ötven vagy bármennyi véletlen év
Álma volt az egész – igen, a szobrok
A fejlődés hamis kerékkötői, mert
Figyelmeztetnek az álmovilágra;
Amíg a főtéren szobraik állnak,
Valóságot jelentenek a hősök,
És megakasztják az időt, hiszen:
Állnak karddal, vakon és győztesen,
Egy zsák krumplit sem érő méltóságon,
Melyen túl én azt mondom, kedvesem:
Legyőzhetnek – de nincsen háború,
Mert most te vagy az én országom.

16

Mégis huncut az ukrán,
Madár éljen a húsán.

17

KÖZLEGÉNY
Volt egy pompás nyaram Herkulesfürdőn...

TIZEDES
Nyarad, neked?

ZÁSZLÓS

Pompás?

TIZEDES

Herkulesfürdőn?

KÖZLEGÉNY

Csodás kis hely, fürödni is lejártunk,
És a kies Kárpátokra verődött
Minden alkony előtt a kacagásunk.

TIZEDES

Kacagás?

ZÁSZLÓS

Te hazudsz.

TIZEDES

A Kárpátokra?

ZÁSZLÓS

Elképesztő.

TIZEDES

Még hogy fürödni.

KÖZLEGÉNY

A hotel mellett állomást találtunk.

ZÁSZLÓS

Hotel? Na persze.

TIZEDES

Állomást. Haha.

ZÁSZLÓS

Találtatok, mi?

TIZEDES

Jár a szád, katona.

KÖZLEGÉNY

Épp egy vonat érkezett be oda.

ZÁSZLÓS

Mi más.

TIZEDES

Oda. Na persze.

ZÁSZLÓS

És pont akkor.

KÖZLEGÉNY

És gondoltuk, felülünk a vonatra.

TIZEDES

Fel ám.

ZÁSZLÓS

Arra.

TIZEDES

féltem.

Hogy másra, szinte

KÖZLEGÉNY

Aztán elvitt minket az a vonat.

Hát ez volt az utolsó békeévben.

Kedves Anyám és Nővéreim!

Hubert Ildikó

Ismeretlen kézirat
az első világháború
három esztendejéből

(1916-1919)

Az első világháborúban katonaként résztvevő Sternberg Mihály (később magyarosított nevén Szántó Mihály) feljegyzéseit olvashatja az alábbiakban közreadott kéziratban a T. Olvasó. A tisztázati példányból nem derül ki (14 db. A/4-es lapból áll a kézirat), hogy a háborúban résztvevő katona már hazatérte után (emlékeire, a családnak hazaküldött leveleire, vagy feljegyzéseire támaszkodva) írta-e, vagy hadifogolyként vetette papírra olaszországi viszontagságait. Ez utóbbira többször kínálkozott lehetősége, amikor írni teendőket látott el fogságában, s a levél műfaja is mintha ezt támasztaná alá. Ám a háborús események rögzítését mégsem tekinthetjük pusztán elküldött levélnek (a szerző családi körülményeiről nincs semmi információnk, a kéziratot is a véletlen mentette meg egy hagyatékból), több is ennél: életút beszámoló a háború közepette a szerencse forgandóságáról: a VI. isonzo-i csata előtt, közben és utána.

Az 1916-tól 1919-ig tartó kézirat néha az eseményektől magát távoltartó, néhol a bátor katona szerepében (kényszerű szerep ez!) büszkélkedő magatartás leírásával eleveníti fel a háborúba kerülése állomásait: kiképzését, az első bátorság-próba megmérettetését stb. Az Olvasó bizonyára meglepődik azon, hogy a véres események ugyanolyan hangsúllyal szerepelnek, mint a hadifogoly-lét történései. A háborúban megélt és látott borzalmakat mindenki másként dolgozta fel. A „nem beszélni róla többet, nem gondolni rá” magatartás egyfajta háritásként szolgálhatott a lélek megóvásához. Talán ezért is kapnak olykor már-már idilli leírást a hadifogoly-lét hétköznapijai a kéziratban. A levél műfajt megidéző írás utolsó oldalán található dátum (1919. július hó 2.) azonban Sternberg Mihály fogoly-létének még csak a Taggiaba visszatérését jelzi, s nem szabadsága kezdetét. A szépirodalmi megfogalmazásra törekedő kéziratban (különösen a számok tükrében) a ma embere ugyanúgy szembesülhet azzal, amit az egyszerű katona is tudott: mennyi magyar élet vált a politika prédájává, a semmiért!

A kéziratot, lejegyzője helyesírásával adjuk közre, csupán a központozást egészítettük ki olykor, ha nagyon zavaró volt annak hiánya. A kézírásból kiderül, hogy olyan gyakorlott kéz írta a három évet átölelő háborús beszámolót, aki a stilisztikával, helyesírással, és egyéb szépirodalmi erényekkel tisztában volt, talán éppen hazai hivatalnoki állása miatt.

Kedves Anyám és Nővéreim!

Régen volt, régen volt, nagyon régen volt, 1916. március 27-én, gyönyörű tavaszi nap volt, amidőn ott kellett hagynom benneteket minden bucsuszó nélkül. Nem emlékszem precízen, milyen nap volt, hétfő e vagy szombat; vasárnap, avagy péntek, csak arra emlékszem, hogy a nap tüze igen hevesen tűzött le a honvéd kaszárnya udvarára, hol már vagy 2 órája állottunk teljes rüsztinggal várva az indulást talán az utolsó útra. Végre az is eljött: elől a zenekar, s utána egy menetszázad körülvéve anyákkal, testvérekkel, jó barátokkal. Szivettépő jelenetek játszódtak le körülöttem, anyák zokogtak gyermekeikkel összeölelkedve, feleségek férjeik nyakába borulva sírtak, testvér-testvér mellett könnyes szemekkel... Az út a kaszárnyától az állomásig, 2 órahosszáig tartott. A civilek virágot, s cigarettát dobáltak közénk. Isten tudja, én oly nyugodt voltam, s oly könnyel néztem mindezt, mintha a moziban egy Pzilander kép¹ előtt ülnék, s nem a marhavagonban.

Mint fent említém, nyugodt valék az utolsó pillanatig; ámde mikor vonatunk lassu dübörgéssel elindulék, s kezdtek maradozni a házak hátunk megett, mikor már az utolsó leányka kendőlobogtatása is eltűnt a szemha-

¹ Waldemar Psilander (1884-1917) dán színész, filmszínész, aki Magyarországon is járt 1914-ben, s nagy népszerűségnek örvendett.

tárból, akkor történt meg velem az, hogy szemeimből záporként hullott a könny, szívem összeszorult, s a mult minden édes emléke futó fátyolként repült el szemeim előtt.

Megyünk; megyünk; hogy hova, magunk se tudjuk, de már azt beszélték, hogy az olasz frontra. Két és fél nap után tényleg megáll a vonatunk, s kiszálltunk egy Krainai városban (S. Péter), ott kaptunk teát, sajtót, kenyeret stb., s onnan gyalog mentünk az egy órányira fekvő (Kál) faluba. (Este tizenkét óra volt.) Kál-ban egy hétig gyakorlatoztunk. A hetedik napon sorakozót rendelt a főhadnagy (egy aranyos ember) és megkérdezte, kik akarnak menni géppuska tanfolyamra. Voltunk vagy 300an és kellett 30 ember. Há, mit mondjak volt egy olyan kirohanás, mint mikor Zrínyi Miklós kirohant a várból.

Jómagam harmadiknak érkeztem be. Lehattunk vagy 90en akik jelentkeztek. (Megjegyzem, a főhadnagy kijelentette, hogy csak mechanikus, gépszerező, lakatos, szóval ebben a szakmába vágó egyének jelentkezzenek.) Megkezdődött a kihalgatás; Kérdezi a főhadnagy az elsőt:

- Mi vagy?

Feleli:

- Mechanikus; ez bevált.

Kérdezi a másodikat, feleli:

- Lakatos. ez is bevált.

Jöttem én:

mondok hivatalnok: gondolkozik, kis vártatva azt mondja:

- Na, kell egy intelligens ember is!

Tehát beváltam. Mint említém, harmincan valánk. Másnap reggel már utnak is indultunk Petelinje felé (1½ óra), (hatvan kilós szerelvénnel) aki nekem jó gyerek (wer für mich wie ein gutes Kind ist) dehát megérkeztünk. Mit mondjak, olyan különbség volt, mint ég és föld. Itt mindennap könnyen, minden szerelvény nélkül kimentünk a rétre, ott közben leültünk, s egy örmester vezetése és magyarázata mellett tanultunk. Isteni szép életet éltünk, amit az akkori leveleimből láthatnak (1916. április 4től, május 6ig.)

Május hatodikán (aufbrechen²) tehát újra fel a vonatra, s meg sem álltunk Bukovica faluig, ahol már puskaporos volt a levegő. Innen vitték fel az állásba a menázsit, kis lovakkal. Itt 3 napig voltunk, s naponta 10-12 órát dolgoztunk földmunkát. Reggel 3 óra föl az egész hallatszik, s ½ órára rá indultunk neki egy nagy hegynek. Kb. ½ 8 lehetett, midőn megérkeztünk „Segeti táborba”³ ez az a barakváros, melyről elég gyakran irtam kimerítő levelet. Itt sem maradtunk sokáig (2 nap), innen aztán be lettem osztva 8ad magammal az első géppuska osztagba és indulás oda, ahonnan ritkán van visszatérés. Egész uton énekeltem, mondhatom nagyon jó kedvem volt, csak midőn az első kis gránátocska föl méltóztatott robbanni, kb. 50 méternyire tőlem, akkor egy kicsit meggondoltam magam, s nem énekelünk többet.

Este 10 óra volt, midőn be értünk a rajvonalba. Hanem olyan labirintot még a isten se látott, aminőt ott láttam. Azt sem tudtam, merről lönek tulajdonképpen, csak hallottam a golyók monoton pattogását: pak, pak... pak... pak ez így ment folyton este 9től reggel 5ig; akkor az olaszok álmosak lettek, s aludtak.[2. lap]

Napközben csend volt, ol'y csend, hogy az ember azt hitte, hogy valami kiránduláson van. (1916. június 26-án az egyik osztagunk lement újra Petelinje⁴ faluba tanítani új embereket (géppuskatanfolyam). Elment a hadnagy, a zászlós, örmester és kb. 38 ember, úgy hogy most egy szakaszvezető volt az örmester helyén, én ki lettem nevezve írónaknak, továbbá egy zászlós volt a parancsnok és lehattunk talán 39en. Ettől kezdve egész szép életem volt. Nem kellett többé éjjelenként dolgozni, a kilukadt defezékét nem kellett foltozni stb. stb. Éjjel alhattam volna, mert egy gyönyörű kavernánk volt fával kibélelve ágyakkal, íróasztallal, ámde én aludni nem tudtam a patkányok miatt (volt vagy egy millió) és így éjjel kis petróleum lámpa mellett olvastam,

² útrakelni

³ Lásd: Kókay László szegedi önkéntes doberdói naplója – 15. rész: A Segeti táborban pihenőn lévő, lefürdetett és új ruhába öltöztetett legénység mindennapjai állandó gyakorlatozással telnek nagybatoru.blog.hu/tags/segeti_tabor

⁴ Az Osztrák-Magyar Monarchia területén lévő kisebb-nagyobb településeken haladtak keresztül. Ma Kraina és Petelinje Szlovéniához, Bukovica falu Horvátországhoz tartozik.

levelet írogattam azoknak, akik nem tudtak írni, továbbá a zászlós parancsára minden órában fel kellett menni megnézni, hogy az emberek ébren vannak-e, és hogy figyelnek e.

Így telt az idő egész augusztus 2ig, amikor ugyanis megtudtam, hogy Gán oly támadás lesz, amilyen még soha a földön nem volt. Úgy is történt. Már 5én oly ágyutüzet zúdított az állásunkra [az olasz], hogy teljesen tönkretette az első vonalunkat.⁵ Akkor halt meg az öreg Alt bácsi (aki említette, hogy járt hozzánk kávé inni), meg egy küldöncz. Aznap történt, hogy fent ültem az alagút szájánál és rajzoltam azt a helyet, ahol a küldönczünk elesett. Tőlem balra talán 5 lépcsővel odább ült az öreg Alt bácsi és levelet írt haza a feleségének. Egyszerre egy irtó robbanás, szemem szám tele füsttel, uccu neki rohantam le, talán 5 lépcsőt is ugrottam egyszerre. Megtapogattam magam, ámde szerencsésen semmi bajom sem történt. Nem úgy Alt bácsival, akit egy szilánk halántékon talált és rögtön végzett vele. Kisvártatva hoztak be egy telefonistát, akinek nyakát vágta keresztül egy srappnel szilánk, és 5 perc múlva már Szent Péternél kopogtatott szegény. Ez a nap is elmúlt.

Augusztus 6ika van, örült ágyutüz. Dél előtt 10 óra lehetett, midőn a hadapród egy fontos parancsot íratott velem. Mikor elkészültem, a hadapród felszólította az embereket, hogy ki akarja levinni az ezredparancsnoksághoz. Körülnéztem az emberek közt [3. lap], s látva a halálsápadt arcokat, és már el is határoztam magam. Odaléptem a hadapród elé, s kijelentettem, hogy én elviszem a parancsot. A hadapród először nem akart engedni, majd erőszakoskodásomnak engedvén kijelentette, hogyha szerencsésen elintézem, akkor egy nagy ezüstérem és szabadság lesz érte a jutalom. Kiléptem az alagútból, s körülnéztem. Nem ismertem reá a tájra. Minden összerombolva, összetörve, összelöve. Gránátok, srappnelek minden kaliberűek pokoli összevisszaságban hullottak. Kiléptem és futásnak indultam., az út, melyet meg kellett futnom, lehetett 2 kilométer. Végre elértem azt a helyet, amely a legveszedelmes[ebb] volt, ugyanis itt kereszteződött egy út, ahol a tartaléknak kellett belépni. Amit itt végig éltem, az leírhatatlan. Beugrottam egy kis faházikóba, mert más nem volt a közelben és néztem. A vérem megfagyott! Képzeld el, minden másodpercben, minden 2 mternyi távolságban 25-30 drb óriási bomba (1 mtr 80 magos és 28 centi széles) esett le és mindegyik robbant. Azt hittem itt van a világ vége. Két perc után beleéltem magam a helyzetbe, rágyújtottam egy cigarettára és vártam; gondoltam magamban, örökké nem tarthat, de tévedtem, az istennek sem hagyta abba. A szemben lévő temetőből már minden halottat kidobot a bomba, a házamra oly kövek estek, hogy testvérek közt nyomott 8-10 kilót (egy be is törte a fedelet, és 1 mternyire esett le tőlem). 10 percnyi várakozás után kirohantam, mint egy versenylő, és megkerülve a temetőt rohantam, rohantam előre. Mi volt hozzám képest egy agár, semmi, elhagytam volna talán egy autóbilt is. Végre megérkeztem. Átadtam a parancsot egy főhadnagynak, még hallottam az alezredes parancsosztogatását és már újra mentem fel a haláldombra. Útközben találtam egy hordóban vizet, abból jót húztam, rágyújtottam egy hazai staubra⁶, és ballagtam nyugodtan a fal mellett felfelé. Meg kell jegyeznem, hogy lélek nem sok, de annyit sem láttam egész úton. Egyszerre majd a frászt kaptam. Ugyanis egy lukból kiugrik egy öreg tüzér [4.lap] és halálra ijedve, dadogva, lihegve kérdezi tőlem:

- Ma-ma-maga fel-fel-megy?

Mondok:

- Igen, de miért van úgy megijedve?

- Jaj, jaj! azt mondja, még kérdezi? Hát mi lesz velünk, ha most fel kell menni a rajvonalba?

- Na, mondom, az nem is a legutolsó dolog, de ne fázzon, ha velem van. (Olyan izzadság cseppek estek le róla, mint az öklöm.)

200 mtr után bekerültünk újra a legnagyobb tűzbe, de itt aztán futás komám! Egymást biztattuk, egymást segítettük, együtt csináltunk olyan „niedert”, hogy nincs az a vezényszó, amelyre ezt meg lehet csinálni. Együtt ugrottunk be olykor-olykor egy-egy kavernába, hogy kipihenjük magunkat. Végre szerencsésen megérkeztünk, már látom az alagutat... már látom az alagut száját... még egy-két elkeseredett ugrás és benn voltam. ½ 1 volt.

⁵ A IV. isonzói csata (1916. augusztus 4-14) az olasz front legnagyobb véráldozatú csatájává vált, de stratégiai előnyhöz nem juttatta az olaszokat. A feljegyzést készítője ekkor esett fogságba.

⁶ cigarettára

Az életem meg volt mentve. A hadapród a nyakamba borúlt, átadtam a nyugtát a parancsról, de beszélni nem tudtam. A torkom égett, ki volt száradva, hajam összekuszálva, ruhám rongyokban lógott rajtam, de meg volt az életem, ez a rongyos összetört életem, melyet immár negyedik éve élek. A hadapród rögvést megkínált egy kis orvossággal (rum), amitől rögtön visszakaptam a beszélő képességemet, és elbeszéltem neki mindazt, amit pár óra alatt átéltem. Természetesen megígérte, hogy előléptet, megkapom az ezüstöt, és hazamehetek édes anyuskámhoz és testvérkéimhez. Öröömöm leírhatatlan volt. A fáradságtól kimerülve lefeküdtem, elaludtam. Talán 3 óra lehetett, [mikor] felébresztettek.

- Itt vannak az olaszok! - kiabálták. - Mindenki fegyverbe!

Volt az alagutban egy z[s]ázados, aki a zászlóalj parancsnoka volt, sok főhadnagy, hadnagy, zászlós, tüzér tisztek, őrmesterek és vagy 300 főnyi legénység. Amit most át kellett élnem, az egyenlő a pokol minden elképzelhető kínjával.

Az olaszok először ki akartak füstölni bennünket. Minden pillanatban az alagut minden oldalán egy-egy kézi gránátot dobtak be, úgy, hogy egy óra leforgása után oly löporfüst támadt az amúgy is füledt levegőjű alagutban, hogy látni abszolút nem lehetett. A sebesültek száma óriási [5. lap] volt. A nehéz sebesültek halálhörgése egybevegyült az örültek artikulálatlan ordításával. Talán 6 óra lehetett, midőn elájúltam. Már alig kaptam levegőt, isten tudja, valami túlvilági érzés vett rajtam erőt, s elvesztettem az eszméletemet. Hogy 9 óráig mi történt, nem tudom. 9kor egy egetrázó robbanásra felocsudtam. Első pillanatban nem tudtam mi történt, később megmondták, hogy az olaszok átfúrták az alagút északi részét és egy óriási kaliberű bombát dobtak be. A kapitány (Bartóffy százados) parancsára (mivelhogy municis abszolút nem volt) és a legénység legnagyobb része meg volt sebesülve, meg kellett adni magunkat. (Jelzem, hogy a tartalék sereg már 4 órákor el volt fogva). Kilépvé az alagutból, ijesztő kép tárult szemeim elé, halott-halott felett fekiúdt. Az olaszok („via! avanti!”⁷ meg vorwärts⁸) kiáltásokkal hajtottak le bennünket, de nem bántottak senkit. Talán 100an lehettünk, akik megmaradtunk, de a legnagyobb része sebesült volt. (Nekem is volt egy jelentéktelen kis fejszem.). Tehát át mentünk az Isonzo folyon, illetve egy hídon, s talán egy órai menetelés (inkább futás) után megérkeztünk valami kis faluba, hol rögtön kaptunk 1 kenyeret és ½ skatula konzervet. Aznap a földön aludtunk, az isten szabad ege alatt. Másnap tovább indítottak bennünket, és mentünk vagy 30 kilométert, amidőn megérkeztünk egy táborba, ahol már 8-10 ezer fogoly lehetett. Itt minden 6 ember kapott egy sátrat és itt megtudtam, hogy nem maradunk itt végleg, csak megfigyelés alatt leszünk 10-12 napig. Hát keserves 14 nap volt azt mondhatom. Enni csak egyszer kaptunk naponta, és pedig egy konzervát és 1 kenyeret. Augusztus 20ikán vonatra szálltunk vagy 1500an és vittek bennünket, mondhatom a legszebb vidéken keresztül. Hát kényelmesnek éppen nem mondhatom, de azért megjárta. Az utazás részletezését feleslegesnek tartom.

Augusztus 23án megérkeztünk. Éjjel volt, lehetett vagy 2 óra. Kiszálltunk, s kezdtek számolni bennünket. 3 órára már meg is voltunk számolva, s indultunk neki a padulá⁹ tábornak. ½órás gyaloglás után megérkeztünk. Bevezettek 300unkat egy szép tiszta barakkba, hol már el volt készítve az ágyunk, mely állt [6. lap] egy szalmazsák, fejpárna, 2 lepedő és takaróból. Hát olyan jól már régen nem aludtam, mint akkor. Elképzelhetik, négy hónap után befeküdni egy lepedős ágyba, mi az?! Szóval jól aludtam. Reggel 8kor felkeltünk, mert jött a fekete. Nem kell megijedni, nem valami fekete macska, sem pedig szerecsen, hanem az úgynevezett fekete kávé. Hát, ez megért vagy valamennyit, mer[t] jó volt, no meg édes. Délben aztán megismerkedtem a „paszta sutával” [posta asciutta], ez az olasz nemzeti eledel, mint nálunk a gulás. Ez áll: makaroni, konzerva, zsír, só és sajttal. Valami nagyszerű volt. Este húzsleves vót húszszal (mint Somogyban mondják a „Rossebese”). Hát, mondok, így ki lehet tartani.

Itt összejöttem egy pár pesti fiúval, akik már 8 hónapja voltak a szomorú fogságban. Másnap első dolgom volt, hogy végimentem a táborban, mely cirka 1 óra hosszúra tartott. 50 barak volt; s mindegyikben vagy 300, szóval voltunk kb. 15 ezren. Az első pár hét egész szépen zajlott le: ismerkedésekkel, olvasgatással, sakkal etc. De ezután

⁷ Előre (olaszul)

⁸ Előre (németül)

⁹ Padula község Olaszország Campania régiójában, Salerno megyében. Fő nevezetessége a karthauzi kolostor.

kezdett unalmas lenni, meg nagy volt a hiba, hogy nem volt pénz. Zsoldot ugyan kaptunk 15 centet naponta, ámde ebből igazán takarékosan kellett élni, mert még ebből egy pucert is tartottam, aki mosott és tisztogatott, az ágyat megcsinálta, szóval mindent. Hej, jó világ járt akkor még erre felé, egy doboz (10 drb.) cigaretta három soldí volt (15 cent). 1 fürt szőlőt vettem 2 ½ krajczárért, finom füge 1 kgr 35 krajcár (de olyan füge, hogy olyat még nem is láttam), a legfinomabb cigaretta 35 fillér, akarom mondani cent volt. És ilyenkor a Mihálynak pang a zsebe és nincs egy b[üdös] vasa sem. Tehát mit kell tenni, foglalkozást kell keresni. Azt mondja a közmondás, aki keres, az talál; én is találtam. Felcsaptam sugónak egy vándorszínész társaságban. Most volt csak vidám élet, el sem tudják képzelni, minő gyönyörű előadások mentek végbe. Volt egy üres barak, ott fel lett építve a színpad sugólukkal [7. lap] és minden elképzelhető színpadi dolgokkal felszerelve. Voltak női szereplők is, de hát ezeket jóképű, fiatal színészyerekekből állították elő teljes és elegáns női kosztümben és kifestve. Mit mondjak, mikor először szemem elé tárult ez a kép, azt hittem, álmodok. Mert hogy jól fel voltunk szerelve az tény dolog. Volt egyigazgató, egy titkár, színészek, színésznők, sűgő (jómagam), munkások, színházi fodrász, és színházi szabó. Legnagyobbbrészt „cabarét” adtak elő, vagy kis egy felvonásos bohózatokat, de lejátszották (egy olasz magas rangú tiszt is jelen volt) a „Tanítónőt” és a „Falurosszát” is. Ja, hogy mennyi fizetésem volt? Hát elég szépen kijöttem belőle, még maradt is néha. Ez így ment egy ideig, éltünk gond nélkül, mint hal a vízben. De amennyiben semmi sem tart örökké, úgy ez sem tartott soká.

1917 március hónapjában nagyon sokat rosszabbodott a kosztunk. Mit volt mit tenni, egyhavi huza-vona után április 10én jelentkeztem, hogy ki akarok menni dolgozni, mint „kőműves”. Természetesen nem egyedül, hanem még vagy 10-12 igazi kőművessel együtt; ugyanis azt hallottam, hogy Genuába¹⁰ megyünk állami épületeket rendezni.

Jaj, de csalódtam, juj, juj !!! 9én már vonatra is szálltunk és indultunk Genua felé. Isten! Micsoda érzés volt kilépni a fogházból, hol immár 8 hónapja voltam elzárva a külvilágtól! 8 hónap, egész örökkévalóságnak tünt fel előttem. Szóval kiléptünk a táborból. Esik... lassú czepepekben esik..., mintha minket síratna... a szél is mintha azt susogná; oh, hova mentek ti árvák..., hováballagtok ti szerencétlenek..., itt hagyjátok most azt a helyet, melyet még vissza fogtok sírni egyszer... Igaza volt! Nagyon igaza volt. Április 11. 1917. A vonat Genuában megállt. Találgattuk, vajon hol leszünk elszállásolva. Én, ahogy körül- nézek, látok valami nagy falat a hegyen (talán 3X akkora, mint a Gellért hegy). Mondok:

- Fiúk! Valami büzlik a légben, nem-e visznek minket oda fel, ahol már az ördög is [8. lap] azt szokta mondani, hogy „buona notte” (Gute Nacht). Most elkezdtek bennünket sibolni, előre, hátra, már azt hittük, hogy visszamegyünk Padulára. De nem így történt. Kiszálltunk, s irány a 3 órányira fekvő Forte-Begato¹¹ (Begato=erősség, vár). Mire felértem, a nyelvem kilógott, mint egy agyonhajszott kutyanak. Bővebbet erről a helyről személyesen. Itt 13 napig voltam.

Április 24. Már előző napon értesítve lettem, hogy 24ikén reggel 2 órakor indulás Taggia felé, mint kőműves. Na, gondoltam magamban, meg lesz áldva az a munka, amit reám fognak bízni, de azért már nem törődtem semmivel, fő hogy Genuából elkerültem. Szóval reggel 2 óra, „föl” hallatszik. Gyorsan felöltöztünk, sorakoztunk (s már néhány perc után) pont 4 órákor indultunk lefelé. Valami elragadó panorámát nyújtott a város, éjjeli kivilágítással. Rövid idő alatt leértünk a városba és pár utcán végighaladva elértük a pályaudvart. A vonat már készen állt és mi beszálltunk a 3ik osztályu pullmann kocsikba. 150en voltunk. Az utazás nagyon szép volt. Folyton a tenger mellett haladva, vagy 50 alaguton át, 12 órákor megérkeztünk S. Stefano faluba és itt egy, a tenger mellett fekvő villában szállásoltak el bennünket. A mai napot azzal töltöttük el, hogy körülnéztünk egy kicsit és kipihentük magunkat. Másnap újra pihentünk és harmadnap kimentünk dolgozni. Olaszul akkor még egy kukkot sem tudtam. A tolmácsot megkértem, hogy ne osszon be a kőművesek közé, mert én ahoz annyit értek, mint tyuk az ábécé-hez. (Nem a pesti tyuk!) Hát ő meg is tette nekem ezt a

¹⁰ Genova

¹¹ A hegy tetején lévő fennsík, ahol az erőd áll, 17. századi. A nagy területű, helyőrségnek otthont adó (340-800 katonát befogadó) laktanya kétszintes, bástyákkal megerősített. Az első világháborús hadifoglyokkal végeztették a falak javítását.

szívességet és beosztott a bányamunkások közé mint lapátolónak, ugyanis egy országút építése volt reánk bízva, és én három km-nyire fekvő nagy hegyből kirobbantot köveket raktam 4ed magammal egy szekérre, no meg néha csákánnyal és lapáttal dolgoztam.

Volt egy jó olasz örüink, aki abban a hiszemben szenvedett, hogy minden fogolynak kell valamit tudni olaszul. [9. lap] Tulajdonképpen neki köszönhetem, hogy oly hamar sikerült elsajátítanom az olasz nyelvet. Mert midőn reggel kimentünk dolgozni, ő mellém jött és kezdett beszélni. Beszélt, beszélt folyton. Persze én nem mondhattam neki, hogy nem értem, mert nem is tudtam volna, hanem: ha ő nevetett beszéd közben, akkor én is nevettem, ha ő szomorú arcot vágott, akkor én „hm-hm” közbeszólásokkal buzdítottam a beszéd tovább folytatására. Néha-néha: „sì- sì „-t böktem ki, ami annyit jelent, hogy „igen”. Így teltek-multak a napok, míg végre elérkezett a november. Kezdett hideg lenni, meg már a munka sem ízlet, csak úgy vitte a szemembe a szél a port, egyszerűen mészem volt. Jelentkeztem rapportra a főhadnagynál és elmondtam neki úgy, ahogy tudtam (már akkor meglehetősen gagyogtam), hogy hát nem bírom a munkát, én civilben hivatalnok vagyok, addig, amíg bírtam dolgoztam, de tovább nem bírom. Erre a hadnagy vigasztalt, hogy pár napig legyen türelemmel, úgy is keresett most egy írnot, mert a Compagnia nagyobb lesz, és addig maradjak otthon, de dolgozni azért kell, mégpedig söpörni, felmosni a szobákat, krumplit pucolni stb. stb. Én persze örültem ennek, mert mégis csak otthon vagyok, gondoltam magamban, és pihenésre is jut idő elegendő. Tényleg, november 11-én hívatnak az irodára. A hadnagy rögtön munkát adott, s midőn átadtam neki láttam, hogy meg van elégedve. Hogy ezt az embert röviden lefesse kijelentem, hogy valóságos atyja volt a foglyoknak. Tehát most irodában dolgozom. Hárman voltunk benn foglyok és 2 olasz. Itt aztán oly rohamosan haladtam az olasz nyelvben, hogy mikor májusában 1918 a tolmács elment, én vettem át az ő helyét teljesen. Minden nap járt hozzánk egy civil orvos, aki a marodira¹² jelentkező foglyokat vizsgálta; természetesen ömellelte is én voltam, s én kötöttem be a betegeteket stb. stb.

1918. október 10. Főhadnagyomat sürgönyileg elhívták a parancsnoksághoz, de ő már nekem napokkal ezelőtt említette, hogy neki el kell mennie. [10. lap] Ez a hír lesújtólag hatott reám. Immár 18 hónapja, hogy együtt vagyok ezzel az emberrel, aki oly sok jót tett velem, s ime el kel válnunk. Rögtön hozzáfogtam, és írtam egy szép búczulevelet olasz nyelven (más nyelven nem tudott. Civilben ügyvéd). Amelyre ő szép bizonyítvánnyal válaszolt. Tehát, mint fentebb említém, október 10-én elment. Mit mondjak... könnyeztem. Így telt el pár nap, midőn épp mosakszom, jön egy olasz, és azt mondja:

- Sai che tu vai via? (Tudod, hogy te elmész?)

Mondom, én nem tudok semmit, erre mutat egy czédulát, amely a parancsnokságtól jött és az alezredes által alá volt írva, hogy rögtön Taggiára kell jönnöm, teljes felszereléssel. Én nem tudtam megérteni az egész dolgot, miért kell nekem odamenni? Törtem a fejem, de hiába; gondoltam, majd megtudom rövidesen – úgy is volt, felkészültem és megkezdődött a buczuzás. Óh, de nehéz volt; oly sok szép emlékem maradt abban a kis tengerparti faluba, hogy azt nehéz volna egy lélekzetre elmondani, tehát ezt személyesen. Tehát megtörtént ez is, a zene megadja a jelt, és már utazom is. Megérkeztem! (Gyorsan, mi?) Hát amint belépek a kapun, kit látnak szemeim, mint az én főhadnagyomat. Rögvést üdvözöltük egymást, s ő kijelentette, hogy most itt fogok dolgozni a Komando irodában ő mellette, mert az olasz írnot, egy nagyon intelligens milánói fiatalember hazamegy, leszerez, és az ő helyét fogom elfoglalni. Rögtön elővezetett az ezredes elé (egy aranyos öreg bácsi, olyan forma, mint a Gyula úr), aki megkérdezte, hogy szívesen jöttem-e Taggiába. Mondtam: igen. Továbbá, milyen országból vagyok stb. stb. Kijelentette, hogy fontos munkakört fog a számomra rendelni és reméli, hogy teljes megelégedését fogom kiérdemelni. Én persze pár szóval megköszöntem neki a hozzám való jóindulatát, mire ő így felelt:

- Bravo, adesso do per Lei due giorni di riposo, e poi cominciate ad imparare quel lavoro, che il Cap. Magg. Czolla vi consegner (derék, most adok önnek 2 napi pihenőt, és azután el fogja kezdeni tanulni azt a munkát, amit Czolla szakaszvezető át fog adni).

¹² Gyengélkedőre jelentkezik; maródi = gyengélkedő (különösen katona)

Ugy is volt, 2 nap után elkezdtem. Munkaköröm a következő volt: [11. lap] Napló vezetése az összes hadifoglyokról, akik a Taggiai reparto¹³ alá tartoznak (4000 fogoly). A zsold elkönyvelése, az ételmezés vezetése és még pár apróbb dolog.

1918. november 6. Sárgaságot kaptam. Orvosi vizitre mentem, s az ezredes Genuába küldött egy tiszti kórházba. Az állomáson megérkezve betértünk a vöröskereszt helységébe, hol tejet, s egy falat kenyeret ettünk, utána be az autóba s repültünk a kórház felé. Ámde a kórházban nem volt hely, s így egy másikba vitt az autó: San-Benignonak hívják. Itt volt kb. 1200 fogoly, s 600 olasz beteg. Másnap jön az ezredorvos, s megvizsgál, s azt mondja:

- (Iterizzia-catarale.¹⁴) sárgaság.

Mondom:

- Igen, az a bajom.

Rögvést adatott egy adag ricinust és mondta, hogy 4-5 hét alatt teljesen rendbe fogok jönni. Étvágyam aznap nem volt. Kaptam reggel tejes kávé, 10 orakkor 2 tojást, délben gyöngye makaroni levest, melyben jó adag hús főtt ki, fekete kávé és este újra erőlevest. Másnap, vagy harmadnap volt, nem emlékszem, csak azt tudom, hogy német országgal megtörtént a fegyverszünet. Génua ujjongott. Ágyuk löttek szakadatlanul örömtüzeket, a gyárak fújtak, a harangok zúgtak... a félhalott betegek felültek ágyaikban és imádkoztak... sokak szemeiben örömkönnyek csillámlottak... énbennem valami olyas ment végbe, amit tollal leírni képtelenség... tehát mégis van remény, hogy szegény, sokat szenvedett édes anyámat rövidesen viszontlátom... Tehát megcsókolhatom mégegyszer drága anyám halovány orcáját és testvéreim, az én szeretett kis Janczikám, ki Francziskám és Vilmuczi... előttem voltatok mindnyájan és én erősen lehunytam szemeimet, hogy ez az isteni kép el ne tűnjön szemeim elől... Láttam Pestet, a fényes csillárokat... az Andrássy út elegáns korzóját... Képzletben csókolatlak benneteket... amidőn fáradtság ereszkedett tagjaimbán, s elaludtam. [12. lap]

Talán az örömtől, talán maga Jézus sem tudja mitől, 7, mond hét nap után teljesen meggyógyultam; pedig mondhatom, olyan sárga volt a testem a második napon, mint egy citrom. Ekkor kezdtem rettenetes étvágyhoz jutni, ennivaló volt hál' istennek elég. A 8dik napon sikerült egy állást kapni a kórházban, mint „infirmiere”¹⁵, ez abból ált, hogy kaptam egy fehér kabátot és az orvossal végig mentem a termeken és amit ő rendelt a betegeknek azt nekem végig kellett teljesíteni. Itt úgy éltem, mint az uristen Párizsban. Étkezés: reggel ½ liter tejes kávé, 10 órakor 2 tojás, 500 gramm kenyér, délben erőleves, sült hús, marhahús, bor, 2 órákkor ½ liter tej, öt órakor makaroni és sült hús. Szóval ki lehetett tartani. Ámde, akit üldöz a balszerencse az én voltam. Ugyanis jött egy levél a Taggiai alezredestől következő tartalommal: Kérjük tudatni, hogy Sternberg Mihály hogy érzi magát, és ha esetleg meggyógyult, kérem sürgönyileg tudatni, hogy őt rögtön elhozathassuk. Alezredes aláírása. Persze, az adjutáns kérdezi tőlem:

- Akarsz-e visszamenni?

Mondom:

- Nekem mindegy, én itt is, ott is jól érzem magam, ha akar, küldjön el, ha nem, tartson itt.

Visszaient, hogy még beteg vagyok. Szóval maradtam. Naponta 3-4 mise volt a kis kápolnában, ahova naponta lejártam énekelni. Az apácák nagyon szerettek ezért, és kaptam is mindig valamit tőlük. De egyszerre beütött a „ropogás” (Krach), ugyanis jött egy ezredes, aki megkérdezte, milyen nemzetiségű vagyok, mondom, magyar. Erre ő felírja a nevemet és elment. Ja, elfelejtettem megemlíteni, hogy itt csupa tót, lengyel, román stb. népség töltötte be a kórházi szolgálatot, s magyart nem tűrtek. Éppen viziten vagyunk a második teremben (december 4.), 1918.) midőn jön egy olasz katona, s az orvos kezébe nyom egy lapot. Az orvos ideadja nekem, és azt kérdezi:

- Ki ez?

Én majd elszedültem; láttam az én nevemet. Mondom:

¹³ osztály, egység

¹⁴ ittero=sárgaság; catarrale=hurutos betegség

¹⁵ ápoló

- Én vagyok, és el kell mennem.

Erre az orvos félbeszakította a vizitet és lement a direktorhoz beszélni az érdekeimben. Ámde nem használt semmit, „magyar” tehát mennie kell!

Lassan-lassan belenyugodtam a változhatatlanba és indultunk. Genuában beszálltunk egy harmad osztályú fülkébe (előzőleg vettem egy jó darab sajtot Genuában) és kezdődött a hosszú ut, melyet már jól ismertem Taggia felé.

Este 8 óra volt, midőn megérkeztem. Éjjel jól aludtam, másnap megjelentem az irodában és újból elfoglaltam a helyemet, melyen még ma is szereplek, várva azt a boldog órát, midőn megnyílik a mi utunk is, a mi kapunk is, egy boldog, boldog országba, egy szép városba, egy kis utcának kis házába, ahol már oly rég nélkülözök egymást Anya... fiu... és testvér.

Óh Atyám, hadd, hogy újra melegséggel teéjen el a kis fészek, amelyből a párjavesztett madár távol... távol messze országokon keresztül várja... várja az elveszettnek visszatértét. Hadd, hogy újra csengő muzsikaszó legyen a zokogás helyén is, add vissza az anyának az ő elveszett gyermekét.

Mihály

Taggia, 1919. július 2.

országba, egy szép városba, egy kis utcának kis házába, ahol
már oly rég nélkülözök egymást Anya... fiu...
és testvér. Óh atyám hadd, hogy újra melegséggel teéjen el
a kis fészek, amelyből a párjavesztett madár távol... távol
messze országokon keresztül várja... várja az elveszettnek
visszatértét. Hadd, hogy újra csengő muzsikaszó legyen a
zokogás helyén is add vissza az anyának az ő elveszett gyermekét.

Mihály

Taggia 1919 július hó 2.

Kiss Benedek

Levél egy százéves halotthoz

Évek óta készülök neked levelet írni, nagyapám! Évek óta halogatom már ezt a levelet – de mit neked az évek: fekszel hanyagul, hetykén, huszonhárom-nyarasan, így fekszel valahol immár kerek száz süket esztendeje, melleddre szorított kezekben golyó ütötte seb lilioma. Mit neked az évek, az én eszeveszett szarvas-futásom a napok rengetegében! Felzúgnak pedig érted a nyárfák: az én tudóm itt ez a nyárfaliget, s felzokog érted. Világnak futtatott: mi dolgod volt neked a Habsburgokkal? Tudtad-e, mi köti a bakanóták híres ferencjósáját ARAD városához? Tudtad? Nyárfalomb-tüdővel zokog föl életem érted! Jól tudom, mit sem tudhatsz Te azonban rólam. Tudatom hát veled: lányod megszületett, a neve Mariska, s ő az anyám. Micsoda kínok közt szülte árvának szép nagyanyám! Tizennyolc éves volt akkor, s beszélt gyakran, s beszólt a cigány Mátyás bácsi apjának udvarába: Gazduram, levél gyűtt, meglútták a fíját! – s ájult el menten, sáppadozott folyvást azóta is, és beszélt gyakran: előző éjjel ott jártál nála álmában, ott voltál nála elbúcsúzkodni, álltál az ablakkeretben rövidre nyírva, egyetlen szavad sem volt, álltál csak bocsánatkérő mosollyal távolodva, s tudta már, tudta már, hogy nem lát többet. Emlegettek az öregek is még olykor, mesélték harsány nevetésedet, nyűhetetlen kedved, dicsérték kezedet, rég volt számtalan mestermunkád, huszonhárom-nyaras ezermestert: hatvan év távolából is megemlegettek: „Esz a meccőollót itt né, még ű csinyáta!” Szükség van rád bizony ma is, látod, nem kicsiség ez! Csak somolyogsz az ilyen beszéden, látom, jólesik mégis a szó. Mit is szólnál? S én mit is írhatnék többet? Befejezem hát: Régen nem láttunk, kérj szabadságot nagyapa, gyere haza: felzúgnak érted itthon a nyárfák!

Tc.
szépreményű
Pusztai György honvédnek
Szerbia földje
Tábori Posta : 8

Az este korma

Az este korma még nem hullt szememre,
de már homályosan látok.

Talán egy ilyen nap szállt le messze,
mikor megölték nagyapámat.

Délvidék, háborúk, ömlik a vér ott,
nem csak a szurony – ugrik a bicska,
föltáruul vörösben, mi addig kék volt,
babáját sok asszony nem kapja vissza.

Mécset égetnék, ha volna mécssem,
ujjamat égetném rajta le érte,
mert lassan háromszor annyit éltem,
mint ahogy a sors néki kimérte.

Baka volt, magyar, hát kít érdekelt,
hogya lánya árvának születik meg?
Pedig a csillag akkor is égre kelt,
mint mikor megszületett ama kisdéd.

Csillagok, planéták, száguldjatok,
nagyapám, azért én itt vagyok, lásd.
Látnom kell, mint vesznek a magyarok
ma is – ki tette ezt a nagy rontást ?

Csoda, ha éjjelem Valpurgisz-éj,
s vadult némberek táncolnak benne?
S rettegem, mit vet föl még majd a mély,
s hogy ránt le majd tán békák szerelme?

...Világosodj ki elmém, hisz én
a fény fia lennék, mint nagyapám volt,
akiért a kis- és nagymisén
hajdanta bakfis gyertyafény táncolt.

Halvány csillag mellett

Nem a csillag szúr a szemembe,
nekem kell kiszűrnom a csillagot.
Rejtőzik az ég fejedelme,
tábortüze most nem lobog.

Hamvába hull a mennyei térség,
villanyunkkal mi kacsingatunk föl,
pedig elektromosan szikrás a lég,
de most mi integetünk a Földről.

Csillagok, tőlünk ti ugyan mit vártok,
mi elégünk néhány perc alatt,
utánunk nem marad zsarátnok,
földet benövő fejfa csak.

Vagy fejfák vagytok ti is az űrben,
kárhozott arkangyaloké?
Nagyapám nem volt soha hűtlen
arkangyal – legyen egy mégis övé!

Kikérem neki, kiérdemelte,
egy fejfa ott neki ragyog,
magába ölelte Délvidék földje,
23 nyaras ha volt.

Mi-mindent hagyott itt, mit vesztettem,
de legtöbbet mégis árvult anyám,
ki foszforos árnyék-karjába rettent
akkor is, mikor várt reám.

Árva volt ő is, mint kislánya,
árva gyerek, mint unokája,
árva, árva, világ árvája,
kinek csak az ég a hazája.

Talán őt látom, ahogy homályba
szúrom most szúrós szemeim...
Hamarosan megyek utána,
s megszűnik bennem e néma kín!

Legyek mellette homályló csillag,
a fényeskedés mindig bántott,
s kísérvük pásztorló bizalommal
a szanaszét szédelő világot.

Huszárezredes talpasi Kabdebó nagyapám őrnagyként az I. világháborúban

Talpasi Kabdebó Tamás

Háború és béke egy huszártiszt életében

Kabdebó nevet a 17. század végén vették fel. Eredeti formájában Capdebo, ebből lett a Kabdebó. A nemesség 19. század eleji.

Én kis családommal csak 1940 és 1945 között éltem jól, amikor apám a családi vállalkozás cégvezetője lett. Volt flóbertem, treszinám, sítalpam és egy rám méretezett huszártiszti egyenruhám. Ebben jártam gyerekzsúrokra. A jó élet persze 1945-ben félbeszakadt, és 1949 végén teljesen tönkrementünk. 1950-56 ősze közt Budapesten csak az úszóegyesületem mentett meg az éhezéstől. Szerény fizetésű nagynénemtől Pesten csak szállást kaptam. Angliai életem 1956 karácsonyán kezdődött, anyagilag azóta rendben vagyok. Jőmagam a hetvenes években jártam először Talpason. Az ősi házat a románok 1918-ban fölégették. A sírkert kápolnája romos állapotban megmaradt, alatta őseim nyugszanak. Mikor pár évvel azután ismét ott jártam, kövei között az egyébként barátságos muzsik disznai turkáltak.

Gyula dédapám Somogyból nősült, daruvári Kacskovics Ignác Benigna lányát vette feleségül. Két fiuk közül az ifj. Gyula építésztechnikus, műegyetemi tanár lett, emlékére az Üllői úti ház falán egy márványtábla őrzi. Öccse, József nagyapám, az *iskola a határon* czögereibe került, majd Pesten végzett tiszti iskolát az Akadémián. Első állomása Kecskemét volt, innen került Bajára, mint huszárhadnagy. Itt ismerkedett meg leendő nagyanyámmal, hédervári Dely Géza vagyonos iparos-kereskedő-földbirtokos Margit nevű lányával. Eljegyezték egymást. Balatoni nyaralásuk alkalmával nagyanyámat a füredi korzón

Apai nagyapám, talpasi Kabdebó József huszárezredes volt az I. világháború végén, ahol 1914-től 1917-ig szolgált.

Írországi életrajzszerkesztőm szerint én tehető családból származom. Ez féligazság. 1939-ben szüleim elkérték spórolt pénzemet, 25 pengőt, az oroszokkal hadban álló finnek javára. Nekik nem volt spórolt pénzük. Apám a családi vállalkozás tisztviselője volt, kis lakásban laktunk, igaz, az egyik szobában farkasbőrön, a másikban medvebőrön hempereghettem. A vadakat nagyapám lőtte a Kárpátokban.

A család magyar-örmény származású. Őseink Moldován keresztül jöttek Erdélybe, Bethlen Gábor korában. Akkor Jeszejánnak hívták őket. A

megsértette egy tüzérsízt. Az esetből párbaj lett „végkimerülésig”. *Jócsi nagyapám* – ekkor már főhadnagy – a homlokán keresztvágást kapott, lecsorgó vére elborította látását, két kézre fogott kardjával rögvést kettéhasította a tüzér koponyáját. Az ezred, a szokásos K&K módon eltussolta az esetet, mondván a tüzér leesett hátsólováról. Leendő nagyanyám viszont kikötötte, addig nem lesz *Jócsi-jának felesége*, amíg az meg nem ígéri: többé nem párbajozik. Ezt nagyapám 1912-ig be is tartotta, akkor azonban egy lovasversenyt követően egyik riválisa kihívta párbajra. Gyerekként élte meg ezt édesapám, és erre úgy emlékezett, hogy amikor az edzőteremből az ő édesapja hazatért, bal orcáján keresztül kidugta véres nyelvét. Hat gyereke Baján született, édesapám volt a legfiatalabb fia.

Az 1912-es esztendő egyébként remek volt. Nagyalakú képeslapomon a szőlőskislaki Ágoston-Kacs Kovics kastély látható, hátlapjára nagyapám ezt írta: „Iluskám (későbbi nagynéném) tegnap 11 fácánt lőttem. A képen nagy-nagynénédet láthatod, elől, Hermina nénit. Mögötte Ágoston gróf áll, a férje, tőlük jobbra Madách Manó bácsi áll feleségével, Jozefa nénéddel, Alsósztrégovából jöttek. Legjobbra nagyanyád látható, édes mamám, *Nyanya*, az özvegy nagyanyád. Én sörétes puskámra támaszkodom.” (Megjegyzem: ez a sörétes puska nagyapám halála után apám birtokába került. Használta is a hajtóvadászaton, amiket rendezett. Nagyapám Mannlicherje István fiáé lett, persze 1949-ben ezt is be kellett szolgáltatni.) Nagyapám kedvenc időtöltése az akadályversenyeken túl a vadászat volt, a Kárpátokban, Arad környékén, Bácskában, Somogyban szabadidejében vadászott.

Volt egy fegyvergyűjteménye is, tizenhárom történelmi korból állott. A legöregebb egy damaszkuszi penge volt, aztán egy a Mohácsról szerzett török kard, majd a Bocskay féle, aztán egy kuruc rövid görbe kard, majd egy méretes ulánus kard, egy másik Ferenc József idejéből, markolatában KG monogrammal, valamint a saját lovassági kardja és a díszkardja. A többire nem emlékszem. Persze mind a 45-ös kirablás áldozata lett.

Úgy tudom, a kastélyt közös pénzből épí-

tették – ma ápolt bormúzeum. Kacs Kovics Ignác úkapám módos szőlőbirtokos volt, hétezer kötetes könyvtárral rendelkezett, melyekből, állítólag, a *Képes Krónika* egy példányát adta el a Széchenyi könyvtárnak, kastélyépítéshez hozzásegítendő.

Nagyapámék a szolgálat kívánalmi szerint laktak még Pécsen, Fehérváron („jó estét kívánok, itt vannak a fehérvári huszárok”), majd ismét Baján, a nagy családi házban, ahol az istállóban a hátsólova és egy tehén is elfért. Volt egy Menti nevű kölyök komondora, mely kutya-matuzsálemként túlélte őt. 1937-ben pusztult el; két évesként én még fehér bundáján lovagolhattam.

Nagyanyám elmondása szerint nagyapám 1914 és 1917 között az orosz harctéren szolgált. Kezdetben Kelet-Galíciában Halics közelében, majd 1914 őszén Przemysl térségében. Itt könnyebb combsérülést szenvedett. Szabadságot és kezelést kapott Pécsen, aztán visszatért a harctérre, a 2. lovashadosztályhoz. Részt vett az 1915 májusi galíciai áttörésben, melyet Szurmay Sándor altábornagy vezetett. Kabdebót őrnaggyá léptették elő, és vitézségi érmet kapott. Szurmay hadcsapata 1915 januárjában Bruszilov 8. hadserege ellen vonult

Nagyapám Ekrazit nevű lován

A szőlőskislaki kiskastély

fel. Az oroszok megpróbálták elfoglalni az uzsoki hágót. Véres védelmi harcok után 1915 májusában Szurmay (és nagyapám) a gorlicei magyar-német áttörés után Tarnowónál győzött a szövetséges hadseregben a túlerőben lévő oroszok ellen.

(Érdekesség, hogy esküvői tanúm, az emigrációban Szurmay Tibor lett, az altábornagy unokaöccse, Cardiffban, Walesben.)

1916-ban a Bruszilov-offenzíva idején a visszavonuló magyar hadsereg tagja volt nagyapám, majd a hadiszerencse fordulása után 1917 júliusában az ide-oda mozgó harctéren, Moldvában a magyar felderítő huszárok egyik parancsnoka lett. Itt történt, hogy az oroszok bekerítették felderítő huszárszázadát, ő az élen volt, visszamaradt, és egy gémeskút vödrében élt át 36 órát. A magyarok visszatérvén kimentették a kútból, érdemeiért alezredessé léptették elő, és megkapta a Vaskorona rend III. fokozatát. (Én ezt, a 40-es években melleme tűztem, özvegy nagyanyám házában, nagyapám csákóját a fejemre húztam, lovassági kardját forgatva a fűvészkertben vagdostam le a bogáncsok fejét.) Nagyapám később Horthy seregéhez csatlakozott,

ezredessé nevezték ki, és 1921-ben Horthyval együtt bevonult a szerbek alól fölszabadult Baja városába. Előzőleg, 1919 tavaszán Samuelyék elfogták nagyanyámat és két gyereket, Bélát (apámat) és Erzsót. Mint túsok heteket töltöttek a Markó utcai fegyházban, Romanelli olasz ezredes közbenjárására bocsátották szabadon őket. Ez volt édesapámnak, Bélának első kommunista fogsága. A második 1949-ben esett meg, mikor Rákosiék hamis politikai vádak alapján két év börtönre ítélték.

Nagyapám háza, a bajai Deszkás utca 6. Államosításra került akkor. Nevelőanyámmal és testvéreimmel együtt ott laktunk, mivel saját házunkat 1945 januárjában az oroszok felgyújtották Baján. 1950 elején az ávosok kitértak bennünket a házból, nevelőanyáék Nagybaracskára költöztek, én Budapestre, egyik nagynémémhez.

Nagyapám házát még 1945-ben kirabolták, tönkretették. 1946-1949 között apám a ház három szobáját rendbe hozatta. A berendezésből megmaradt, csoda folytán, egy könyvszekrény. Nagyapám értékeiből, apámon keresztül örököltem egy

címeres pecsétgyűrűt, arany mandzsettagombokat, melyek napóleoni aranypénzből vannak kiképezve. A családi címert István bátyám Münchenbe mentette, a méretes családfával együtt, melyet nagyapám 1922-beli nyugdíjazása idejében rajzolt és színezett. Ő maga 1924-ben halt meg, Baján, az úri kaszinóban, egy kártyaparti után. Egyébként nyeresben volt. Az előző évben, 1923 tavaszán elnyerte egy tisztársának minden pénzét, aki ezért öngyilkosságot akart elkövetni. Nagyapám lebeszélte, és felfogadta szakácsnak, mert a tisztárs híres volt főzőtudományáról. Tőle származik a sniclis tészta nevű recept, mely csak az én családban ismeretes.

Nagyapámnak volt egy 18. századbeli ezüstpénzgyűjteménye. Ezt apám megőrizte, és a 40-es években 12 személyes családi evőeszközkészletet csináltatott belőle. Ez szétosztott, birtokomban két kés, két villa, két címeres kanál van.

Az 1920-as év nagy kalandja nagyapám hadbírósi pere volt. Feljelentették, hogy 1918 őszén belépett a Szociáldemokrata pártba. A bíróságon sikeresen védekezett. „Feri nevű csicskásom börtönben ült, mert egy komcsi forradalmárt halálosan megsebesített” – írta naplójában. „Én kiszabadítottam, tanúval bizonyítottam, hogy

önvédelemből használta fegyverét.” Mindkettejüket felmentették. Utolsó éveiben nagyapám a bajai méntelep tiszteletbeli elnöke volt. Baján van eltemetve a családi sírboltban.

Macartney Elemér magyarbarát skót történelemprofesszor hadi jelentéseiből ismerte nagyapámat. Ennek köszönhetően 1957 tavaszán meghívott teadélutánra az oxfordi jezsuita kollégiumba. Ott megismertetett a kormányzó unokájával, nagybányaival Horthy Istvánkával. A fiatalember akadozva beszélt magyarul, angolul szövegeztünk egymást. Később Macartney lett doktorátusom vizsgabiztos.

A nagyapámról készült fényképen József, akkor százados, Ekrazit nevű lován ül a galíciai harctéren, 1914-ben. A festményen már őrnagy, 1917-ben, a Vaskorona rend tulajdonosa. Egyik oldalági őse is huszár volt, Erdélyben, Bem seregében szolgált.

Apám nem vett részt a II. világháború harciban. Védőállást épített a Kárpátokban, civilként. Ezért meg is jutalmazták, és kapott egy szabad mozgásra jogosító menlevelet. De volt egy második igazolványa is. Nagyapám huszárezredesi igazolványából apám kivágta édesapja fényképét, és a sajátját ragasztotta be helyébe.

Hímzett falvédő
Szentendrei Zsuzsanna
gyűjteményéből

„Apámat az elsők között hívták be.”

A Molnár Erzsébet (1910-1998)
egykori hadiárva visszaemlékezéseiből
válogatott részleteket közreadja unokája,

Molnár Krisztina Rita

„Az ÉLET szép és csodálatos – de megcsúnyítják, elrontják a körülmények, a rossz emberek és főleg a háborúk.”

Az I. világháborúban elesett katonák temetője Körösmezőn (Ukrajna: Máramarosi-havasok, Rahó-járás)

■ Apai nagymamám 74 éves elmúlt már, amikor lánya, Dr. Molnár Sarolta német nyelvész kérésére nekiült, hogy megírja visszaemlékezéseit. Az írógépén nagy munkával elkészült írás nem csupán családi emlékek őrzője, kortörténeti dokumentum is. Írója nem csak emlékezetére hagyatkozott, hanem tárgyilagos, hosszú éveken át vezetett határidőnaplóira, háztartási könyveire, valamint ifjúkori szépírásaira is. Hiszen titokban írt verset, novellát is, bár rendkívül szerény és visszahúzódó természete megakadályozta abban, hogy elő merjen állni műveivel. Pedig valószínűleg rendelkezett tehetséggel, hiszen – mint emlékiratai elején álló családfájából megtudható – anyai dédapja, az akkoriban Tolna megye szerte ismert id. Szabján Imre elhagyva a takácsmesterséget, zenekart alapított, melynek vezetését később fiára, ifjabb Szabján Imrére bízta. Ifjabb Szabján Imrere, a szerző anyai nagyapjára, aki később egy vonós és egy fúvós zenekart is vezetett.

Molnár Erzsébetet azonban a két háborúval és egy forradalommal birkózó XX. századon átívelő élete nem arra predesztinálta, hogy művész legyen. Memoárja mottójában olyan természetességgel írja a többes számban szereplő „háborúk” szót, ahogyan csak túlélők tudnak beszélni a hétköznapiok kellős közepébe betörő világkatasztrófáról. Hiszen számukra az élet részévé vált a háború, gyerekkoruk és fiatalságuk alapélménye, hogy nincs kenyér, az apák meghalnak a fronton, az anyák pedig a pincében szoptatják csecsemőiket. Prioritásaik számunkra szinte elképzelhetetlenek: az étel, a ruha, az ágy természetes számunkra – számunkra sokszor alig-alig megszerezhető alapfeltétel volt. Az árvaházban elvett saját ruhák, a Pesten mun-

kát kereső özvegy anya nehézségei, aki gyakran a szomszédban bérelt ágyat az árvaházból hazaérkező lányainak – számukra a mindennapok kalandjai közé tartoztak.

A Faddon született Molnár Erzsébet is korán hadiárvaságra jutott, maradék családjuk szegénysége, gyermekkori, súlyos, többek közt a hadikórházból átalakított árvaházban elkapott betegségei, kiszolgáltatottsága, az apácánál való nevelkedés nem táplálta túlságosan önbizalmát – az alapvetően zárkózott kislány csupán a fióknak írt. Kárpótlást talán fia, Molnár László zeneszerző, karmester művészi pályája jelentett számára. És még éppen megérte unokája első verseskötetének megjelenését.

Az alábbi részletek a századfordulótól az első világháborúig tartó hétköznapiokról, majd a világháború hátországi éveiről, és a háború utáni szorongató időkről számolnak be, személyesen megidézve azt a korszakot, ami alapjaiban változtatta meg a világ történelmét. Bemutatva a mindennapok gyötrelmeit, apró örömeit. Úgy, ahogy ezt egy dunántúli vízimolnár dédunokája, született Molnár Erzsébet gyermekként, vidék és Pest közt hánnyódva – sokadmagával együtt – megélte.

A háborúk tudjuk, nem akkor érnek véget, amikor a katonák leteszik a fegyvert. A háború nagymamám egész életében tartott, hiszen, ennek következtében nőtt fel apa – és évekig a pénzt kínlódva kereső anya – nélkül, gyermekei pedig nagypapa nélkül. Gyerek-és kamaszéveinek zaklatottsága a háború és a szegénység következménye.

Sorsát az Isteni Megváltó Leányai által vezetett Soproni Felsőkereskedelmi Iskola alakulásáig mutatja be az alábbi írás.

*„Faddon, Tolna megyében születtem 1910. december 10-én. Fadd elég nagy területen fekvő község volt, vasúttól, hajóállomástól távol. Szabján dédapám mint vándor takácslegény került Faddra, ott nősült meg, és mivel fúvós hangszereken tudott muzsikálni, létrehozott egy fúvós parasztszenekart. A megyében ismert neve volt, jelentősebb, módos helyeken muzsikált. Egy fia volt csak tudtommal, ifj. Szabján Imre, aki már fiatalon átvette a zenekar vezetését. A kántortanítóval is jó barátságba került,

és tőle tanult kottaismeretet. Később megnősült, gazdag parasztlányt vett feleségül, Joó Annát. Ez a házasság lehetővé tette, hogy szép nagy házat építsen, amiben gyakorlóterem is volt, és volt hely arra is, hogy nyáron vagy akár év közben tanítson fiatalokat hangszereken játszani. Csak zenével foglalkozott, és később alapított egy vonós zenekart is. Pestről hozatta meg a divatos dalok kottáit. Sajnos 33 évesen meghalt tüdővérzés következtében, így nagyanyám négy kisgyerekekkel özvegyen maradt.

Amíg a gyerekek föl nőttek – mivel ő dolgozni nem mehetett el négy gyerek mellett – lassan fogytak a hold földek, a nagy házat kisebbre, majd még kisebbre cserélte, végül már csak egy szülő-telek maradt, s annak a végében egy kis házikó. Anyám és gyermekei szegényparaszti sorba kerültek. Anyám testvére – szintén Imre – borbély és fodrázmesterséget tanult, sőt németet is, cseregyerekként. (Tudniillik a szomszéd község, Tolna német település volt, s szokás volt, hogy onnan meg Faddra jöttek magyart tanulni.) A többi gyerekek csak elemi iskolába járt. Pedig édesanyám végig jó tanuló volt, ő volt az ú.n. „első lány”, az első padban, az első helyen ült.

Anyám 18 éves korában férjhez ment Molnár János törpebirtokos családból származó földműveshez. A dédapámnak még a foglalkozása is molnár volt, és a házuk végén volt a vízimalom. De úgy látszik, ez a család is mindig szegényebb lett. Szép legény volt apám, a szülei nem vették jónéven, hogy szegény özvegyasszony lányát vette feleségül. De a szerelem nagy és őszinte volt, s mivel külön házuk nem volt, feljöttek Budapestre szerencsét próbálni. Villamoskalauznak helyezkedett el Apám, később villamoskocsi-vezető lett. Egy szobakonyhás lakást berendeztek a szokásos hálószoba és konyhabútorral. Édesanyám spórolós volt, büszke volt arra, amit szereztek, legyen az bármi, egy lábas, egy szék vagy falióra. Ebből az időből van egy fényképem, egyetlen képem Édesapámról. Ekkor Anyám még parasztruhában van lefényképezve – később természetesen „kivetkőzött”. Így mondták arra, aki a paraszttöltözéket városi ruhára cserélte.

Sajnos a boldogság nem sokáig tartott – kitört az első világháború.

Apámat az elsők között hívták be katonának. Négy éves lehettem, amikor megsebesült és hazajöhetett. Karján a lött seb elég hamar meggyógyult, és vissza kellett mennie a frontra.

Ebből az időből vannak apró emlékeim, hogy a térdén lovagoltatott, egyszer vásárban jártunk, a kezem fogta, s vett nekem egy hintalovat, és otthon hintáztatott.

Nem láttuk többet. Ica húgom megszületése után kaptuk a szomorú gyász hírt, hogy Kőrösme-

zón¹ fejlődés érte, és azonnal meghalt. Ott nyugszik valahol tömegsírbán.²

Ettől az időtől kezdve elromlott az életünk.

Édesanyám budapesti lakását felszámolva, még húgom megszületése előtt visszaköltözött édesanyjához szülőfalujába. Ekkor még megvolt a közepes nagyságú ház a falu központjában, Etelközben.³

E házban volt Imre bátyámnak borbély- és fodrászüzlete. Egy inasa is volt. Ennek az üzletnek kellett volna eltartania a még ekkor élő dédnagyapámat, özvegy nagymamámat, Anyámat két gyerekkel, és még két testvérét, Jánost és Katit. (4) Anyám kapott egy külön szobát, s itt született meg Ica húgom.⁵ Tehát összesen nyolcan voltunk.

Dédapámra még visszaemlékezem. Derékban meghajolva, két bottal járt, de legszívesebben csak üldögélt a ház nyitott folyosóján és pipázgatott. Ha melléltem Maizli kutyussal az ölemben, és kértem, mesélt nekem, de meséiből már csak „Kossuth apánk” gyakori emlegetésére tudok visszagondolni.

Imre bátyám üzlete hamarosan csődbe jutott. Nősülésre nem gondolhatott, becsukta a boltot, s maradék örökség-részével Budapesten nyitott üzletet. De rövid idő után az is csődbe jutott, elment tehát gyárba dolgozni.

Ezek után Anyám is kénytelen volt újra Budapestre jönni, és mint hadiözvegy⁶ a BSZKRT-nál kapott állást mint kalauz.⁷ Fizetéséből küldött pénzt nagyanyámnak a tartásunkra. Faddon kezdtem első osztályba járni, de beteg lettem, háromszor is voltam Szekszárdon kórházban, ahol mindig újra vágni kellett elgennyesedett nyaki mirigyeimet. Ez az évem az iskola szempontjából kárba veszett.

Időközben Édesanyám a BSZKRT konyhájára került szakácsnőnek. Fel is hozott bennünket Budapestre, hiszen tudta, hogy szegény nagyanyám nélkülünk is nehezen él meg két gyermekével. Budapesten ősszel újra kezdtem első osztályba járni. Ebből az időből arra emlékszem, hogy Anyámnak egy közeli piacon bérelt bódéja volt, ahol egész nap cukorkákat és egyéb édességeket árult. A BSZKRT-hoz nem került többé vissza. Az iskolában kaptunk ingyen ebédet. Ica húgom pedig anyámmal volt

a piacon a bódében. Este együtt volt a család. Az iskolai ebédekből a tejberizs kakaóval ízlett a legjobban. Sokszor álltam sorba kenyérért. Reggel kezdtük az állást, és napközben váltottuk egymást, aki, amikor szabad volt, míg a kenyér meg nem érkezett, és ránk nem került a sor. Nagyon fontos volt akkor a „mindennapi kenyér”!⁸

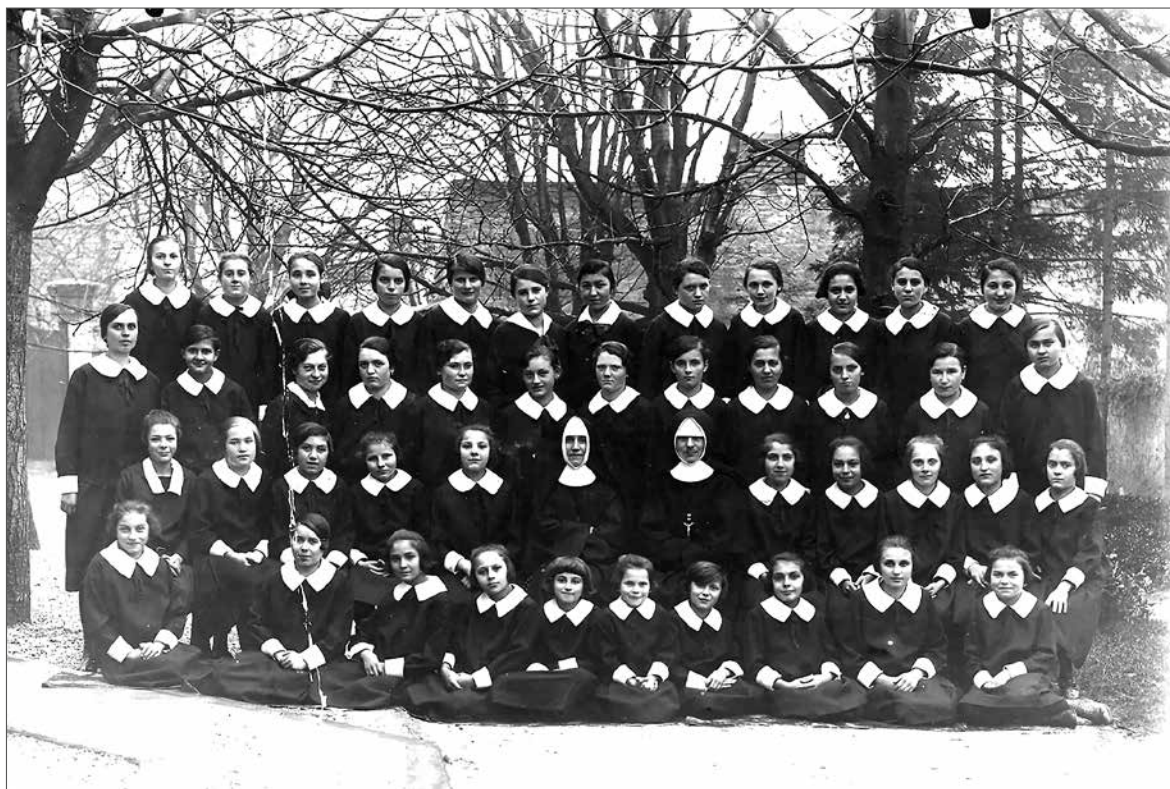
1920-ban megalakult a Népjóléti Minisztérium. Ennek feladata volt többek között a hadiözvegyek és hadiárvaik segítése.⁹ Kérvényezni lehetett a gyermekek hadiárva nevelőintézetben való elhelyezését, azzal az ígérettel megtoldva, hogy amelyik gyerek jól tanul és jól viseli magát, továbbtanulhat. Édesanyám élt ezzel a lehetőséggel, beadta kérvényét, s mi már a nyáron elutaztunk Tokajba, az ott alakított hadiárvaházba.¹⁰

Az épület a háború alatt először kaszárnya, majd hadikórház lett. Gyors- és hevenyészett munkával tették gyermekek részére nevelésre és tanulásra alkalmassá. A lezajlott háború nyomai még ottmaradtak, tetű és poloska lepelt meg bennünket. Ruházat nem volt, hazulról hozott ruháink közös tulajdonba mentek át, mert hisz olyan

esetek is voltak, hogy a szülő levette és hazavitte a kölcsönkért ruhát, amiben elhozta a gyermekét. Minket édesanyánk szépen ellátott, így másokat is a miénkbe öltöztettek. A fülemben volt egy kis arany fülbevaló, azt kivették, de soha nem kaptam vissza.¹¹

Később – elég rövid idő alatt – minden rendbe jött –, teljes fertőtlenítés, rendes személyzet, alsónemű, hétköznapi és ünnepi ruházat is került. Ellátásunk jó volt. Nem volt más dolgunk, csak tanulni. Nagy, fásított udvarunk volt, torna- és sportszerekkel, hintákkal felszerelve. Jól éreztük magunkat. Sokat kirándultunk, megnéztük a krátereket. Sárospatakon és Hatvanban is jártunk.

Ez a változás édesanyám életét is megváltoztatta. Egy úri házhoz helyezkedett el szakácsnőnek. Nagyon hiányoztunk neki, s amint lehetett, meglátogatott bennünket. Akkor készült rólam és Icaról egy fénykép Tokajban, ahol matróruhában (intézeti ruha) vagyunk felöltözve. Következő látogatása alkalmával, mivel szeretett volna velünk lenni, megkérte az igazgatónőt, alkalmazza őt takarítónőnek. Sikerült is, s persze mi nagyon boldogok voltunk, hogy ott volt velünk az édesanyánk.

A hadiárva Sopronban 1930-ban (a felső sorban a hetedik Molnár Erzsébet)

Szabján Imre esküvője Faddon, 1928. Molnár Erzsébet koszorúslány volt (balról a második). Édesanyja jobboldalt kalapban, az ablak előtt.

Úgy éreztük, kivételezett helyzetben vagyunk. Mindent elmesélhettünk neki, ami azóta történt. Mivel akkor még mindig a kezdeti szalmazsákon, szalmapárnával aludtunk, pokróccal takaróztunk, hozott nekünk két toll kispárnát, két-két huzattal. Anyánk megnyugodott, hogy jó helyen vagyunk, hogy jól érezzük magunkat. Különösen tetszett neki, ahogy nekünk is, hogy jó idő esetén minden este vacsora után a nagy-nagy udvaron végig kart-karba öltve sétáltunk, és szép dalokat énekel-tünk.

Sajnos Édesanyánk nem tudott sokáig maradni. Visszament Budapestre, megint mással próbálkozott. Albérletben lakott (ágyrajáróként), és Óbudán, a Goldberger gyárban dolgozott. Jellemző, hogy akkor egy női munkás keresete csak erre és a saját ételmezésére volt elegendő. Közben még takarékoskodnia is kellett, hogy útiköltségre tudjon nekünk pénzt küldeni, ha nyári szünetre hazajövünk. Haza? Nem volt hova. Általában egy hetet töltöttünk Budapesten. Ilyenkor az albérletben a földön ágyaztak nekünk, pokróccal takaróztunk. Édesanyám szegény, az útiköltségen kívül még arra is spórolt, hogy egy-két nyári holmit vegyen nekünk, elmehessünk az állatkertbe,

egyszer egy cirkuszba, és az angolparkba. De mi ezzel is nagyon-nagyon boldogok voltunk. Aztán jött a java: hajóra szállhattunk, Édesanyánk lekísért a másodosztályú kabinba az éjszakai járatra, ott valakire rábízott bennünket, hogy Domboriban szállítsanak ki. Ezen az állomáson kellett Faddra kiszállni a hajóból. Az éjszakát rendszerint átaludtuk, s a hajóállomáson mindig várt valaki kocsival. Rendszerint Molnár Feri, Édesapám legkisebb öccse, aki egy utcában lakott nénikémmel, akinél mi minden nyáron nyaraltunk. Neki egy elég jól menő vegyeskereskedése volt. Isten nyugosztalja szegényt! – második anyánk volt. Mindig küldött az intézetbe is elemőzsiás csomagot.

Szegény Édesanyám lelkileg sokat szenvedett a mi intézetbe helyezésünk miatt. Részben nagymamám, részben én meséltem el neki a faddi pletykákat. Nénikénél gyakran tartózkodtunk az üzletben, és bizony, ha ott megláttak bennünket, nem voltak tekintettel érzékenységünkre, és arra, hogy mi szeretjük édesanyánkat, s miközben sajnálattal megszemlélték minket, „szegény árvákat”. S ilyesfélét mondogattak nénikémnek előttünk: „Szegénykéék, s volt szíve az Örzsének eldobni őket

magától, hogy neki könnyebb legyen...” Nénikém magyarázkodott, hogy jobb nekünk ott, kire hagyjon bennünket, anyánk nem keres annyit, hogy fizessen értünk bárkinek is. Ő nyáron szívesen fogad és ellát bennünket bátyja iránti szeretetből. De Nénikém nem tudott a falusi pletykáktól bennünket megkímélni.

A faddi nyaralásokhoz egyébként sok szép emlékem fűződik. Két unokatestvéremmel, Annuskával és Juliskával egy külön „leányszobában” aludtunk, Ica húgom pedig Nénikéék hálósobájában a díványon. Esténként, mikor már becsukták a boltot, vacsoráztunk a kertben. A vacsora mindig nagyon elhúzódott, rokonok, ismerősök, a két unokatestvéremhez barátnök, fiatal emberek jöttek-mentek. Nénikéék mindenkit megvendégeltek, kit étellel, kit itallal, vagy mindkettővel. Sógor bácsi sok-sok igaz mesét mesélt, sok élménye volt a háborúról. Ő

nem volt egy elveszett ember, élelmes volt, akár egy zsidó vagy örmény kereskedő. Úgy is hívták a bajtársai: Énekes Laci, a mozgó boltos. Mindig mindent beszerezett, csereberélt, és még a feleségének is tudott mindig valamit küldeni. Az én szegény Édesapám bizonyára mindig engedelmes volt, és csak meghalni tudott... a hazáért.

Ahogy teltek az évek, mi Nénikém esti baráti összejövetelein attrakciókká váltunk, mert sok szép verset és éneket adtunk elő, Ica szoprán, én alt hangon énekeltem. Megváltozott a falu véleménye, mert többet tudtunk falusi kortársainknál, és bizony ekkor már fülünk hallatára sokszor mondták: „Mégis jól tette az Örzse, hogy beadta őket, különbek lesznek ezek, mint a mi gyerekeink!” Persze ezt is elmeséltük Édesanyánknak, akinek így megvolt az elégtétele, és boldog volt.

Az eltelt évek alatt sokszor voltunk csónakkirán-

A fehér matrózblúzos fénykép a soproni felsőkereskedelmiben készült. Molnár Erzsébet az alsó sorban jobbról a második.

duláson, átevezünk a Duna túloldalára és a vársze-
gi erdőben este szalonasütés és eprészés közben
énekeltünk, meséltünk. Sokat fürödtünk a faddi
Dunában. Faddon voltunk először bálban. Arató-
bálban, ahová mi is hivatalosak voltunk. Voltam
szüreti bálon, Imre bátyám esküvőjén is táncoltam,
és egy szilveszteri bálon. Táncolni is falun tanultam
meg. Pesten már csak két-három alkalommal vol-
tam érettségi után táncolni, pedig szerettem volna,
de kevés alkalmam volt.

De visszatérve időben az intézeti életemhez,
egy-két év, és én már a hatodik osztályba kezdtem
járni. Ebben az évben ősszel olyan erősen gennyes
fülgulladásom volt, hogy gyógyításra elvittek a
nyíregyházi kórházba. Egész tavaszig voltam ott.
Már semmi bajom nem volt, de nem jöttek értem
Tokajból, én pedig féltem, hogy megint elveszítek
egy iskolaévet, ha nem tudok levizsgázni. Végül a
kórházigazgató előlegezte nekem az útiköltséget,

és kikísértetett a vasútállomásra. Az iskolában
már az ismétléseknél tartottak – s én akkor vet-
tem át az egész évi anyagot, s az osztállyal együtt
szerencsésen levizsgázhattam – kitűnőre. Ezen a
nyáron nem utazhattam haza. Felvételre készül-
tem Nyíregyházára a második polgáriba, s négy
tantárgyból különbözeti vizsgát kellett tennem,
például németből is. Velem együtt három-négy
olyan kislány volt, akinek kitűnő volt a bizonyít-
ványa, s így minket továbbtanulásra javasoltak. Aki
gyengébben tanult, és nem vitte haza az édesanyja,
még maradhatott a hatodik osztály elvégzése után,
tanulhatott szőni, fonni, csipkét verni, kötni, főzni
és a kertészeti ismereteket is. Ezután elhelyezték
őket dolgozni. Persze ezen a nyáron én is tanul-
tam, és kíváncsiságból egész jól megtanultam kézi
szövőgépen szőni. Törülközőket szőttem. Kötni,
horgolni már tudtam, és még a csipkeverést is
megpróbáltam.

Ősszel a felvételem jól sikerült, és elkezdtem a

Molnár Erzsébet a IV. polgáriban (III.ker.), alsó sor, balról a második

Érettségi
tablókép

második polgárit Nyíregyházán. Két hétig jártam a polgáriba, amikor hír érkezett az igazgatónőhöz, hogy a tokaji intézetet lezárták, mert trachoma-járvány van.¹² Minket, akik onnan jöttünk, azonnal vittek a nyíregyházi kórházba vizsgálatra, s rögtön ott is fogtak bennünket a fertőző osztályon. Fájdalmas kezeléseken vettünk részt. Majd visszavittek bennünket Tokajba, az időközben kórházzá alakított intézetbe. Májusig könyvet sem vehettünk a kezünkbe, felolvastak, meséltek nekünk, sokat sétáltunk a kertben. Naponta legalább öt alkalommal kezelték a szemünket csupa csípős, szúrós anyagokkal, ami után mindig lefeküdtünk az ágyunkra vagy a fűre. Kinyitni sokáig nem tudtuk a szemünket a kezelés után. Itt meg kell jegyeznem, hogy a kezelés után megoperálták a szemünket (skarifikálták, vagyis a szemhéjak belsejében lévő csomókat kikaparták, persze érzéstelenítéssel). Szomorú voltam, hogy megint bajban van a továbbtanulás. Hiába felvételiztem, az már érvénytelen. Szerencsére májustól olvashattunk, de az intézet még zárlat alatt volt.

Szorgalmasan tanultam az első és második polgári anyagát. Július végére engedélyezték a vizsgát a két osztályból egyszerre. Hiányzott bizony a szórakozás, a könyvek, regények olvasása! De most tanulni kellett. Eszembe jutott, milyen jó, hogy míg az öt elemet kijártam, én már az igazgatónő könyvtárából (neki kedvence voltam) csaknem minden Jókai-regényt elolvastam. Ennek is biztosan hasznát vettem, könnyen és gyorsan tanultam.

Sajnos időközben a nyíregyházi intézetben már betöltötték a helyünket, oda nem mehettünk vissza. Makón volt hely, szeptemberben oda utaztunk. Csak ott tudtuk meg, hogy ez az intézet nem hadiársvaház, hanem az ú.n. LIGA menhelye elhagyott gyerekek, és úgynevezett veszélyeztetett gyerekek részére. Bár akkor még így nem említették, hogy „veszélyeztetettek”. Az ellátás és a bánásmód sokkal rosszabb volt, valószínűleg visszaélések is történtek a gyerekekre szánt összeggel, mert például nekünk itt sokat kellett dolgozni, s az ellátásról ne is beszéljünk.¹³ Tízórai, uzsonna nem volt. A reggeli kávéba, ami mindig

jó sötét volt, semmi cukrot nem tettek. Vacsorára sokszor csak egy szelet üres kenyeret és egy darabka savanyú uborkát kaptunk. Én, és még egy kislány mindezt megírtuk édesanyánknak. Ők elvitték levelünket a Népjóléti Minisztériumba, s kérték, engedjenek haza bennünket. Ezt most már édesanyám is meg merete tenni, mert már volt lakásunk – egy suf-niból átalakított háromszor három méteres helyiség piros, natúr kőköcka padlózattal, egy kis ablakkal, s az ajtó rögtön az udvarra nyílt. Mondták ugyan a minisztériumban, hogy ne vigyenek el bennünket, levelünk alapján értelmes gyerekek látszunk, ki fogják vizsgálni a panaszunkat, és ha igazak, ők majd rendbe hoznak mindent. A két mama ragaszkodott a kiengedésünkhöz, mert attól féltek, hogy a panaszlevelek miatt majd bosszút állnak rajtunk.

Megkapták tehát az „elbocsátó levelet” azzal, hogy ezek után továbbtanulásunkkal nem foglalkoznak. Október 11-én a Nagy Lajos király úti polgári iskola negyedik osztályában kezdtem tanulni. Kitűnő lett a bizonyítványom félévkor és év végén is.

Ezután írtam egy kérvényt a Népjóléti Minisztérium részére. Személyesen vittem el. Addig-addig sürgölődtem előszobáról előszobára, míg egyszer, amikor egy előszobába bementem, éppen nyílt az államtitkár ajtaja. Kijöttek, én pedig a nyitott ajtón bementem, és csak nyújtottam a bizonyítványomat, s a kérdésre csak annyit tudtam mondani: „Nagyon szeretnék továbbtanulni.” Az államtitkár ráírt vala-

mit a kérvényemre, átadta a titkának, s barátságosan hazaküldött. Reménykedni nem is mertem.

Ezután más ismerős lányokkal együtt jelentkeztünk az Óbudai Labor Vegyészeti gyárába munkásnőnek. Fel is vettek. Gyógyszereket csomagoltam egész nap. Közben húgom is hazajött az intézetből, s mivel négyen már nem fértünk el a kis szobában aludni, Édesanyám a szomszéd néninél fizetett egy dívány-hálóhelyért.

Szerencsére ősszel írt a nénikém, hívott Faddra nyaralni bennünket. Anyám beleegyezésével otthagytam a gyárat, a keresetemen felruházkodtunk nyári holmival, és következett a boldog, gondtalan nyaralás. Eközben érkezett az értesítés a Minisztériumból: elhelyeztek engem az Isteni Gondviselő Megváltó Leányai¹⁴ által vezetett hadiárva-házba, s ott mondjam meg, milyen iskolában szeretnék továbbtanulni. Édesanyám elküldte nekem Faddra az értesítést. Nagyon boldog voltam. A rokonságom is, és azt hiszem, kicsit büszkéek is voltak akkor rám. Nagy dolog volt akkor szegénységben a továbbtanulás!

Ősszel Édesanyám lekísért. Mivel Budapesten nem vettek fel a tanítóképzőbe, attól már elment a kedvem, így a Felsőkereskedelmi Iskolát választottam.”

Molnár Ilona,
Molnár János özvegye
és Molnár Erzsébet

¹ Kőrösmező a Máramarosi-havasok hegyei között, a Fekete-Tisza partján, a Tatár-hágó közelében fekszik. Az I. világháborúban orosz, kozák támadás érte a környéket, a magyar és osztrák katonák súlyos harcok árán szorították ki a cári csapatokat. Ezekben a harcokban érte dédapámat halálos sebesülés. Különös egybeesés, hogy épp most dolgozom Bangó Aliz keramikus-etnográfussal közös könyvünk kéziratán. A Kőrösmező és környéke hucul kerámiáin megjelenő epikus motívumokhoz írok meséket. Aliz számtalanszor járt a vidéken, és meg is koszorúzta az I. világháborúban elhunyt magyar katonák síremlékét. Vagyis járt abban a temetőben, ahol dédapám nyugszik...

² Hála Istennek nem tömegsírbán. A kőrösmezei temetőben állnak az első világháborúban elhunyt katonák sírjai.

³ Etelközben? Nem akartam hinni a szememnek. A google-térkép utcakeresőjével azonban megtaláltam Faddon az Etelköz utcát. Szép, rendezett utca, régi házakkal.

⁴ A háború Faddon is, ahogy a hátországban mindenütt, rendkívüli mértékben átalakította, megnehezítette az itt maradottak, az életben maradottak életét: „*A négy évig tartó világháború óriási veszteségekkel járt. A katonáknak mozgósított 600 emberből 74 elesett, 55 nyomtalanul eltűnt, 37 megrokkant, 90 pedig hadifogságba esett. A balkáni- és az orosz front közötti csapatmozgások, a beszállásolások, a hadigazdaság felőrölte a falu gazdasági erejét. Nem volt üzemanyag, szakképzett munkaerő a malmok működtetéséhez...*” (Wikipédia)

⁵ Hátborzongató, hogy Nagymamám micsoda tárgyilagossággal ír arról, hogy húga úgy születik meg, hogy édesapjuk már hősi halott. Arról, hogy a kislány eleve félárvaként születik a világra. Semmi érzélgés, semmi önsajnálát. Újra és újra meglep, hogy a gyerekek számára valóban az a természetes – még a legnagyobb borzalom is –, ami körülveszi őket.

⁶ „Hadiözveggy” Micsoda szó... Akárcsak a „hadiárva”. Abszurd, a személyes tragédiákat egyetemessé tevő, intézményesítő fogalmak. Az egyes ember kategóriává válása mindig hátborzongató. Hiszen tömegek váltak özvegyé és árvává az I. világháború következtében.

⁷ A BSZKRT-ot – a köznyelvben csak „beszkárt”-ként emlegetett – Budapest Székesfőváros Közlekedési Részvénytársaságot csak 1922. december 22-én alapították. Tehát négy évvel a háború vége után. Dédnagyanyán tehát valószínűleg a vállalat elődszervezeténél, a BEVV-nél helyezkedett el.

⁸ Hogy Budapesten még a háború befejezése után is milyen sokáig gondot jelentett a legalapvetőbb élelem, a kenyér beszerzése, arról József Attila 1919 telére visszaemlékező sorai is tanúsodnak a *Kései sirató*-ban: „*Utoljára Szabadszállásra mentem, a*

hadak vége volt/ s ez összekuszálódott Budapesten/ kenyér nélkül, üresen állt a bolt.”

⁹ A hadiárvak és hadiözvegyek ellátásáról részletesebben ld. *Suba János Az Országos Hadigondozó Hivatal* című tanulmányát : http://epa.oszk.hu/02100/02176/00007/pdf/RTF_21_123-139.pdf

Az emlékirat itt nem idézett részében egyébként arról is szó esik, hogy a honvédek és a tisztek árvái nem azonos bánásmódban részesültek gondozásukkor. Mást jelentett „tiszthadiárvának” lenni, mint egyszerű „honvédárvának”.

¹⁰ A tokaji árvaház épülete a XV-XVI. században Pálos rendi kolostor volt, majd a Rákócziak fejedelmi háza. 1714-től kapucinus kolostor és templom, később a Degenfeld, majd a Tisza család tulajdona. 1920-tól hadiárvaház, tüdőkörház, ma pedig ápoló-gondozó otthon.

¹¹ Történelmi méretekben és távlatokban, egy világgégés alatt és után nyilván semmilyen jelentősége nincs a saját ruhának, egy pár arany fülbevalónak. Mégis érdemes elgondolnunk, hogy egy félárva gyerek számára idegenbe kerülve milyen jelentősége van a saját tárgy közelségének. Természetesen a fent idézett viszonyok közt, ahol ruhátlan árvák is érkeztek, az efféle érzékenység fel sem merülhet. Érdemes azt is átgondolnunk, hogy ma mekkora jelentőséget tulajdonítunk gyermekeink nevelésének, minden apró részletre odafigyelve. Párhuzamosan azzal, hogy egyre több hasonló mértékben kiszolgáltatott sorsú gyerek él közöttünk – bár nálunk épp nincs háború.

¹² Magyarországon az I. világháború éveiben terjedt el az Ázsiából származó súlyos, baktériumfertőzés okozta szembetegség, mely gyakran vaktságot okoz.

¹³ Ez az a szervezet, melyről József Attila is megemlékezik *Curriculum Vitae*-jében. Gergely Ferenc írása részletesen bemutatja az Országos Gyermekvédő Liga történetét: http://www.orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/4.20.1/1999_166_169_gergely_ferenc_orzagos_gyermekvedo.pdf A hivatalos változat és a nemes szándékok azonban, ahogy annyiszor, ebben az esetben is sok pontban eltértek a valóságtól.

¹⁴ A rend neve helyesen: Isteni Megváltó Leányai. Az általuk vezetett tanintézmény adatai: „*Isteni Megváltó Leányai Női Felső Kereskedelmi Iskolája, Sopron, gr. Klebelsberg u. 3. sz., 1922-1948: A tanintézet mellett fokozatosan építették 4 évfolyamos iskolává. A r. anyaházában alapították. 1927: az újonnan épített Szent József Intézetbe költözött. Külön tornaterme volt, udvara 1350 m², sporttelepe 2752 m². 1937: a 4 o-ban 74 tanuló (ebből 68 internátusi) 10 írógépet használt; ig.: M. Gulyás Alice.*” (Magyar Katolikus Lexikon)

H. Hadabás Ildikó

Érted is szól

(1914-1918)

*Ec-pec-kimehetsz,
Holnapután bejöhetsz...*
kimehetsz, kimehetsz –
Soha!
Soha nem lesz visszaút
a föld alatti szikla
alagútból, ahol
térdre nyomorítva kúszik az idő,
s mozdíthatatlan tömbjét vésik
– háború gyomrának, hegyek poklának
fénytelen mélyiben –
árkász század árva polgárai,
alföldi parasztleányei
a pasubioi, a Szamár szigeti idegenben.

Holnapután bejöhetsz...
Mi lesz holnapután? lesz-e?
vagy tovább magasodik
a csont- katedrális,
s a tenger vörösébe,
Pasubio olasz sziklaerődítményébe
belehullámszik az Alföld végtelenje,
– ahol a csillagok körbeölelték a Földet,
s a Föld visszaölelte a csillagokat –
hogyan megkapaszkodhass valamiben?

*Holnapután bejöhetsz,
Cérnára-cinegére...*
már csak mondóka-töredékek
imbolyognak a visszánézések
reménytelenségében,
s homályosul a rég-volt boldogsága,
amikor anyád ölében ültél,
amikor szavaid se voltak,

semmid sem volt,
nem volt időd,
se kezdete se vége,
léted volt csupán,
és hazád.

Ugorj cica az egérre!
... és aztán semmi...léted?
a végén azt se bántad,
hogy ennyi volt csak,
s háborúba kivert életed,
ahogy tízezreké
értelmetlenül eltűnt,
mások által megszegetve veled
a *ne ölj, ne kívánd...* tiltás parancsát,
szádon, szájukon hagyva
a máig hangzó kérdést:
miért? kiért? MIÉRT?!!

A zalaegerszegi cs. és kir. Hadifogolytábor felépítése 1915/16-ban

Az idei esztendőben emlékezik meg a vén kontinens és a világ a Nagy Háború kitörésének centenáriuma-ról. Mindannyian jól ismerjük I. Ferenc József császár és király Népeimhez! című kiáltványában 1914. július 28-án Bad Ischlben megfogalmazott sorait „Mindent megfontoltam és meggondoltam.” Majd kezdetét vette az emberiség addigi legnagyobb háborúja, amely rögtön elkezdte szedni az áldozatait, s számos katona esett hadifogságba ezzel nem kis feladatott adva fogságba ejtőiknek. Baja Benedek a Hadifogoly magyarok története című könyvben így ír az orosz hadifogságba esett katonáink ’fogadásáról’: „A világháború elején orosz fogságba eső katonáink megfelelő bánásmódban részesültek. Az orosz katona, főként a tiszt, megadja az ellenfélnek a megillető tiszteletet. Hiszen jól tudja, hogy: ma nekem, holnap neked, - a legközelebbi jövő ugyanilyen sorsot tartogathat az ő számára is.”¹

Nem sokkal a háború kitörését követően Csány László zalacsányi szülőházába hat orosz katonát szállítottak. Név szerint Dmitrij Malejev ezredes, Ivan Vojejkov, Pjotr Wroblewsky, Robert Weibert, és Pjotr Lapkov kapitányokat. Akik a magyar kormánytól zsoldot kaptak, s 24 magyar baka őrizte őket.² Rövidesen viszont a megnevezett hat tisztnél jóval több hadifogságba esett idegen katona elhelyezése merült fel egy Zalaegerszegen felépítendő hadifogolytáborban.

A tábor építésének okai a növekvő hadifogolylétszám miatt egyértelműek voltak. Ahogy ezt a Frankfurter Zeitung adatai is alátámasztották. A német

újság adatai szerint az Osztrák-Magyar Monarchiának és Németországnak összesen valamivel több, mint egymillió hadifoglya volt, s ebből 692 ezer volt az orosz, 237 ezer a francia, 50 ezer a szerb, 37 ezer a belga, s 19 ezer az angol.³

1915 tavaszán már a tervezett hadifogolytábor foglalkoztatta a zalaegerszegieket. Akik között az volt akkoriban „...a félelem, hogy ennek a rengeteg embernek az élelmezése az egerszegi amúgy is rendkívül magas élelmiszerárakat még feljebb fogja hajtani: teljesen alaptalan.”⁴ Szóltak a hírek a Zalamegye 1915- április 4-i számában. Majd rögtön meg is nyugtatták a helyi közvéleményt, mivel közölték, hogy a foglyokat a katonai raktárak készleteiből fogják élelmezni, s nem az egerszegi piacról szerzik be szükségleteiket.⁵ Bár ezen ígéretek ellenére a későbbiekben mégiscsak szabályozni kellett, hogy mikor lehet a fogolytábor lakóinak élelmiszert vásárolni az egerszegi piacon.

A tervek szerint a várostól északra Egervár irányában kihasználva a zalaszentiváni vasútállomás közelségét. Az egykor a honvédhuszárok számára fenntartott katonai gyakorlótéren kívánták felépíteni a 20.000 hadifogoly befogadására alkalmas tábort. E miatt több magas rangú katonatiszt érkezett a városba tárgyalásokat folytatni a hadifogolytábor miatt.⁶

A Magyar Paizs április 15-i száma már kész tényként közölte a táborépítést. Amelyek kezdetben mindösszesen 12 hét alatt szerettek volna felépíteni.⁷ A lap úgy tudta, hogy a rabok szőlőtelepe mellett még azon a héten elkezd három építőmester (Fuchs,

¹ Baja Benedek - Lukinich Imre - Pilch Jenő – Zilahy Lajos (Szerk.): Hadifogoly magyarok története. Második kötet, Az oroszországi hadifogság és a magyar hadifoglyok hazaszállításának története. Athenaeum, Budapest., 1930. 35. o

² MP XVI. évf. 29. sz. 1915.07.22. 2. o.

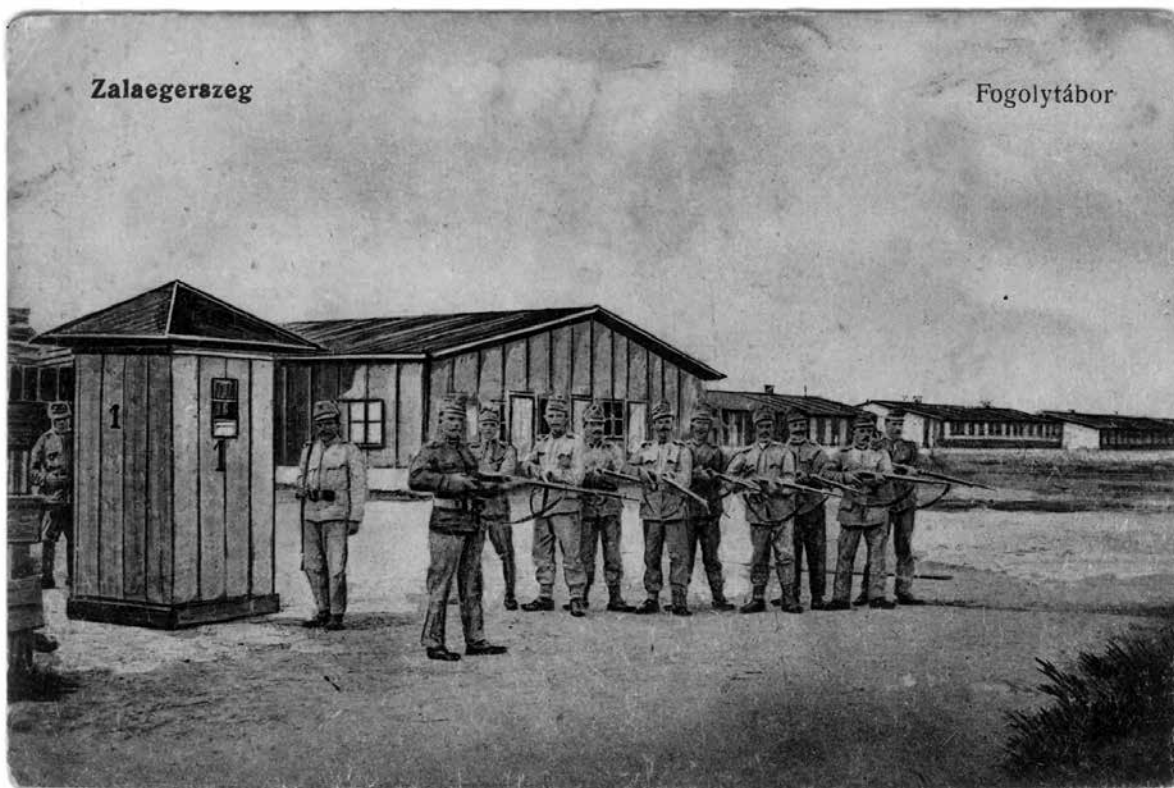
³ ZK 54. évf. 17. sz. 1915.03.01. 3. o.

⁴ ZM XXXIV. évf. 14. sz. 1915.04.04. 2. o.

⁵ ZM XXXIV. évf. 14. sz. 1915.04.04. 2. o.

⁶ ZM XXXIV. évf. 14. sz. 1915.04.04. 2. o.

⁷ MP XVII. évf. 6. sz. 1916.02.20. 2. o.

Őrség a hadifogolytáborban valamikor 1916 körül (Göcseji Múzeum)

Grósz, Morandini) vállalkozása a fogolytábor építését. Ekkor úgy vélték, hogy a beruházás eredményeként egy új város épül majd fel.⁸ A Zalamegye című lap már május 16-án arról számolt be, hogy Pózvánál vasúti kiterőt építettek a tábor számára,⁹ s egy hét múlva már jelentették olvasóiknak, hogy az építkezés gőzerővel halad. S a vállalkozók rengeteg munkást foglalkoztatnak, hogy a 12 hetes határidőt be tudják tartani, hogy a deszkaváros felépülhessen.¹⁰

Az építkezés kezdetén több probléma is felmerült, ezek közül az egyik az volt, hogy az alapozási munkálatok során még nem találtak iható vizet az addig megfúrt kutakkal. E mellett nagyobb probléma volt, hogy június elején híre ment annak, hogy a fogolytábort a Veszprém megyei Csóton építi fel a Fuchs és Grósz cég. Erről Morandini Tamás a vállalkozás alkalmazottja is beszámolt lányának, Máriának.¹¹

⁸ ZM XXXIV. évf. 14. sz. 1915.04.04. 2. o.

⁹ ZM XXXIV. évf. 20. sz. 1915.05.16. 2. o.

¹⁰ ZM XXXIV. évf. 21. sz. 1915.05.23. 2. o.

¹¹ ZM XXXIV. évf. 18. sz. 1915.05.02. 2. o., MP XVI. évf. 22. sz. 1915.06.03. 2. o., Megyeri Anna: „A földre építék, az égben bízom” A Morandini építészcsalád a Monarchiában. Salla Közhasznú Alapítvány, Zalaegerszeg, 2010. 188. o. továbbiakban: Megyeri 2010

Ekkor az addig felépített egy-két barakkot lebontották.¹² Végül elvetették azt a lehetőséget, hogy másutt húzzák fel a barakkvárost, amint arról a Magyar Paizs június 24-i száma beszámolt. „Az orosz fogolytábor mégis meglesz Zalaegerszegen a 20 ezer ember számára. Közben, mikor előbb az építéshez kezdetek, új terv állott elő, hogy más város határán lesz, félbe is hagyták, amely változásról akkor hírt is adtunk. Pár hét múlva azonban a tervet visszaállították eredeti alapjára s most nagy lendülettel nekifogtak. Tíz épületet már fel is állítottak az említett szép erdei fennsíkon. 50 épület lesz, mindenikben 400 orosz fogoly s ezenkívül a kétezer ör számára külön. – A munkát tíz hét alatt kell elvégeznie a Fuchs-Grósz-Morandini vállalatnak.”¹³ Rövidesen újabb hírek érkeztek az építkezésről. Amely azokban a hetekben rohamléptekkel haladt. Sikerült június végére 20 barakkot felépíteni, s egy újabb kút fúrása során, 36 méteren bővizű forrást találtak – a vizet megvizsgálták -, de 100 méter mélységig folytatták a fúrást, s végül meglelt a korábban hiányzó ivóviz.¹⁴

¹² ZM XXXIV. évf. 25. sz. 1915.06.20. 2. o.

¹³ MP XVI. évf. 25. sz. 1915.06.24. 3. o.

¹⁴ ZM XXXIV. évf. 26. sz. 1915.06.27. 2. o.

A beruházás gyorsaságának eredményeként július közepén már megteremtődött annak a feltétele, hogy ezer orosz hadifoglyot Zalaegerszegre szállítsanak. E mennyiség csak kis részét tette ki annak a létszámnak amelyre – 20 esetleg 30 ezer fő – tervezték a tábort. A foglyokat a m. kir. XXIV. népfőlkelő őrzészlőalj 2000 bakája felügyelte,¹⁵ akiknek a parancsnoka a nagylengyeli Ferenczy József csendőr őrnagy lett.¹⁶ A hadsereg ebben az időben elkezdte az őrségnek és a hadifoglyoknak beszerezni a létfenntartáshoz szükséges konyhai és étkezési eszközöket, s egyéb felszereléseket. Rövidesen megérkezett az újonnan felállított cs. és kir. Hadifogolytábor (K. u. K. Militärabteilung für das Kriegsgefangenenlager in Zalaegerszeg) parancsnoka Neszveda Richárd vezérőrnagy és helyettese Radl Emánuel huszár ezredes,

A zalaegerszegi cs. és kir. Hadifogolytábor szükségpénzei (Göcseji Múzeum)

¹⁵ 1916-ban a magyar királyi honvédelmi miniszter 126300/4. 1916 sz. rendelete alapján olyan katona, aki arcvonalbeli szolgálatra alkalmas volt, azt fogolytáborba – elvileg – nem lehetett szolgálatra beosztani. MNL ZML V. 1607. Zeg. v. polg. ir. 1916 3901-5522 62. d. 5125/1916. 1916.04.30.

¹⁶ MP XVI. évf. 28. sz. 1915.06.15. 3. o., Megyeri 2010 188, 220. o.

s híre jött annak is, hogy újabb 800 ezúttal mongol hadifogollyal gyarapodik a létszám Pózván.¹⁷

Ebben az időszakban Darányi Ignác a Hadifoglyokat Gyámoló és Tudósító Hivatal nevében arra kérte a gazdákat, hogy bánjanak rendesen a munkára kapott hadifoglyokkal az aratás idején és tartsák be az egészségügyi és szociális követelményeket. S foglyot csak akkor vegyenek igénybe, ha nem áll rendelkezésre már helyi munkaerő. Darányi felhívta a figyelmet arra is, hogy az idegen foglyokkal való bánásmód meghatározza/meghatározhatja a hadifogságba esett magyarok katonákkal való bánásmódot is,¹⁸ ezért azt kérte, hogy a foglyokban ne az ellenséget lássák.¹⁹

A zalaegerszegiek körében jelentős érdeklődés volt ekkoriban a hadifogolytábor iránt, ebben az újdonságnak komoly szerepe volt, ahogy Matlák József a Zalamegye hasábjain összefoglalta: „Új szórakozást fedeztek fel az egerszegiek. Vasárnaponként, amikor elül a munka zaja, kimennek Pózva felé – muszkát [orosz] nézni. Egész karavánokat látni kifelé haladni, vagy vissza igyekezni... lehet akármilyen nagy a sár és zuhoghat bárhogyan az eső. Sok ember kíváncsiságát izgatja, hogy milyen lehet az élet ott a karámon belül? Mi van a „a világot jelentő deszkák” alatt, amely deszkákból az ideiglenes barak össze van róva.”²⁰ E nagy érdeklődésre való tekintettel Keresztúry József helyettes polgármester szeptemberben figyelmeztette a város polgárait, hogy senki se teheti be a lábát a tábor területére, s a parancsnokságot ez irányú kérel-

¹⁷ ZM XXXIV. évf. 30. sz. 1915.06.25.

¹⁸ A hadifogságba esett magyarok helyzetét jól szemlélteti az alábbi levél, amelyet a zalaegerszegi Vajda Géza hadapródjelölt írt családjának az oroszországi fogságból 1915-ben. „Herrn Áron Vajda in Zalaegerszeg Wlassics-utca 72. Lieber Vater. Am 14. Juni bin ich bei den Dorf a Helyzet gefangen. Was machen die Kindern der Rossz und Rettenetes. Jetzt geht es mir schon gut. Ich lasse mein Grossvater der Étkezés, und die Grossmutter Borzasztó grüssen. Mit den gefangenen von Przemysl sind wir zusammen. Mit mir ist der Kadett Kis, und Udvarba der Fänrich Vagyunk, der Lautenant Beszoritva. Oberlautenant Zsarolnak, und Ahol, der Hauptmann Lehet. Schreibe sofort auf diese Adresse. Kriegsgefangenen Vajda Géza Kadett asp. In Simbirsck an der Volga Ungarische Gruppe.” A levélbe elrejtett magyar szavakkal jelezte a fiatal hadapródjelölt a valódi helyzetét, amely e szavakat összerakva így foglalható össze: a helyzet rossz, rettenetes, étkezés borzasztó, kis udvarba vagyunk beszorítva, zsarolnak, ahol lehet. ZM XXXIV. évf. 32. sz. 1915.08.08. 2. o.

¹⁹ MP XVI. évf. 29. sz. 1915.07.22. 2. o.

²⁰ ZM XXXIV. évf. 31. sz. 1915.08.01. 1. o.

meikkel ne zaklassák, mert belépési engedélyt nem adnak ki.²¹ A folyamatosan építés alatt álló táborban szeptember során tbc-ben négy orosz katona elhunyt. Emiatt a Zalaegerszegen riadalom támadt, mert úgy hírllett, hogy a foglyok tífuszosok voltak.²² A Rémhírek miatt Nesweda Richárd vezérőrnagy a tábor főparancsnoka és a tábor főorvosa dr. Halász Vilmos kénytelen volt megnyugtatni az egerszegieket, hogy aggodalomra semmi ok, ugyanis a fogolytábor gondozott és tiszta,²³ s teljesen csatornázott, ami megakadályozza a járványnak a városba való átterjedését.²⁴ Ugyanakkor nemcsak megbetegedések keltették fel a helyi közvélemény figyelmét az egyre jobban benépesedő, de még épülőfélben lévő táborral kapcsolatban. Október 14-én a Magyar Paizs, arról adott hírt,²⁵ hogy néhány orosz megszökött a fogolytáborból, de a Szerbia felé menekülő katonákat elfogták.²⁶

1915 októberében már készen volt 40 db épület (e fűthető deszkaépületeket kátránypapírral vonták

be, s padlóval látták el)²⁷ amelyekben egyenként 400 foglyot kívántak elhelyezni. Ekkoriban 3500 hadifogoly és 1600 őr tartózkodott a hadifogolytáborban, amelynek a befogadóképességét bővíteni akarták annak érdekében, hogy akár 56 ezer fő is elférhessen ott. Akkoriban úgy gondolták, hogy azoknak a foglyoknak, akiknek nem jut majd hely a meglévő épületekben azokat ideiglenes barakkokban helyezik el.²⁸

Ugyanebben a hónapban október 6-án az építési vállalkozó Fuchs és Grósz céget a vármegye alispánjánál feljelentették, mert a vállalkozás által felvett fuvarosok azonosak voltak azokkal, akiket a nevezett cég a törvényhatósági utaknál kavicsszállításra alkalmazott. S emiatt el lettek vonva e fuvarosok az útépitésektől, emiatt kérte az alispán a város polgármesterét, hogy állapítsa meg kinek a megbízásából lettek felfogadva a fogolytábor építéséhez. Valamint azt kérte még az alispán, hogy a fuvarosok szerződéses kapcsolatban voltak-e a törvényhatósági utak építése miatt a Fuchs és Grósz céggel.²⁹

Az építkezésről, a tábor és a város kapcsolatának neuralgikus pontjairól 1916 februárjában már a következő tájékoztatást lehetett olvasni a helyi sajtóban: *„A legújabb hír szerint a február hó folyamán az összes irodák és tisztek elfoglalják táborbeli lakásukat! Vagyis Egerszeg megszűnik tábor lenni? Ez helyes; mert hiszen az örnek a fogoly mellett a helye. És fölteszem, hogy a tisztek részére is szép kényelmes barakkokat építettek. Igaz, hogy ha nálunk az emberek a jövőre is gondolnának, akkor a sok millió kiadáshoz hozzácsaptak volna még egy milliót és a fogolytábor alkalmas helyén a tisztek részére építettek volna néhány állandó jellegű, szilárdabb épületet, amelyek aztán ezen borzalmas háború elmúltával jók lettek volna huszárkaszárnyának! Ezzel a szegény várost is mentesítették volna egy nagy gondtól. Így majd egy óriási korhadat fahalmaz marad meg a nagy telepből. Eszmefuttatásom végére hagytam egy igen nagyon fontos kérdést. Mint mondják, a tisztek és az irodák is kiköltöznek, azonban továbbra is a mi postánkat akarják használni! Hát ez abszurdum volna! Itt össze kell fogni az egész városnak, segítségül kell hívni a vármegyét is, a postaigazgatóság-*

²¹ Megyeri 2010 188. o.

²² Ebben az időben Zalaegerszegen 3500, míg a megyében összesen 5000 hadifogoly volt, akik közül 30 főnek volt valamilyen megbetegedése, de semmilyen ragályos kórt egyiknél se mutattak ki, amit az egyik bécsi klinika is megerősített. MP XVI. évf. 37. sz. 1915.09.16. 2. o.

²³ A fogolytáborban jelentős gondot fordítottak a tisztaságra, a fertőtlenítésre. S a táborba érkező új hadifoglyokat előbb elkülönítették a többi fogva tartott katonától. ZM XXXIV. évf. 31. sz. 1915.08.01. 1. o.

²⁴ Itt kell megjegyezni, hogy szemben a Zalaegerszeg városában tapasztaltakkal, a pózvai fogolytáborban víztornyok segítségével táplált vízvezetékek valamint derítőkkel ellátott csatornák voltak. S a higiéniai viszonyok olyan jók voltak, hogy a tábor parancsnoksága nevében Ferenczy József csendőr őrnagy fel tudta ajánlani 1916 őszén a városba érkező erdélyi menekülteknek a fogolytábor fürdőit és mosodáit a hadsegélyező bizottság ülésén. Megyeri 2010 189. o.

²⁵ Az 1915. november 11-i számban arról tudósított a Magyar Paizs, hogy a fogolytáborban két orosz katona összeverekedett, s ennek következtében egyikük meghalt. A cikk szerint a tettest megbüntették. MP XVI. évf. 45. sz. 1915.11.11. 3. o.

²⁶ Zala vármegye alispánja az összes főszolgabírónak és polgármesternek jelezte, hogy a zalaegerszegi cs. és kir. Hadifogolytábor parancsnokságának 885/915 sz. megkeresése alapján az elfogott vagy csendőr-, rendőrkézre jutott hadifogoly szökevényekért 10 és 20 korona közötti jutalom jár, amit a táborparancsnokság előterjesztésére a pozsonyi katonai parancsnokság fizet ki saját belátása szerint. MNL ZML V. 1607 Zeg. v. polg. ir. 1917 3095-4658 69. d. 1297/1915. 1915.09.15., MP XVI. évf. 40. sz. 1915.10.14. 4. o.

²⁷ ZM XXXIV. évf. 31. sz. 1915.08.01. 1. o.

²⁸ Megyeri 2010 189. o.

²⁹ MNL ZML V. 1607/B Zeg. v. polg. ir. eln. biz. 1915-1917 357. d. 23299/ni1915

got is és a kormányhoz kell fordulni, hogy ezeknek az állapotoknak vége szakíttassék! Mindenekelőtt azonban a parancsnokló tábornok úrhoz kell fordulnunk. Ő méltóságát, mint egy kedves, figyelmes, barátságos s gavallér embert ismerjük. Ő bizonyára be fogja látni, hogy nincs értelme minket továbbra is megnyomorítani, akkor, amikor a tábornak külön megállóhelye van, amikor a foglyok közt és az őrség közt is bizonyára lesznek volt postaalkalmazottak. Én különben úgy vagyok informálva, hogy az eddig létező minden fogolytábornak külön postahivatala van. Miért ne legyen ilyen az egerszegi fogolytábornak is?³⁰

Végül a fogolytábor tisztai barakkjai 1916 márciusára elkészültek és ekkortól költöztek ki az őrség tisztjei és hivatalai a táborba, ezzel az aktussal gyakorlatilag a fogolytábor építése befejeződött.³¹

Maga a hadifogolytábor a pozsonyi katonai parancsnokság területéhez tartozott, s a zalaegerszegi mellett az alábbi településeken volt még ilyen jellegű tábor: Kenyérmező, Somorja, Ostffyasszonyfa, Hajmáskér, Sopronnyék, Csót, Boldogasszony, Nagymegyér, Nezsider.³²

A fogolytábor elhelyezése Zalaegerszeg számára gazdasági értelemben hasznot hozott, s eleinte a város lakossága is nagy örömmel vette tudomásul a szokatlan intézmény megtelepedését, de ahogy a háború egyre inkább elhúzódott, úgy változott a helyiek véleménye is a Pózván felépített barakkvárosról amint annak hangot is adtak 1917-ben a Magyar Paizsban: „*Kedves vendégek ezek a hadifoglyok és fogolyörök, akik pl. a zalaegerszegi fogolytáborban laknak és jóllaknak. Egy várost alkotnak. Hogyne? 20, vagy 30 ezer ember számára csinálták. Sok millióba került. Három Zalaegerszeg is kitelnék belőle. Ám a foglyok nincsenek mind itthon. Egyes gazdáknál vannak szanaszét, dolgoznak, s jobban élnek mint az itt ülők. De nem erről akarok beszélni: Hanem arról, hogy milyen jótéteménnyel vannak ezek irányunkban! Milyen híres, boldogságos város lett általatok ez a Zalaegerszeg! Mikor szerencsénk volt megszerezni ezt a nagy dicsőséget, hogy lett fogolytáborunk, mint lel-*

kendeztünk a nagy öröm miatt. Mennyi ember milyen nagy forgalom! Mekkora dicsőség! Hogy nekilendül az ipar és kereskedelem! Bizony szép dolog ez a dicsőség! És dicsőséges dolog az a boldogság! Ha meg akarsz venni egy krumplit 10 fillérért, a kereskedő megveszi az orrod elől húszért s eladja a fogolytábornak 25-ért. Mert ha nekünk civilbagázsnek nem muszáj is, de a katonának muszáj ennie. S annak van pénze. Mondok egy másikat és ez teljes valóság: Deszkás szekerekkel hordják ki a tőköt a fogolytábornak. Disznóink elől is eleszik az ételt. Egy tők volt hajdan 4 fillér, most 200 fillér, 50-szerte drágább. Dicsőséges Zalaegerszeg!”³³

A tábor 1915/16-os felépítése után bekapcsolódtak a hadifoglyok a környék gazdasági életébe, s csak teltek az évek, s újabbnál újabb fogolyszállítmányok érkeztek orosz, szerb, román és olasz hadifoglyokkal Zalaegerszegre, de ez már egy másik történet...

Rövidítések:

MP: Magyar Paizs

ZM: Zalamegye –Zalavármegyei Hírlap

ZK: Zalai Közlöny

MNL: Magyar Nemzeti Levéltár

ZML: Zala Megyei Levéltár

Zeg.: Zalaegerszeg

v.: város

polg.: polgármesterének

ir.: iratai

eln.: elnöki

biz.: bizalmas

³⁰ MP XVII. évf. 6. sz. 1916.02.20. 2. o.

³¹ Megyeri 2010 189. o.

³² A hadügyminisztérium 10. osztályának 1915/666000 számú rendelete alapján valamennyi Magyarország területére kiadott hadifoglyot a pozsonyi katonai parancsnokság területén lévő hadifogolytáborokba kellett felvenni. MNL ZML V. 1607 Zeg. v. polg. ir. 1917 3095-4658 69. d. 1297-1915, 1915.08.22.

³³ MP XVIII. évf. 24. sz. 1917.09.23. 1. o.

Történelem töröksípra

– Légnyomást kapott a nagy háborúban – magyarázta nagyanyám.

Nagyanyámnak a nagy háború az elsőt jelentette, a tizennégyest, a másodikat csak így emlegette: ez a mostani háború.

Józsi bácsi ült a lépcsőn, fújta a töröksípot.

– Régebben beszélt is, mesélt erről-arról – legyintett nagyanyám. – Leginkább olaszokról, ott volt valahol Doberdónál. A fél város fiait odavitték, oszt vagy visszajöttek, vagy nem.

– Nagyapa visszajött – mondtam, végre valamit értettem az egészből

– Nagyapád Galíciában volt, nem a taljánoknál – igazított helyre a mami –, de tényleg hazajött. Pedig megjárta Szibériát, biztos neked is mesélt róla.

Józsi bácsi új dalt kezdett a sípján.

– Nagyapi sokat mesél – bólogattam –, de se óriás, se törpe, még királyfi sincs bennük. Nem érdemes rá hallgatni. Apa tud igaziakat, tündérlonókat, sárkányosokat...

– Igaziakat! – sóhajtott nagyanyám, s elment megetetni a tyúkokat.

1952 nyara volt, félelmekkel terhes, veszett nyár. Csak Józsi bácsi nem félt semmitől, ült a konyhájukba vezető lépcsőn, és muzsikált. Három lépcső vezetett fel a házba, sosem ült a felsőre, sosem az alsóra, mindig a középsőre huppant le, annak is a bal szélére, soha máshova. Fújta a töröksípot, elmélyülten, fújta szinte egész álló nap.

– Szépen tárogatózik az öreg – ismerte el nem egyszer apám, azt hiszem, egyedül ő gyönyörködött benne. Na, ja, csak hét végén, szombat estére jött haza, vasárnap éjjel utazott is vissza, nem hallgatta egész héten a folyton ismétlődő műsort.

– Nem tárogató az – mondta neki olyankor anyám. – A tárogató későbbi, gyári hangszer, ez az igazi, ilyet fújtak Balogh Ádám táborában. Hej, Rákóczi, Bercsényi...

– Töröksíp – nagyanyám sokszor kiállt a lánya mellett. – Amíg makogott a szomszéd, mindig úgy hívta.

– Egykutya az – tett rendet nagyapi, előkotorva a disznóól pallásáról a demizsont. Disznó már három éve nem rőfögött rá, kacsza, liba se keveredett a lába elé. Néhány tojós tyúk, pár izgága jérce, meg egy vén kakas – erre olvadt a hátsóudvar gazdasága. De bor még adódott a becehegyi komától, na, nem hordószámra, maga elől is dugdosta az öreg, mielőtt leengedte hűlni a kútba. Így is gyorsabban fogyott a kellesténél. Békebeli rizling ez, mondogatta, nem látott egy árva kukoricaszárat sem. Azt rebesgették, hogy a bolti bor cirokból meg kukoricából készül, az igazi megy jóvátételbe. De én ezt sem értettem, miért is értettem volna.

– A Józsi bácsi egy hős és egy veterán – súgta meg nekem a titkot a karmolós Jóska, a szemben lakó menekült család nálam alig idősebb fia. A hős az – magyarázta – aki legyőzi az ellenséget, a veteránt meg nem tudom, de az is ilyesmi. Négy-ötéves eszünknek ez több volt, mint elég.

Sokat voltam egyedül, sem anyám, sem nagyanyám nemigen ért rá napközben pátyolgatni. Az akkor még egyetlen öcsém ágyban fekvő beteg volt, fogyatékos, mint ma mondják, vele nem játszhattam, bátyáim meghaltak a negyvennégy őszi bombázásban, a velem-korú Árpád utcai gyerekekkel csatangoltam az utcán, de őket sokszor eltiltották tőlem. Hogy volt-e erre okuk az aggódó szülőknek, vagy csak a mindent átszövő félelem irányította őket, nem érdekes.

Így hát minden nap meglátogattam Józsi bácsit, aki egykedvűen fogadta ismétlődő átruccanásaimat. Nem szólt, hozzám sem szólt, csak fújta, fújta a töröksípot. Néha huncutul rám kacsintott, mutatta, látja, hogy megjöttem, de ebből állt minden társalgásunk. Pedig én kérdeztem tőle mindenfélét, hiszen a szomszédok között több isonzói, doberdói hadfi is akadt, akik kevésbé fukarkodtak a szóval, volt miről kérdeznem.

Többnyire kuruc dalok, betyár nóták, negyvennyolcas indulók helyettesítették a választ, akár azt kérdeztem, tényleg ettek e macskát az olasz katonák, akár azt, hogy hány ellenséggel végzett naponta.

– Ne maceráld már – szólt rám a kerítés másik oldaláról a nemszeretem Sári néni –, mindenre válaszol a síp, csak figyelj.

Figyeltem én alaposan, máig fel tudom idézni az összes dallamot, később a legtöbbszörhöz szöveget is tanul-
tam, de hogy valamire válaszoltak volna, nem hiszem.

– Mi az a légnyomás? – kérdeztem egyik este nagyanyámat.

– Az olyan katonai izé, nagyapit kérdezd – jött zavarba. – De megbolondítja az embert.

Nagyapji épp a kocsmában heveskedett, így a karmolós Jóskát faggattam ki. Ő tudta.

– A bicikli-belsőben van, pumpával tesszük bele, tudhatnád – mondta az idősebb fölényével.

– Hogy kapja azt az ember? – firtattam tovább.

– Biztos a kerékkel együtt – vélte.

– Nagymami mondta, hogy Józsi bácsi olyat kapott... Attól nem akar beszélni.

– Nincs annak biciklijé – intézte el a dolgot Jóska.

Próbáltam faggatni persze az öreget is, de ő csak fújta, fújta.

Másnap nagyapji otthon tett-vett, ideje volt, hogy megkérdezzem.

– Mi az a légnyomás, és hogyan lehet olyat kapni?

– Ja, a Józsi szomszéd légnyomása – hümmögött nagyapji. – Hát hallhattad, ágyúval, aknával lövöldözünk a háborúban, bombákat szórunk egymásra... A gránátok, bombák, lövedékek, tudod, az ágyúgolyók felrob-
bannak.

Honnan tudhattam volna, de azért okos képet vágtam.

– A robbanás hozza a légnyomást – magyarázta tovább. – Ölnyire veti az embert, beszakad a füle, elveszti a józanságát is.

– Mint nagyapji a becehegyi bortól – szólt közbe nagyanyám.

– Hallgass már, te! – morrant rá az öreg. – Okítom a lurkót, ne zavarod össze.

Szombat este apámat is kikérdeztem. Tudtam, ő is hadviselt ember, csakhogy ő csak ebben a mostani háborúban vitézkedett. De erről soha egy szót sem akart mondani, ha más beszédbe hozta, azonnal másra terelte a szót. Pedig – mint később megtudtam – kis megszakításokkal 39-től 45-ig volt katona, aztán 47-ig hadifogoly, tudhatott volna mesélni. Mesélt is később, tizenöt-húsz év múlva, többet is a soknál, és akkor mindig úgy kezdte: *most már elmondhatom*. De én akkor, ott voltam kíváncsi.

– Apu, mesélj a háborúról! – álltam elé. – Te is ott voltál a Józsi bácsival?

Apám helyre tette magában a kérdést.

– Józsi bácsi egy másik háborúban volt – világosított fel. – Több mint húsz évvel előbb, mint hogy engem elvittek.

Fogalmam sem lehetett a húsz évről, látta, így próbálta másként magyarázni.

– Volt egy régi háború, meg lett egy új.

– Aha – mondtam. – A nagy meg a mostani.

– Most béke van – sóhajtott apám –, a nagy háború meg igazából kicsi volt a nemrég befejezethez képest.

– A háború az háború, akárhogy hívjuk – próbálta másra terelni a szót anyám. – Elfeledhetnénk már.

Apám már nem nekem magyarázott, de úgy megjegyeztem szavait, hogy máig pontosan tudom idézni. Mít érthettem belőle, nem tudom. Annyit biztos, hogy nem árt odafigyelni a Józsi bácsi sípjára, szólhat az valamiről.

– Nem lehet összehasonlítani a két háborút – nézett a semmibe apám, aki alig egy évvel az első világháború kitörése előtt született, tehát nem tapasztalhatta meg igazán azt a nagy háborút.

– Gyilkoltak akkor is, most is – vetette ellene anyám.

– Volt egy nagyon nagy különbség – nézett rá apám. – A mostaniban tombolt a gyűlölet. A régiben úriem-
berek harcoltak egymással.

– Üriemberek – mosolygott anyám -, a Józsi bácsi, meg az api.

– A katonának a háborúzás a dolga. Nem gyilkolnia kell, hanem harcképtelenné kell tennie az ellenfelet – apám kereste a szavakat, talán, hogy értsem én is. – A harc szünetében az ellenséges táborok tisztjei együtt mulattak a kaszinóban, a bakák kvaterkáztak egymással a lövészárkokban.

Biztos, hogy kérdezni akartam valamit, mi az, hogy baka, meg mi az, hogy kvaterkázás, de már nem igazán figyeltek rám. Nagyapi is beledörmögött az okfejtésbe.

– Ami igaz, igaz. Karácsonykor még meg is ajándékoztuk egymást a muszkákkal. Kétszer is, a mi karácsonyunkkor meg az övékkor. Ezt a hüvelyből eszkábált öngyújtót egy Medvegy csúfnevű mosolygós óriás csinálta nekem. Én összeütöttem nekik egy rakasz deszkáiból valami betlehemi jászlat. A Füredi káplár faragott bele még Jézuskát is, fáintosat.

– A mi háborúnkban mindenki gyűlölt mindenkit – apám nem akarta részletezni a dolgokat, de néhány mondatot azért megkockáztatott. – Nem csak az ellenséget gyűlöltük, arra folyvást dresszíroztak minket, de gyűlöltük a szövetségeseket is, a jobb szárnyunkon harcoló románokat, a menekülés közben az autóiokról a bajtársainkat fagyhalálba lelekdöső németeket, az embertelen parancsnokainkat, azt a Grassy nevű állatot különösen.

Nagyanyám is megszólalt, pedig ritkán avatkozott a férfiak dolgába.

– Nem igaz, hogy Józsi szomszéd nem gyűlölt senkit – mondta halkán. – Nem a digókat, nem a muszkákat, nem is a többi ellenséget szidta, amíg beszélni tudott, hanem valami *tiszapistát*, azt szívesen kinyuvasztotta volna.

– Meggyilkolták azt helyette – bólogatott nagyapám.

– Ne mondd, hogy meggyilkolták! – csattant fel apám. – Ítélt a nép és végrehajtotta ítéletét. Nekünk is így kellett volna tennünk. Grassynál feltétlenül.

Másnap mindent elmeséltem Józsi bácsinak, aki mintha figyelt volna rám egy darabig, a *tiszapistánál* a szemöldöke is megmozdult, de aztán fogta a töröksípot, kirázta belőle a nyálat, és már szólt is a Klapka-induló. Közeledett Szent István, azaz az akkori nyelv szerint az új kenyér, meg az alkotmány ünnepe. Apámhoz szombaton kijöttek a rendőrök, mint minden ünnep előtt, de most egy picivel tovább maradtak. A szomszédról faggatták, tudna-e az öreg az ünnepségen tárogatózni, meg hogy rá tudná-e beszélni a dologra. Hogyan jutottak dűlőre, jutottak-e egyáltalán, nem tudom.

– Józsi bácsi így, kukán is eltartja a családot – magyarázta nagyanyám. – Ha nem kapta volna meg azt a trafikot, ugyancsak felkopna az álluk.

A hadirokkantaknak járó trafik a kastély hátsó bejáratától nem messze, a Hévízi úton szerénykedett, az egész Árpád utca oda járt szívnivalóért, pedig volt közelebbi bolt is. Mi gyerekek is ott szereztük be a húsz filléres karamellát, a harminc filléres Balaton-kockát. Józsi bácsi felesége hajnaltól késő estig ült a pult mögött, kedves volt mindenkire.

– Miért ne fújná a kastélykapunál azt a sípot, nem mindegy neki... – mondta sóhajtván apámnak, amikor vasárnap reggel közvetítette neki a hatósági kérést. – Majd odakísérem, huszadikán úgyis zárva tartok.

A kastélykertbe nem lehetett bemenni, ott még akkor az orosz laktanya terpeszkedett, csak a könyvtárba vezetett egy keskeny nyilvános út. A körúton motorversenyt terveztek, Józsi bácsinak a nagykapu mellett, egy tábori széken biztosítottak helyet.

Két helyi ávos jött reggel érte, oldalkocsis motorral vitték fel a dombra, leültették a vászonszékre, s mielőtt magára hagyták volna, a magasabbik ráfördedt.

– De aztán a *Vörös Csepellel* kezdje, papa!

Józsi bácsi nézett rá nagy, ártatlan kék szemével.

A másik ávos fiú – a Lehel utcai Molnárék unokaöccse – zavarba jött.

– Vagy az amuri partizánokkal, azt mindenki ismeri – tétovázott, aztán odébb állt. Tudta ő, amit tudott, de hát rendnek lennie kell, ő közölte az *elvárást*, a többi nem rajta múlik...

Apám ott maradt az öreg mellett, nyugtatgatta őt, meg a feleségét, rendben lesz minden, ne aggódjanak,

ezek sem esznek embert. Én meg türelmetlenül vártam a motoros versenyzőket.

Nagyapám is kijött velünk, de hamar kitélt az ideje. Megpillantotta az emelvényen azt a hajdani bukott inasát, aki elintézte, hogy államosítsák az asztalosműhelyét. Hiába magyarázta akkor, hogy nem zsákmányol ő ki senkit, még inast is csak egyet vállalt, a két keze munkájából élt világ életében. Elég érv volt ellene az, hogy a Festetics hercegeknek, meg a szentgróti Almássy gróféknak, később a Batthyány családnak dolgozott. Hiába mondta, hogy a kiskeszthelyi cselédek nemigen rendeltek tőle műbútort, meg falburkolatot a lépcsőházukba, a hajdani kétkelvezes inas ráripakodott, hogy ne viccelődjék az osztályharcon. A műhelyét lefoglalták, a ház melletti kis fásszínéből egy éjjel elvitték az összes stílszerszámot, de még az apjáról maradt régi gyalupadját is.

– Ahol ez a nyikhaj kokaskodik, ott én nem leszek publikum – dűnnyögte két káromkodás között az öreg, s elindult a Szalajtó utca felé.

Józsi bácsi meg közben fújta, fújta a nagy háború katonanótáit, meg a kuruc kesergőket.

A Szalajtó végén a vásártéri kocsmá (az éberség *mián*) zárva tartott, nagyapának ki kellett gyalogolnia a város utolsó házában tengődő Petőfi-csárdába. Ott ivott aztán – hozomra, mint nagyanyám másnapi rikácsolásából megtudtuk – hajnalig.

Szólt a töröksíp, nem volt semmi baj. Józsi bácsi néhány (azaz pontosan három) egykori katonatársa is előkerült, odaálltak az öreg mögé, „Nem lehetek én rózsá, elhervaszt Ferencjóska” – énekeltek a dallam alá, amíg valaki rájuk nem szólt, hogy nem korcsma ez, elvtársak.

Jöttek a motorosok is, megdőltek a kanyarban, majdnem a földig, sírt a sok gumiköpeny, pattogott a bazaltzúzalék. Soha ilyen ünnepet! Még kakasos nyalókát is kaptam, pedig az egy forintba került, még a Józsi bácsiék trafikjában is.

Az egyik motoros, később mondták, hogy a Pintér Imi, de ez nem biztos – nekihajtott az útszegélynek. Megpördült a gépe, repült a motor úgy öt métert, neki a kastély kerítésének. Kiütött vagy három babát a felső balusztrádból (ezt akkor nem tudtam, hogy onnan, később mondták így), a fiú pedig átrepült a tiltott területre. Két orosz őr hozta ki, fektette le a kastélykapu elé, nem messze a szorgalmasan zenélő Józsi bácsi lábától.

– Meghalt – szörnyülködött a tömeg, s a fiatal motoros valóban meghalt.

A versenyt leintették, a műsort megszakították. Azaz megszakították volna, de Józsi bácsi semmit sem értett a körülötte zajló eseményekből, fújta, fújta tovább: „*Híres Komárom be van véve...*”

Az egyik ávós kikapta a szájából a sípot.

Józsi bácsi akkor mondta ki azt az egyetlen mondatot, amit én hallottam tőle:

– Fiaim, mi van, vége a háborúnak?

Aztán köd lett, évekig tartó köd. Megszületett a második öcsém, aki később híres ember lett (mások szerint politikusnak állt), meghalt az anyánk, elment nagyapám, majd nagymami is, a maradék családot Szentgrótra száműzték, mit sem hallottam Józsi bácsiról. Iskola, forradalom, mostohával nehezített sors, keveset forogtam szülővárosomban.

A nemszeretem Sári néniel futottam össze, már nagyfiúként, talán kilencszázhatvan körül. Álltunk a Goldmark-ház előtt, idézgettük a semmibe hullt éveket.

– A Józsi bácsi? – csodálkozott a kérdésemen. – Semmit se tudsz róla? Pedig megírtam apádnak. A Csiderné, vagy a Szép Annus, vagy tán a kettő együtt bepanaszolta őt a tanácsnál, hogy nem lehet a tilinkozásától pihenni. Erre még nem mozdult a hivatal, de amikor egy újabb förmedvényükben arról panaszkodtak, hogy irredenta, Horthy-fasiszta dalokat fúj naphosszat, megkezdődött az eljárás.

– Kossuth-nótákat játszott, kuruc dalokat – idéztem fel az egész napos koncertek műsorát.

– Meg katonai indulókat – bólogatott nemszeretem Sári néni. – De a hivatal nem azért van, hogy megkülönböztesse, szortírozza a muzsikákat. Éberség volt, intézkedtek. Zárt intézetbe vitték az öreget, Pózvára, Egerszeg mellé, ha jól emlékszem. Vihette a töröksípját, fújhatta is, de a szobatársai nem ünnepelték érte. Pár nap után egy éjjel darabokra zúzták, taposták a hangszert.

– Szegény Józsi bácsi – sóhajtottam.

– Pár nap múlva meg is halt. Én azt mondom, ebbe halt bele, de ki tudja, öreg volt, beteg volt... A Benedek főorvos hiába ígért neki egy új tárogatót, már nem tudta kivárni.

Elballagtam az Árpád utcába. Nagyapámék nádfedeles háza már rég nem állt, a szomszéd hosszú házat, Józsi bácsi három lépcsőjével együtt éppen bontották. Az egyik munkás a Klapka indulót füttyölte, annak ütemére csapott le a csákány, elszorult a szívem.

Tudhattam volna, hogy ezekben a percekben ért véget az a bizonyos nagy háború. De nem tudtam, nagyfiúként sem tudtam, csak most, öregemberként érzem, bizony akkor ért véget.

KÖVÉR GYULA:
Futóárok részlet
1915

Kövér Gyula
Futóárok részlet.
Miskolc 1915. V.

Kaj Ádám

PORTA HEROUM*[☆]

(Fiktív városi ünnepség az első világháború évfordulóján – rendezői példány)

A Hősök kapujától szárítóköteleket feszítünk ki egészen a minorita templomig, párhuzamosan a sugárutakkal és körutakkal. Ez nagyjából magában foglalja a történelmi belvárost. A szárítóköteleken egyenlő távolságra csipeszeket helyezünk el. Ezekre csíptetik fel az ünnepség alatt a szegedi polgárok az első világháborúból őrzött családi relikviákat: tábori levelet, fotográfiát a nagy-, déd- és szépapákról, nagybácsikról stb. A családtagok a szárítókötélén kívül maradnak. A hivatalos megemlékezők vonulása a Széchenyi térről indul, és a Hősök kapujánál ér véget. A különböző stációknál a lentebb közölt, odaillő szövegrész kerül felolvasásra. A vonulás alatt végig alkalomhoz illő néma csönd. A polgármesternek is meg van tiltva a beszéd.

A város felől

A villamosokban nincs történelemtudat:
sunnyin átdöcögnek
az első világcirkusznak emelt díszkapun,
és közben föl sem csöngetik
ezt a körutakkal elcsatolt várost,
ami csak azért viseli el falain
egy barbár zseni kéznyomát,
hogy maga ne legyen barbárnak nevezhető.

Két katona

Porta előtt katatón katonák,
jobbról az őr, balján társa mered,
mikor éjfél üt a dóm, mondják,
ez a kő szalutál ama pornak.

H.M. lovát ugratja

nem gúnydal és nem dicséret

*Vörös rongyaidból
ide szöktem
Vörös rongyaidba
visszavágyom
fehér halott
fehér halott
van az ágyon.*

*Duna partján
bűnös nép él
Tisza partján
bűnös nép él
mégsem kaptunk
rosszabbat a
bűnhődésnél.*

*Fehér kendőidtől
ide szöktem
Most rongyaidba
is visszavágyom
vörös halott
vörös halott
van az ágyon.*

Imádság kapu alatt

Szegedi Krisztus,
naponta több kocsi rohan át
kegyelmet osztó karjaid alatt,
mint amennyi megbánásra képesek vagyunk.
Igaz, hogy nem kaptál
cukorsüveghegyet,
mert itt még a töltést is sajnálják tőled,
és vonásaid is inkább
egy groteszk képregényhőséhez hasonlítanak,
de te csak ott függesz fölöttünk
mint valami időzítő nélküli végítélet,
és... és mosolyogsz.
Egyik oldaladon
angyalok próbálják fújni trombitájukat,
de a szmog miatt nagyon nehéz.

Másik oldaladon
néma harangok siratnak meg
kortalan asszonyokat.
A művészettörténet szerint
lélekharangok ezek,
az asszonyok meg katonafiúkat sirató anyák.
A te földi életedben a háború szerencsésen elkerült,
de tudom, a katonák nem voltak kedvesek veled,
viszont nem szúrt egyetlen magyar sem bordáid közé,
hát csak bátran irgalmazz nekünk.
De ha mindenképp mosolyogni akarsz a mi XX. századunkon,
mert egy barbár zseni rád erőszakolta ezt a pogány mosolyt,
fessd újra legalább az asszonyok száját,
mert neked még ehhez is hatalmad van.
Vagy egyszerűen legyen meg a te akaratod. Ámen.

HŐSÖK KAPUJA - Szeged (A boltív freskóit Aba-Novák Vilmos készítette.)

A montellói fa

tábori levél a szegedi 46. gyalogezredből

Ott, San Martino fölött,
ahol csak kő és szikla volt,
a templomdombon egy szederfa nőtt,
ami látta elestemet.
És akkor ez a kis doberdói fa
helyettem harcolt tovább,
testével védte a bajtársakat,
de nem kímélte az ágyú őt sem,
koronáját letörték, törzsét szétszaggatták,
keresztfa lett belőle,
arra szögelték föl a magyar hazám.
U.i: Annak a tövében sirasson édesanyám.

Az ünnepség körülbelül sötétedéskor ér véget. A szegediek mécseseket vesznek elő, meggyújtják, és a háborús relikviák alá teszik. Néhány pacifista tüntetőleg elégeti a régi fotográfiákat. Őket büntetésből nem hívjuk meg a következő centenáriumra.

*Szeged egyik nevezetessége. 1936—1937-ben épült neoklasszicista stílusban. Az I. világháború elesett hőseinek, köztük a 12 000 szegedi katona emlékének állít emléket.

Hímzett falvédó Szentendrei Zsuzsanna gyűjteményéből

Kilépés a komfortzónából

(Magyar művészek az első világháborúban)

Mednyánszky László, Vadász Miklós, Rippl-Rónai József, Kisfaludi Stróbl Zsigmond, Pór Bertalan, Márffy Ödön, Zádor István, Herman Lipót, Vaszary János, Pogány Gyula, Vastagh Géza, Révész Imre - csak néhány név hadifestőink hosszú sorából.

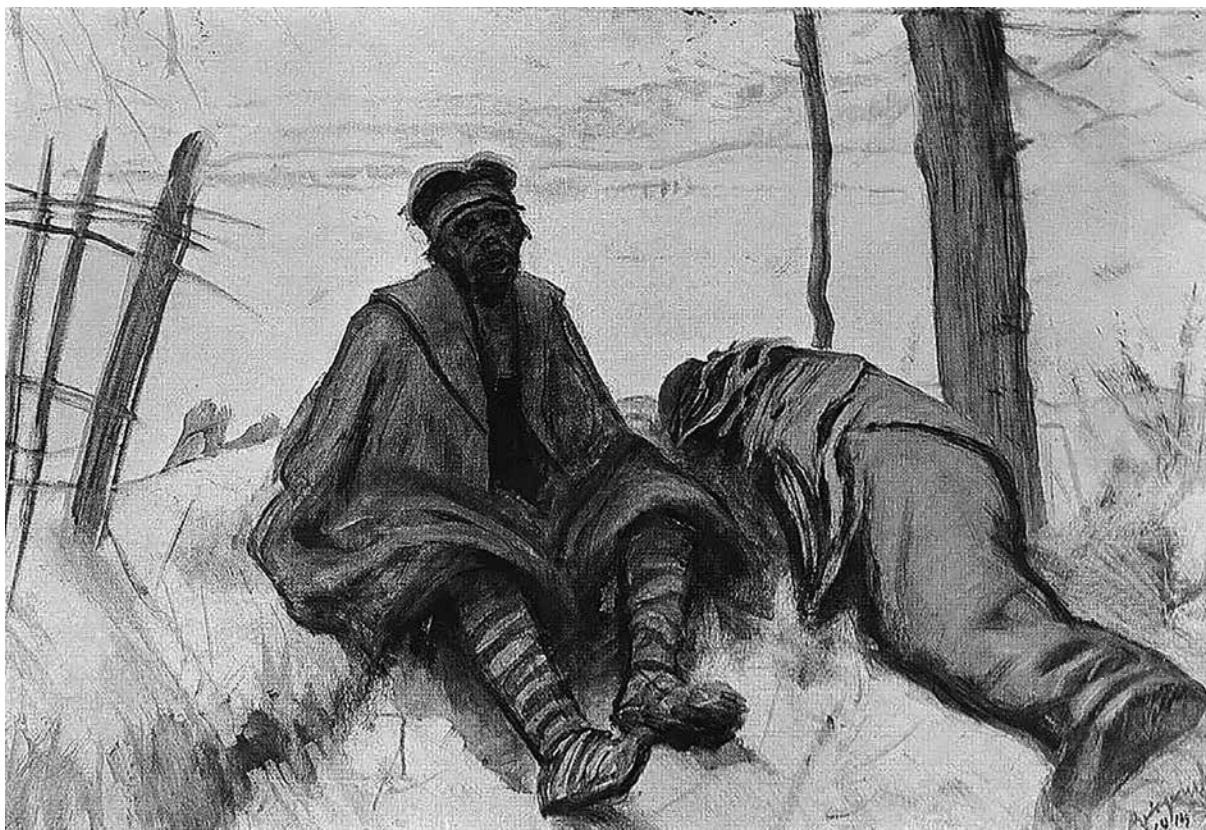
Zádor István főhadnagy – aki korábban századparancsnokként szolgált, 1914. novemberében elszennvedett sebesüléséből felépülve – 1915. augusztusától hadirajzoló lett. Az európai hadszíntereken kívül Törökországban is megfordult. Rajzait a Vasárnapi Újság és a Leipziger Illustrierte Zeitung közölte. Zádor visszaemlékezésében¹ olvashatjuk, hogy „rajzaimban dokumentumokat gyűjtöttem és a háborút művészi megnyilvánulásaiban ábrázoltam”. Mielőtt mélyebben elgondolkodnánk azon, pontosabban mit jelent „a háborút művészi megnyilvánulásaiban” ábrázolni, szeretnék Lyka Károlytól is néhány gondolatot idézni. A *Háború és művészet* című dolgozatában² említi Lyka, hogy a kor művészei benne éltek a háborúban, még ha nem is jártak a fronton, mert: „napi életük legjelentéktelenebb viszonylataiban is a zord idők metsző lebeletét szívják, a hősi epizódokon lelkesednek.” Lyka egyébként arra kereste a választ, hogy milyen hatása lesz majd a háborúnak a művészetre? - hogy a hadifestők az ún. történelmi festészet körébe sorolható alkotásokkal gazdagítják-e kultúránkat? Lyka szerint a műalkotások értékét nem az szabja meg, hogy kit és mit ábrázolnak, „hanem attól függ, hogy képen vagy szoborban a szívverését, tudása bőséget alkalma van-e látható jegyekké formálni” (a művészek). És Lyka elbeszél egy különös esetet: „A millenium ünnepe alkalmából a magyar kormány fel akarta támasztani a 'történelmi festészetet' és egy egész

sor kiváló, neves művészeinknél megrendelt egy-egy történelmi képet. Soha állami megrendelés nagyobb csődöt nem mondott, célját ennyire nem tévesztette. A jeles mesterek történelmi képei sokkal rosszabban sikerültek egyéb leggyengébb műveiknél.” Vagyis a történelmi téma önmagában még nem garantálja az értékes alkotást, illetve – folytatja a gondolatot –, remélhetjük, hogy a háború után „következendő művészetünk is történelmi lesz, azaz elfogja mondani az érzületet, a fájdalmat, az örömet, a lelkességet, a reményt és csüggedést, a lélek ruganyosságát és ernyedését, amit kibekiben a ma tomboló világháború kelt.” Nos, azt hiszem, ennyi bevezető gondolat után kicsit elmélkedhetünk azon, mit jelent Zádor megjegyzése, hogy ő a háborút „művészi megnyilvánulásaiban” ábrázolta.

Közelharcot, rohamot, egymást öldöklő embereket, vérükben fetregő sebesülteket, halomszámra heverő hullákat már fél évszázaddal korábban is bőséggel festettek a historizmusnak nevezett időszak alkotói, főleg a Piloty-iskola hatása alatt, miként arra Lyka is utalt. De míg korábban színpadias beállításokat, képzeletbeli jeleneteket ábrázoltak, addig a világháború élő modelleket, eleven helyszíneket, valóságos történéseket szinte végtelen sokaságban kínált. Persze érthető, ha valakiben fölmerül a kérdés, hogy a tűzvonalban rajzoló, az ágyúdörgések és szuronyrohamok közelében festegető művészek, hogyan voltak képesek dolgozni, hogyan birkóztak meg erkölcsi kétségeikkel, miképp vettek erőt megrendülésükön? Ez a kérdés igen lényeges, mert

¹ Zádor István: Egy hadifestő emlékei 1914-1918; 1933. Bp.

² Művészet, 1914/7.

MEDNYÁNSZKY LÁSZLÓ: Szerbia - 1914 körül

egyszerűen csak dokumentálni (pl. fényképezni) a háborúk szörnyű csatáit, az öldöklés rettenetes képeit, már az is hatalmas lelki erőt, vagy megdöbbentő érzéketlenséget kíván az embertől, hát még a jeleneteket művészi értékkel ábrázolni! Például Mednyánszky – Molnár Ferenc sokat idézett visszaemlékezése szerint – fáradhatatlanul és átszellemlen járta a frontot: „*valami földöntúli látvány ez a lángeszű öregember, aki hatvannál több esztendejével minden fáradalomban és nyomorúságban részt vesz, a nap minden órájában rajzol – rajzol az ütegek mellett ülve, miközben az ütegek lönek, rajzol a dombokon, ahol a lába előtt csapódó orosz puskaöblök zörgetik a száraz füvet...*”³ – írta le érzékletesen Molnár a hadifestő sui generis helyzetét. Márpedig Mednyánszky köztudottan nem volt érzéketlen, sőt, nagyon is melegszívű ember hírében állt. Vagy például Rippl-Rónai, aki 1916-ban az Isonzó-Doberdó szakaszon csoportképeket és portrékat festett, azt

³ Molnár Ferenc: Egy haditudósító emlékei; Pallas Stúdió; 2000.

írta egyik levelében, hogy nem is látta az ellenséget, csak a harcra készülődés eseteit. Majd felsorolta, hogy mit nem látott, mit nem tapasztalt személyesen, hogy *milyen kitartással, milyen lerongyoltan, piszkosan, sárosan, orientálatlan lelkiállapotban, hason fekve, hóban, dideregve vízben, kezükben megtöltött fegyverrel lestek katonáink az ellenségre*. Valószínűleg mindezt közszájon forgó történetek alapján sorolta, de oly plasztikusak a kifejezések, mintha mégiscsak látta volna azokat a katonákat. És említhetem Pogány Gyula esetét is, aki az első világháborúban önkéntes hadifestőként működött Mednyánszky csoportjában. *Egy alkalommal a harctéren megmozdult a halottak között egy sebesült bajtársa, akit hátára véve bevitt a tudósítói sátorba, ezzel megmentve életét. 1915-ben a háborúban teljesített kitűnő harctéri festőművészi tevékenységének elismeréseként a koronás arany érdemkereszttel tüntették ki.*⁴ Nos, ha mindezt figyelembe vesszük, akkor mit kell, hogy gondoljunk hadifestőinkről, érzéketlenek voltak, vagy nagy lelki-

⁴ Budapesti Közlöny 1916. május 18.

RIPPL-RÓNAI JÓZSEF: Frontra induló francia katonák

VASZARY JÁNOS: Katonák a hóban

erővel megáldott hősök? – vagy talán csak rendkívül kíváncsi emberek?

Külön tanulmányt érdemelne Kisfaludi Stróbl Zsigmond munkássága és az emlékmű-szobrászat. Jóllehet e cikk kereteit szétfeszítené ilyen elemző-értékelő gondolatmenet, de annyit érdemesnek tartok megjegyezni, hogy a hősi halottakat vagy a harctéri eseményeket megörökítő emlékművek között több is jelentős művészi értéket képvisel,⁵ és mind a mai napig nagy társadalmi hatással bír. Kisfaludi Stróbl egyébként Pór Bertalannal és Mednyánszky Lászlóval együtt vonult be a 11. tüzérezredhez, ahol Márffy Ödön volt a parancsnokuk – innen később a sajtószázadhoz került, ahol tisztek portréit mintázta, a frontra nem küldték ki.⁶ De mit is csinált volna egy szobrász a tűzvonalban? Lövészárokból nem lehet mintázni! A rajzoló, a festő még csak elboldogult valahogy, vázlatokat készített, gyors krikikat, mert ott, a közelről látott események drámai hangulatát, a harci lázban égő katonák nemegyszer tragikus sorsát hitelesen tudta megragadni. Viszont

⁵ Például a nyíregyházi I. világháborús emlékmű, Kisfaludi Stróbl Zsigmond alkotása. Az emlékművet 1928-ban a megyéből bevonult és a háborúban elesett 7000 katona emlékére állították. A monumentális méretű szoborcsoport három alakból áll, a főalak: egy sárkánnyal pusztá kézzel harcoló legény (ez nagyon hasonlít a budapesti, Gellért-hegyi felszabadulási emlékmű egyik mellékalakjára). A baloldali alak a harcba indulást (fájdalmas búcsú a kedvestől és a gyermektől), míg a jobboldali az elmúlást (halál egy bajtárs karjaiban) jelképezi.

⁶ Megbízást kapott a királytól a hősiesség *gorlicei áttörés* ábrázolására, az emlékművet Kassán állították fel – sajnos később elpusztult.

a szoborhoz másféle látásmód kellett, távolabbi nézőpont, úgymond 'ácsceruzás' gondolkodás, mely csak a legjellemzőbb karakterjegyeket ragadja meg, mert se a bronz, se a kő nem alkalmas az aprólékos formahűségre. A festményen vagy rajzon sokszor megnyerő, a teret s az atmoszférát finom ízléssel és lenyűgöző értelemmel artikuláló részletgazdagság a szobor művészi értékét inkább rontja, sőt, akár élvezhetetlenné bonyolítja. Így tehát semmiképp se volt hátrányára Stróblnak, hogy nem jutott ki a frontra, hanem „szűrt élményeket” kapott, nagyobb emberközösség által előformázott anyagból, mások tapasztalatából és hiteles dokumentumokból merítve alkotott. Azért fontos ennek helyes megértése, mert Stróbl szobrászata, illetve általában is az emlékművek fogadtatása igen pontosan rámutat a háborúról kialakult társadalmi összképre. Hogy ezt a háború utáni kulturális diszpozíciót miért kell most hangsúlyosan említenem? Mivel a művészek harctéri munkája már eleve propaganda célokat szolgált, és ezt az ideológiai ballasztot kell valahogy leválasztanunk a művekről. Zádor István a már említett visszaemlékezésében így vall a hadifestők munkájáról: „*Nekünk a sajtóhadiszállás tagjainak a háború propagálása volt a feladatunk. Kerülnünk kellett a háború borzalmainak bemutatását. Vérükben fetrengő sebesülteket, halomszámra heverő hullákat ábrázoló képek nem voltak alkalmasak a háború glorifikálására.*” És azt hiszem, itt van a lényeg, a háború magasztalásának, pontosabban normatív megítélésének mikéntje körül.

Ha most az avantgárd új tárgyakat alkotó szán-

dékát⁷ figyelmen kívül hagyjuk, akkor nyugodtan mondhatom, hogy minden realiztikus törekvés – vagy akár még az expresszív szimbolizmus is! – a művész által megragadható lényeg, tárgyának éthoszáat akarta-akarja ábrázolni. Mert a realista alapállás szerint minden embernek, minden jelenségnek van lényege, azaz: éthosza, amit tartalmas bensőségként is magyarázhatunk. Ez az éthosz az ember jelleme, sajátos lelkülete – de átvitt értelemben minden jelenségnek van valamilyen éthosza. A művészet mindenkor ezt a legbensőbb jellemzőt igyekezett megragadni és ábrázolni, vagyis egyre kifinomultabb eszközökkel anyagba rögzíteni. A háború pedig életünk és civilizációnk talán legkülönlegesebb határesetre, olyan egzisztenciális válság, melyben folyamatosan megmutatkozik az egyének és közösségek éthosza. A háborúban mintegy nyitva áll a tudatalatti, bezárható kapu nélkül marad az emberi jellem, leplezetlenül föltárul szinte minden civilizatórikus eszközünk rendeltetése és valódi értéke; a társadalmi beágyazódás, a vonzás és taszítás, a kulturális értékekhez való viszonyulás: vagyis mindaz, ami békeidőben az illemnek megfelelően rejtve marad. Hát kell ennél érdekesebb, különlegesebb és ihletőbb modell egy művésznek? Talán nem is igazi művész, aki valahogy, a maga módján nem mozdul rá egy ilyen kínálkozó alkalomra. Nyilvánvaló, hogy az ember nem keresi, nem igyekszik előállítani egzisztenciális határhelyzetet, ha azonban rászakad, akár háborúként, akár más tragikus csapásként, akkor nem csak a művészek, de mindannyian kénytelenek vagyunk szembesülni azzal, ami igazán fontos, a lényegessel, a leplezetlenül föltáruló valósággal, vagyis a világ egyébként elrejlő éthoszával. Talán nem is kell erőteljesen bizonygatnom, mert mindenki tudja-érzi, hogy nagyon-nagyon más az egyének és közösségek, dolgok és tények értéke, mikor az életünk, egzisztenciánk válságba kerül. És nyilván az is köztudott, hogy egészen más a habitudósítás, mint a művészi megformálás szerepe és értéke. A frontról küldött fényképek hitelessége ugyan megkérdőjelezhetetlen, a restaurálás nélküli fotók esetében szinte mindenki elfogadja, hogy az úgy van, úgy volt, ahogyan a képen látszik – de, ami látszik, arról tudnunk kell, hogy csupán pillanatnyi impresszió, nem a jelenségek éthosza, nem a tartalmas bensőség öltött

formát (a pillanatfelvételen). Ha összevetjük a haditudósítók fotóit és a művészek festményeit, akkor válik igazán különlegessé a szemünk előtt feltáruló történelem, hiszen előtűnik, hogy mennyire más egy jelenség impressziója és mennyire más annak éthosza – de erről csak egy újabb, részletes kutatómunkával megalapozott dolgozat adhatna számot.

A témával foglalkozó több szerző is megjegyezte, mint fontos tény, hogy a minőségesebb festők a harctéren csak vázlatokat készítettek, a képeket otthon, a műtermükben dolgozták ki. Vagyis a lövészárkokban, a tűzvonalban begyűjtött közvetlen élményből odahaza, a műtermekben kristályosodott ki a lényeg, a személyek és események éthosza. Lyka ezt úgy fogalmazta meg, hogy a képben benne kell, hogy legyen az alkotó *szívverése, fájdalomja, öröme, lelkesége, reménye és csüggedése*, vagyis legsajátosabb értékrendje szerint kell a tárgyat ábrázolnia. Ez a legsajátosabb értékrend a művész jelleme, amely minél tudatosabban bontakozik ki, annál karakteresebben ragadja meg tárgyának is a jellemét, vagyis az éthoszáat. Ha így nézzük, ha így gondolunk a háború *művészi megnyilvánulásaira* (Zádor szavai szerint), a művész által megragadható éthosz ábrázolására, akkor máris érthetőbb Lykának az a megjegyzése, hogy a „jó festőknek (...) lesz a legtöbb bajuk, mert a hivatalos megrendelő fórumok átlag nagyobb súlyt vetnek egy külsőségre (topográfiai hűség, előírásos egyenruha s eféle), mint mindarra, ami által egy kép valóban művészi képpé válik. Sokkal nagyobb elismerést arathat ily megrendeléseknél a közepes piktor, aki festészeti problémák nélkül valóban csak a meztelen feladatot készíti el festékekkel és ecsettel, okmányyszerűen.” Majd ez utóbbiról megállapítja, hogy „*átlagművészkedés marad, a piac egyszerű kiszolgálása*”. Mert Lyka szerint az igazi festészeti probléma nem az anatómia, vagy a festékek anyaga és keverési módja, vagy más hasonló technikai kérdésekből áll, nem is a fotográfiai hűségen múlik, hanem azon, hogy sikerül-e a művésznek jól megragadnia tárgya éthoszáat – avagy csupán benyomását, esetleg spekulációit rögzíti. Az első világháború idején, és még néhány évtizedig a jellem fontos szerepet játszott a művészetben, a közéletben, és az intim szférában is – sajnos ma már erősen háttérbe szorult a konzumlét hajszolása és a joystickkal vívott háborúk idején.

⁷ Itt olyan tárgyakról van szó, amelyek korábban nem léteztek.

A művészet évezredek át a jó és igaz jellem érzékletes ábrázolására törekedett, s a háborúkban a hősiességet, a bátorságot, az önfeláldozást, vagy az értelmes és hasznos stratégiai-taktikai elgondolásokat, illetve az emberfeletti akaratereő megannyi megnyilvánulását csodálta. Esetleg éppen fordítva, a gyávaságot, az árulást, a haszonlesést, az ostoba vakmerőséget és hasonló jellemhibákat állította pellengérré sok irodalmi és képzőművészeti alkotásban. Mindez egy zárt értékrenden alapult, amely egyrészt valláserkölcsei, másrészt arisztokrata és/vagy polgári utilitarista eszmék ötvözete volt. A rend, a fegyelem, a mértékletesség, a kötelességtudat, vagy ahogyan az erényes emberi magatartást már Arisztotelész elnevezte: a derekasság volt a cél és a norma. Békeidőben készülni kellett a háborúra, vagyis az erényes magatartás gyakorlásával erősítették a testet és szellemet, hogy azután a csatákban derekasan helyt állhassanak. Az élet háborúk sorozatából állt, vagy az arra való felkészülésből, így az erények gyakorlása soha abba nem maradhatott.⁸ Az erőpróbák veszteseit is pozitívan értékelték, azt mondták, hogy önfeláldozó életet éltek és bátran haltak meg. Vagyis a háború nem volt valami eredendően rossz dolog, hanem az élet velejárója, sőt, nemegyszer úgy gondoltak rá, mint a civilizáció továbbfejlődését előmozdító szükséges eseményre. A modern időkben megváltozott a háborúk éthosza. Lehetséges, hogy az elsőnek nevezett világháború volt egyben az utolsó olyan csatározás, amelyet még derekas emberek vívtak, vagy legalábbis sok katona, a hátország népe, és a hadifestők zöme is nyilván úgy gondolta, hogy derekas küzdelem zajlik. Mednyánszkyval kapcsolatban szokták megjegyezni, hogy kezdetben még romantikus elképzelései voltak a háborúról, azért is jelentkezett önként hadifestőnek – pedig már elmúlt a hatvankét éves –, de az ember-telen körülmények, az abszurd parancsok⁹ és az esz-

⁸ Az európai keresztény felfogással szemben az Iszlám tanítása szerint kétféle háború van, a nagy-háború és a kis-háború; a nagyot az ember egy életen át önmagában vívja a gonosz erők ellen, a kis-háború pedig a nagy-háború folytatása kívül, az embert körülvevő világban, mert a ránk törő gonoszt ott is kötelességünk legyőzni. Ez a felfogás a háborút szükségesnek tartja, a sikeres harcot dicsőségesnek mondja.

⁹ Egyszer a katonák táborútnél szárítgatták átázott, papírtalpu bakancsukat, ami a melegtől és a gyors száradástól összezsugorodott és középen széthasadt. Mikor a parancsnok ezt látta, megfenyegette őket, hogy aki legközelebb tűznél meri szárítani vizes bakancsát, azt kiközteti.

telen rombolás¹⁰ látványa hamarosan kiábrándulttá tette. A központi hatalmagnál a háború glorifikálásának parancsa ideológiai szűrőként működött – míg a túloldalon, az antant művészetpolitikája az ellenség becsmérlésére épült, a „boche”-ok kegyetlenkedéseinek bemutatásával és állandó hangoztatásával tartották ébren a háborús pszichózist. Kétféle látásmód, kétféle gondolkodásmód csapott össze, s ez a művészet további fejlődésére is nagy hatással volt. Nem csak az intim szférában, de társadalmi viszonyokban, és a művészeti életben is mind erőszakosabban jelentkeztek egymásnak ellentmondó tendenciák: az építés és a rombolás (konstrukció és dekonstrukció), a dada mindent elutasító törekvése, a tudatos alkotással szemben a tudatalatti kivetítése (az egyre vadabb figuratív expresszionizmus), vagy a szürrealisták automatikus írása-festése. Magyarországon ugyanakkor az avantgárd térhódítása mellett fölerősödött egy nemzeti érzelmű, immár nem annyira romantikus, mint inkább a reális ábrázolást előtérbe helyező művészet. És ez a népi-nemzeti irányvonal, mely 1945-ig tartott, ugyanúgy az első világháború eredménye, a háború (Zádor kifejezésével szólva) *művészi megnyilvánulása* volt, mint a csatatereken rajzolt-festett képeknek legalábbis egy része – ha a dokumentarista illusztrátorok képeit nem soroljuk a művészi ábrázolások közé.

Abban tehát igaza lett Lykának, hogy nem csak a tűzvonalban bókászó művészek munkái, de a háború utáni nemzedék szinte minden törekvése valahogy szervesen összefüggött a nagy kataklizmával. Miként az említett cikkben olvasható jóslata is valóra vált, bár ő még némi fenntartással közölte azt, de a történések később bőségesen igazolták prognózisát, miszerint: „*Várható egy stilizáló, a nagy kompozíciót hangsúlyozó festészet és szobrászat föllendülése, egy művészeté, amely a rendet, a szervezethez írt zászlajára s így talán meg fog egyezni a közhangulattal, amely a mindent feldúló háború után a szervezkedést és a rendet fogja szomjazni.*”

¹⁰ Éppen az esztelen rombolás, a gátlástalan erkölcstelenség készítetett sok nyugat-európai művészt új utak keresésére, például hasonló okok miatt jött létre a dadaizmusnak nevezett művészeti mozgalom.

Benedek Katalin

„A Miskolci 10. Gyalogezred katonái”

Kövér Gyula frontraizai

1914-ben és a következő években a fotótechnika még gyermekcipőben járt: a haditudósítók, harctéri rajzolóok jó része – köztük kiváló festőművészek – rajziróonnal a kezében járta a harcmezőt, figyelte s rögzítette a katonák életét. Közéjük tartozott például Mednyánszky László, Vaszary János. Többnyire az úgynevezett Haditudósító Parancsnokságon jelentkeztek, ki bevonulásra kötelezett katonaként, ki – eleinte szinte csodaváró – háborús jelenetek megörökítésére vágó képzőművészként. Szempontjaik között szerepelt a polgári világgal szembeni, kemény, erős behatásokat remélő alkotói várakozás.

Az osztrák-magyar hadvezérek, de a haditudósítók – így a képzőművészek – tudattalan elvárása is

egy kissé az 1848-49-es harcok nyomán élt. Volt, aki gyönyörű lovasrohamokat várt, egyáltalán, a monarchia hadseregének győzelmét. S a valóság mennyire más képet festett...! Így rajzoltak-festettek egyre inkább másféle képet a fronton látottakról, de leginkább rajzoltak. Voltak, akik az idillinek tűnő tábori életet inkább, mint a rohamokat, a gépies gyilkolás világát. Hiszen ez volt az, amit a hadvezetés és a sajtó is elvárt.

Persze, a témaválasztás végül is művészi kérdés: azt adják-e, amit elvárnak tőlük, vagy azt, amit látnak...

Kövér Gyula is a behívott művészek közé tartozott. A magyarörmény fiatalember a Miskolci 10. Gyalogezred katonájaként vonult ki a keleti frontra, az Osztrák-Magyar Haditudósító Főhadiszállás

(a Kriegspressehauptquartier) Kunstgruppe nevű részlegének tagjaként.

Már ismert festőművész volt, az első komoly kiállítása Münchenben zajlott 1906-ban, majd következett Budapesten 1909-ben és 1911-ben.

Az I. világháborúban, a „Nagy Háborúban” – természetesen sok magyarörmény vett részt, így például az a Bányai Elemér, akit részben Ady Endre verse után az irodalom iránt érdeklődők ma is többnyire újságírói álnevének, Zubolyként ismernek. Zuboly egyébként az Uzsoki-szorosban halt hősi halált 1915-ben, a Budapesti Újságírók Egyesülete hamvait hazahozatta és a Kerepesi temetőben helyezte el. Az erdélyi magyarörmények egyébként nemzetiségi számarányukat meghaladó mértékben vettek részt a háborúban (Bogdánok, Csíkyak, Dájbukátok, Dávidok, Esztegárok, Fejérek, Gajzágók, Kabdebók, Merzák, Voithok, Wertánok, Zakariások, stb).

Kövér Gyula a Miskolci 10-es Gyalogezred kötelékébe tartozott. Ez a gyalogezred a Przemyslben és körülötte zajló rohamok és ellentámadások tüzeiben élt több mint két éven keresztül. Az erődben jelent meg az első, úgynevezett tábori újság: ez mindenekelőtt a katonáknak szólt és az ellenfél propagandáját ellensúlyozni volt hivatott.

A 10-es honvéd című ezredújság a következő rovatokkal jelentkezett minden hónap 1-jén és 17-én: a heti tárca szerepét betöltő rovatban a szerkesztő tréfásan számolt be az eseményekről; az ezred történetéből vett epizódokról, de különféle rovatok is színesítették a lapot.

A „10-es honvéd” első száma 1917. július 15-én jelent meg. Kövér Gyula festőművész az újság illusztrátora volt, ceruzarajzzal, karikatúrákon örökítette meg például az ezred jellegzetes és híres alakjait. (Ilyen jellegű rajzai egyébként napvilágot láttak a „Kacagólapok a komoly időkből” című karikatúra-gyűjteményben, 1915-16.)

Kövér Gyula legsikeresebb darabjai női aktok, ezért őt többnyire a női báj festőjeként tartjuk számon. Sok díjban és elismerésben részesült, köztük Ferenc József-díjat kapott 1914-ben, a Nemzeti Szalon ezüstérmét 1931-ben, Balló-díjat 1933-ban és 1935-ben.

Ám létezik egy másik művész is, aki fiatalemberként a háborúba ment. Nemhiába tanult Münchenben rézkarcolást. Ez a fajta részletgazdagság, apró kézrezdülések ceruzarajzainak technikai és szellemi segítője. Harctéri rajzai hiteles (topográfiailag is) és reális tudósítások. Hiteles tudósítások egy véres háború hétköznapijairól. A nyomorúságos

„Készül az ebéd – Úz-völgy 1917. VI. 19.”

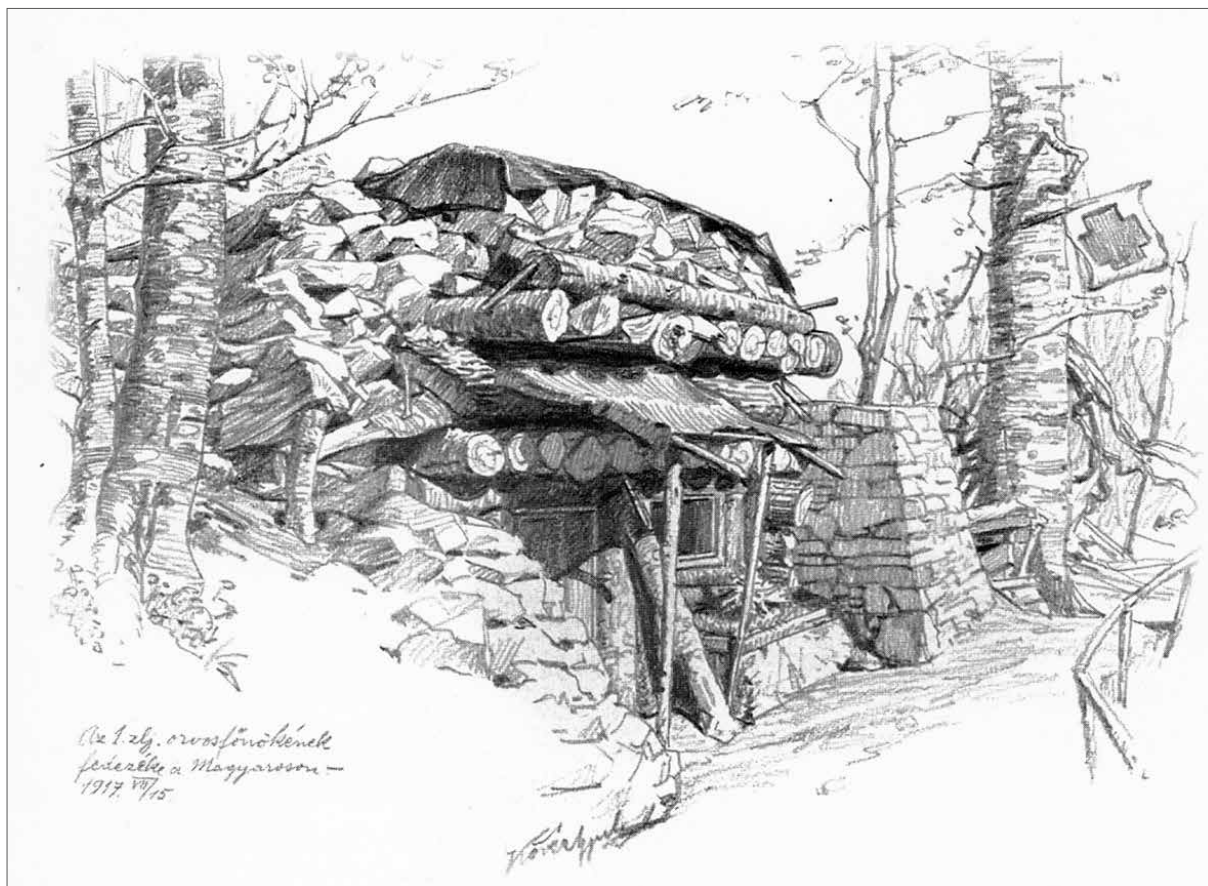
ebédosztásról, a jobbra széldeszkákból összetákolt fedezékekről, állásokról. A katonák fáradtságáról, fásultságáról, vagy éppen elszántságáról. Nem látványt tár elénk, hanem a háború világát, annak egyik vetületét mutatja meg. Érzékeny vonalai kerülnek az ábrázolás témájához, tárgyához fűződő érzelmi viszonyulását. Szinte egy egész század mozog papirosán, amint a rohamjárőrök elfoglalják a Magyaros hegyhátat.

És a női aktokkal szemben ezek a frontrajzok valóban művészi igényű alkotások.

„Romok a Zlota-Lipa partján –
Zawalów.
1916.VI.15”

„Az 1.zlj. orvosfőnökének fedezéke a Magyaroson 1917.VII.15.”

Péntek Imre

„Elesett évek” emlékére

Enteriőr a látványtárból

Az Első Magyar Látványtár I. világháborús kiállításáról

Azt hiszem – a magyar, s talán az európai művészeti-múzeumi univerzum – különleges helyei közé tartozik a Tapolca-Diszelben található Első Magyar Látványtár. Egy ember – egy műgyűjtő – ötlete, látomása, ha úgy tetszik rögeszméje – nyert megvalósulást, Mujdricza Péter építész tervei alapján. A diszeli romos Stankovics-malom hét éves, folyamatos munka nyomán új funkciót nyert: képtár lett belőle. Valószínűtlen ötlet, valószínűtlen helyen. Ennek ellenére 1997 júniusában megnyílt a barátságos, meghitt magánintézmény, s átnyújtotta első kiállítását a környékbelieknek és az ország, ha nagyképpen fogalmaznánk: Európa közönségnek. A jeles férfiú, aki mindezt végigvitte, a Vörösváry Ákos

névre hallgat, s feleségével, Gyökér Kingával emberfeletti munkát végeztek, hogy létrehozzák – immár 17 éve – kiállítások sorát, s gyönyörű albumokat jelentessenek meg.

S még valami, ami Vörösváry Ákos kivételes elképzelése, leleménye: kiindulási pontja ugyanis nem a műtárgy, a maga sterilitásában, hanem egy korszak vizuális terének felmutatása, érzékeltetése, amelynek – kétségtelen részét, elszakíthatatlan részét – képezik a műtárgyak. Aki először találkozik a Látványtár kiállításával – majdnem azt írtam: produkciójával –, az meghökken, meglepődik, ám a szokatlanság első benyomásai után egyre jobban veszi a lapot, s megérti a kurátor törekvését: a köznapi és művé-

LOHONYAI:
Kedvesnővérek

szeti közeg kapcsolódásának, érintkezési pontjainak felmutatását. Meghúzni, megláttatni azt az ívet, amely a köznapi tárgyaktól a művészi alakításig, a műtárgyáig vezet. A műtárgyakat nem kiszakítja, kiemeli a köznapiságukból, hanem elrejtí őket, belehelyezi az eredeti kontextusokba, hogy a szövevény részeként mutatkozzanak meg. Van, akit ez zavar, mások viszont örömmel fogadják ezt az – olykor brutális – teljesség élményt. Én azok közé tartozom, akik több alkalommal zarándokoltak el a díszeli „felfedező útra”, hogy megleljem, megéljem a magam kis vizuális rátalálásait. Hogy átadjam magam a köznapiság-művészet áthatásainak. Valójában ez egy sajátos „deszakralizációs” kísérlet, melynek, mi nézők vagyunk az alanyai, „áldozatai”, de amit veszítünk a művek profanizálásával, ugyanannyit nyerünk is: új összefüggéseket, megértjük a mű és ihlető közege elszakíthatatlan szerveségét.

Sorolhatnám a jobbnál-jobb kiállításokat, az utóbbi évek szenzációit. Például az Altorjay életút-kiállítást, a Moholy-Nagy rajzokat, vagy az élvezetes találgatást a dohányzás magyar kellékeinek történetében.

Ám ebben az évben Vörösváry Ákos magánmúzeuma sem tudott ellenállni a nagy háború 100 éves évfordulója kihívásának, és *Istenért, királyért, hazáért – Látványtári emlékkép a Nagy Háborúról* címmel tette meg hozzászólását a témához.

A malom-galériába lépőt most is elkápráztatja a pazar tárgyi és képi kavalkád. A háború „megszelídített” és a hátszág kitaruló, olykor méreteiben is lehengerlő, változatos mozaikszemekből összerakódó, kissé mondén hangulatú tablója. Ám ez a tabló

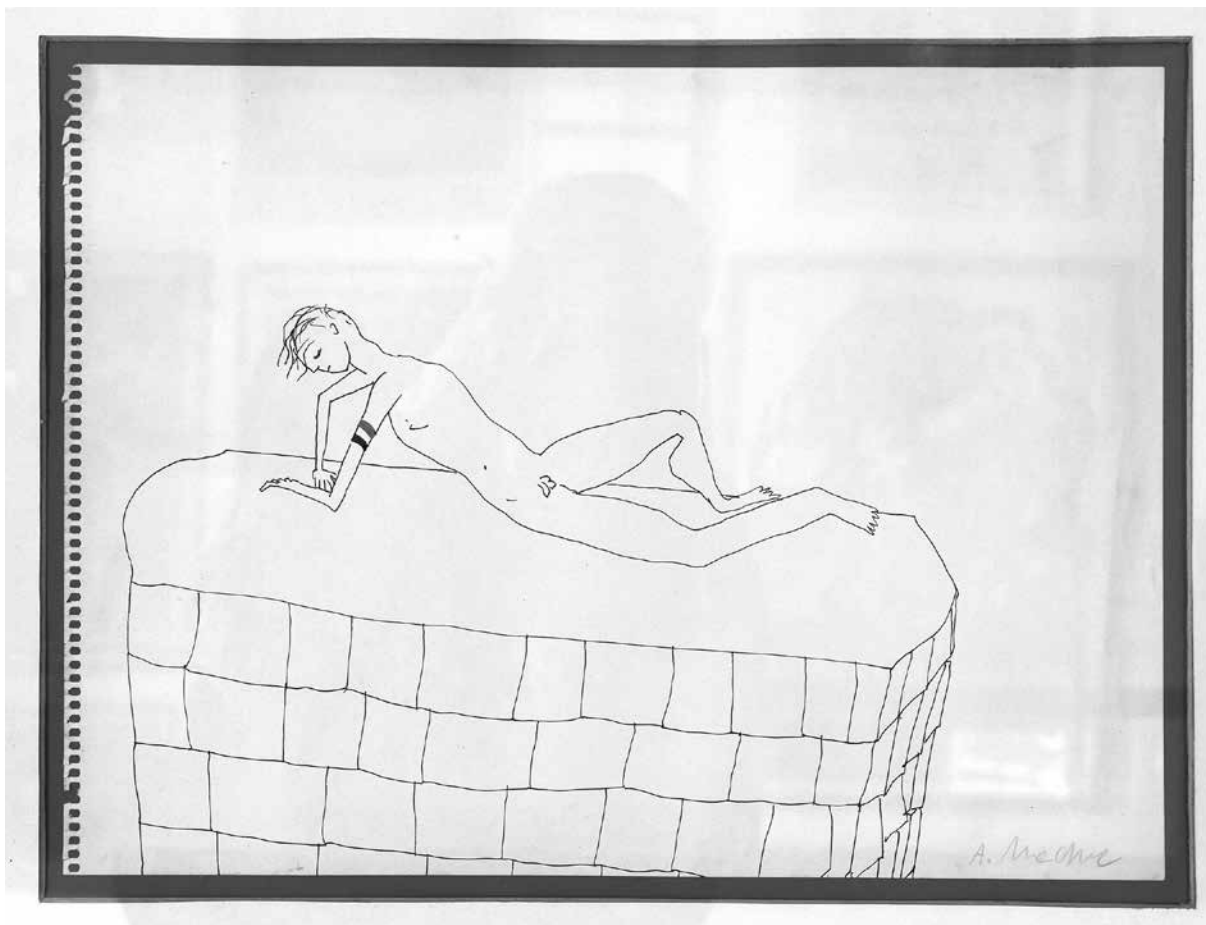
Korabeli
választási
plakát

nem az örökkévalóságnak készül: törékeny dísz tárgyak, halványuló újságpapírok, fotók, itt-ott kirojtosodott frivol plakátok, elázott, tépett könyvek idézik meg/fel a kort, amelyben európai milliók cáfoltak rá az Európa kitermelte, kivajúdta humanizmus értékeire. S itt-ott felcsillannak a szecesszió hangulatai, az osztrák „neue kunst” beütései, főként a kerámia és porcelán dísz tárgyakon.

A kurátor – akinek állandó rendezőtársa, asszisztense Steffanits István – így vall az *Új Művészet* augusztusi számában törekvéseiről: „...kiállításunk nem csak a háborúról szól... Jelentős anyaggrész beszél a hátszág ’civil tartalmairól’, a szórakozni vágyó ’utca emberének’ mindennapjairól, újságos bódék és könyvesboltok kirakatának kínálatáról, a már akkor is viruló hirdető szakma lenyűgöző erejéről.

Kiállításunk több pilléren épül: ismeretlen szerzők mellett kortárs képzőművészek és néhány klasszikus...” művein.

A földszinti „nyitóelem” Benda Iván borongós hangulatú fotósorozata emlékművekről, templombelsőkről, kegyeleti helyszínekről, amelyre a *Nyugat* klasszikus költőinek ismert, háborúellenes verseit

MEDVE ANDRÁS: Rajz

applikálta művész. A sötét tónusokkal komponált, fény és árnyék kontrasztjait maximálisan kihasználó, már-már festői hatásokat felvillantó fotográfiák jól „előkészítik” a lépcsőfordulóban kitáruló, olykor színes, rikító, giccses és csiricsaré tárgy-és képözönt. Amely csak első látásra (látványra) tűnik kaotikusnak, hosszabb szemlélődés után rájövünk: mennyi finom utalás, asszociáció, motívum alkotja azt a vizuális „varázsszőnyeget”, amely visszarepít a múltba.

A legszembetűnőbbek a kor plakátjai, melyek – mint már említettük a szecesszió jegyeit viselik – nagy kifejező erővel „szólítják meg” az utca emberét. „Sorakozzunk az ezeréves korona köré”, „Apám! Anyám! Gondoljatok rám!” – hirdetik a nagy nyilvánosság előtt a politika közhelyeit. A választási küzdelem a háború idején sem állt meg: a „királypártiak”, a „honalapítók” egyaránt szavazókat toboroznak. De

nem hiányzik az Apollo-kabaré hirdetése sem. A kiállítás címe: „Istenért, Királyért, Hazáért!”. Mintha az anyag a „királyi” vonulatot mutatná fel legteljesebben. Kevésé ismert Ferenc József portrékat látunk, valamint a királyi család számos csoportképen tűnik elő de nem hiányozhat IV. Károly és felesége sem a történelmi arcképcsarnokból. S akkor még nem beszélünk az ízléses és kevésé ízléses poharak, tányérok és dísztárgyak garmadájáról, melyeken a „király” képe látható. A kis tárgyak is elbűvölőek: s most láttam újra nagyszüleim tisztaszobájának előkelő darabjait, kegytárgyait, az „üveges almárium” számtalan variációját. S mindegyikben szobrocscsa, felirat, fotó, levél, kitüntetés vagy Mária-kegykép: együttesük idézi fel az elhunyt férjet, gyermeket.

A rendezők trouville-ja, hogy ezen képek, fotók és tárgyak közé „dugták el” a képzőművészek alkotásait. Felfedezhetjük Gulácsy Lajos Keleti Artúrnak írt

rajzos levelezőlapjait Velencéből, Moholy-Nagy színes ceruzarajzait a frontról, jellegzetes karakterekről, bajtársakról, Sztelek Norbert *Levelet olvasó katona* című festménye, végül egy jelenetős Medányánszky-kép is megtalálható a kollekcióban, a sokszor reprodált *Orosz katona*. Szép számmal akadnak a kort idézõ, ismeretlen amatõr mûvészek munkái: ilyen a karácsonyi ünnepség a téli fronton, hóesésben vagy a *Háborús vízió* címû grafika.

Külön érdekességként hatnak a kollekcióban a kortárs mûvészek fel-felbukkanó mûvei. Gaál József I. világháborús levelekre, fekete tussal rajzolt jellegzetes „gyászfigurája”, Szemadám György „átfestése”: *Limanovo-1915* címmel, melyen felül az elesett portréja, lent pedig egyetlen töltény, az idilli „madaras” tájrészletben. Pruttkay Péter tárgykolázsai ennek a kornak fájdalmas-ironikus megidézõi. Egyik legkifejezõbb darabja – mely itt is látható – az *I. világháborús Fészek emlékmû*. A piros-fehér-zöld gallyacskából

készült fészekben elesett katonák tojás-alakú fényképei. A „haza-fészek”, amelybõl a halált „kõlt ki”, nem tudta megõvni fiait... Számomra mégis Ganczaug Miklós *Swarz-gelb-rot-weis-grün* (2014-es, egészen friss) mûve volt a legmegrázóbb. A fekete-sárga koporsóból kilátszik a sebekkel borított, átvérzett kötésekkal bepólyált, kezében kis nemzeti zászlót tartó (halott) bábu. Naiv, direkt, mégis a magyar drámának találó kifejezõje.

A Látványtár kiállítása valódi, összmûvészeti produktum. Nehéz elemeire bontani, analizálni. Hiszen lényege éppen ebben az „egészségben” nyilvánul meg. Tanulságul annyit: lehet így emlékezni, patetikus felhangok nélkül is. Ám a fájdalom, a tragédia és a bele(nem)törõdés „átvérzi” a fanyar, intellektuális iróniát. 100 év után ez is érthetõ. A magunkkal való kegyetlen szembenézés. Aminek ezúttal is helye és ideje van.

GULÁCSY LAJOS: Levelezõlap Keleti Arturnak Velencébõl 1914. szept. 8.

GÁL JÓZSEF: Cím nélkül

Szerzőinkről

ÁBEL KORNÉL (Kornel Abel) (1881. augusztus 1. – 1940. február 1. után) Az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregének tisztje, többek közt az I. világháború isonzói frontján harcolt. Hadi „élményeit” Karst. Ein Buch vom Isonzo című könyvében írta le.

BENCE LAJOS (1956; Lendva) Költő, irodalomtörténész.

Legutóbbi verseskötete: Vallani. MNMI, 2011.

BENEDEK KATALIN (1950; Budapest) Művészettörténész, legutóbbi kötete: Élő magyarörmény művészet. Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, 2013.

CSEH VALENTIN (1978; Zalaegerszeg) Történész-muzeológus, legutóbbi könyve: A Petróleum-kikötő – A csepeli olajipari társaságok története 1945-ig. Magyar Olaj- és Gázipari Múzeum, 2014.

FA EDE (1935; Nagykanizsa) Költő, legutóbbi kötete: Lávapatakok. Takács László Irodalmi Kör, 2011.

GELENCSÉR MILÁN (1995; Zalaegerszeg) Költő, egyetemi hallgató. Versei különböző folyóiratokban jelentek, jelennek meg.

GÖNCZ LÁSZLÓ (1960; Lendva) Prózaíró, történész. Legutóbbi kötete: Kálvária. Pro Pannonia, 2011.

GYIMESI LÁSZLÓ (1948; Budapest) Költő, szerkesztő, kritikus. Legutóbbi kötete: Táviratok Na'Conxipánból. Littera Nova, 2013.

HUBERT ILDIKÓ (H. Hadabás Ildikó) (1949; Budapest) Költő, irodalomtörténész. Legutóbbi kötete: Sajgások. Szenal, 2013.

KABDEBŐ TAMÁS (1934; Newcastle) Író, költő, műfordító, legutóbbi kötete: Duna-úszó. Argumentum Kiadó, 2013.

KAJ ÁDÁM (1988; Zalaegerszeg-Szeged) Költő, dramaturg. Kötete: Magán evangéliumok. Pannon Tükör Könyvek, 2010.

KARDOS FERENC (1964; Nagykanizsa) Könyvtáros, költő. Legutóbbi kötete: Nézz rám. Zala Írók Egyesülete, 2006.

KISS BENEDEK (1943; Budapest) Költő, műfordító. Legutóbbi kötete: Lombjukat a fák elejtik.

Széphalom Könyvműhely, 2014.

LÁNGI PÉTER (1942; Keszthely) Költő, kötete:

Késői invokáció. Pannon Tükör Könyvek, 2010.

LEGÉNDY PÉTER (1948; Budapest-Balatonalmádi)

Képzőművész, költő, művészeti író.

Legutóbbi kötete: A művészet valósága.

Nemzetek Európája Kiadó, 2011.

MOLNÁR KRISZTINA RITA (1967; Tálki) Költő, tanár.

Legutóbbi kötete: Kőház. Scolar Kiadó, 2013.

PÉNTEK IMRE (1942; Zalaegerszeg) Költő, kritikus, művészeti író.

Legutóbbi kötete: Hajtúkanyar. Magyar Napló Kiadó, 2013.

SZÁLINGER BALÁZS (1978; Budapest) Költő, drámaíró.

Legutóbbi kötete: Köztársaság. Magvető Kiadó, 2012.

VAJNA ÁDÁM (1994; Balatonkeresztúr-Budapest)

Költő, egyetemi hallgató.

Versei különböző folyóiratokban jelentek, jelennek meg.

VICEI KÁROLY (1944; Zenta) Író, műfordító, szerkesztő. Kötete:

Nyolc napon túl gyógyuló közérzet. Present Kiadó, 2001.

Biczó: Pár

Következő számaink tartalmából:

Orbán János Dénes, Gülch Csaba, Szűk Balázs, Payer Imre, Papp-Für János, Bíró József, Halász Albert, Geresits Gizella versei; Saáry Éva, Molnár Miklós, Gángoly Attila prózája; Pomogáts Béla, Szörényi László, Fűzfa Balázs, Kelemen Erzsébet, Tucsni András, Cséby Géza, Molnár Krisztina Rita, Szemes Péter tanulmánya, kritikája; Kostyál László, Péntek Imre, Benedek Katalin képzőművészeti írásai.